नं. ५०८६

ऋक्प्रातिशाख्य भाष्यं

श्री उवट: १त: ५म पटलान्तम्

पत्र. ८२ —————— सं. ४

संहिता ब्राह्मणं

ऋक्प्रतिशाख्यभाष्यम्

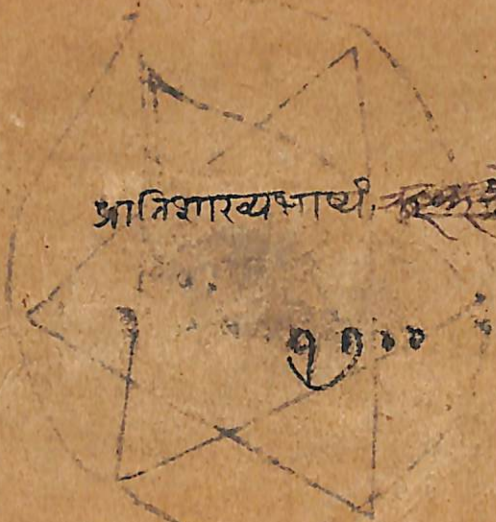
पटलानि १-५

५०८६

5086

६

को॰ ॥ पत्र ६८

प्रातिशाख्यभाष्यं [illegible] ।

६

सा॰ प्र॰ टी॰ १

श्रीमहागणपतये नमः ॥ शुद्धमाननमः ॥ अथेकसमानानात्वा त्यागि सत्ता किं कथं मिति मायते ॥ श्री

साधं दो व्याख्या णैः सामान्येनो लक्षणां तदेव मिह शाखायामिति शास्त्रप्रयोजनं ॥ प्रतिज्ञा

र्थं प्रयोजन पूर्वेन श्लोकेनोच्यते ॥ शिक्षादिभिर्यत्सामान्येनोत्सर्गतो लक्षणं ॥ यत्तात्व

न्यायो सुमूर्धन्यादवधा ॥ सामान्येन सर्वशाखानुरोधेन मूर्धन्यदन्त्यके ॥ यथा अन्त्या

शिक्षायां ... नमूर्धन्यत्वं ॥ एवं सर्वशिक्षावतीर्णं ... प्रदानादि सर्वत्र

शाखानुविद्धया तिन्तुनियमः कस्यां शाखायां नेकोमूर्धन्यः कस्यां दन्त्यः ॥ अन्यद

दन्त्य ... मूर्धन्यत्वं दन्त्यमूर्धन्यत्वं ॥ सकारे ये फलं ... एवं लक्ष्यमेव ॥ ए

वमस्यां शाखायां दन्त्यमूर्धन्यो वा ... सये फलं तदेव यापितौ तथा सर्वैः छंदोविदि

भिर्यत्किंचित् ... [illegible] सामान्येनोत्सर्गलक्षणं ॥ यथा ... सशाखा ... प्रति

[illegible] नैवेति ॥ पादः २ यादिषु सत्सु एव सा [illegible] सतिसोऽहि शाहीन नाडु [illegible]
[illegible] अह पद्मो यो [illegible] क्षेत्रा यां अचित्ससदेहः किम एमष्ट ष [illegible] अत्यादिः । पदमा
[illegible] ओ हो किंचित्सदा नो विकल्पनानिष्पत्तिः । आम्निः संदेहः इदं विरोधलक्षणम् [illegible]
[illegible] सर्वसहितः [illegible] मध्यमो वर्गो ऽनुच्यते । [illegible] मस्या शाखायां [illegible] विकल्पे [illegible]
[illegible] तिः तथा व्याकरणे पक्षा मान्येन । यथा अचिन्तु [illegible] मच्छु तद् [illegible] नुष्ठाणा मि
[illegible] अर्थे । अचिरविषये तु [illegible] मच्छु तद् आख्याता नि [illegible] तत्र [illegible]
[illegible] न गच्छते । कुर्वन्तु [illegible] निपद्मा निर्वाहने पदे दीर्घमापद्यते । [illegible]
[illegible] तद् [illegible] वा नः । [illegible] । आपाये अग्निर्मि धत्ते । मच्छ । मच्छ मच्छ [illegible] कुर्वि [illegible]
[illegible] । त्यादि [illegible] पिनुमिर माचक्षते । न सर्वत्र [illegible] स्यां शाखायां [illegible]

श्री प्रा० भा० २

यथानुक्ता ते तु प्रजः प्रत्वथा तेषु सुधनेनान्तु। अधिको यो न्तु सुन्वते।घ। आपन्नो वोन्नमनोद। २
नन्नुमस्तु शीघ्रस्य सामान्यलक्षणे नैव प्रकानुकं सैः। न चा था पर्वो दोस्ति। न उहे वपथाते।
मश्चित्तु कारः प्लवते सर्वत्राप्यपदांते भीनु। अतो मस्तु शीघ्रस्य मग्यं प्रयोजनं नैव दोष।
सामान्यलक्षणानुबन्धेनैव विशेषलक्षणं विधातुं शक्यते। नान्यथा। मस्तु शीघ्रस्या
नुवादो दृष्टव्यः। एवमन्यत्रापि सामान्यलक्षणं प्रविलम्बोद्दृष्टव्यः। एवं [illegible] शिक्षाद्वे
दो व्याकरणे छन्दः सर्वासु शाखासु सामान्येन लक्षणमुच्यते। न देवतास्या शाखाया मनं
त्र्यवस्थाप्य दृश्यते न प्रयोजनस्यागस्या। तथा चाथर्ववेद प्रातिशाख्ये दृष्टमेव प्रयोजनमुक्त-
स्वामि हेतिच विभाषा ग्राम्यसामान्येनो। अस्य स्वत्र स्यायमर्थः। सामान्येन लक्षणी
नयदि केऽस्य प्रातिनदेवमस्या शाखायां व्यवस्थितं भवतीति प्रातिशाख्य प्रयोजनमुक्तं

अथो गेनै वा वेदांगाशि स्वाध्येयो व्याकरणे सामान्येनो मन्त्ल स्तात्स्य विशेषलक्षणपूर्वं । किंतु
स्वतंत्रमेवैतदन्यथास्त्र निरपेक्षं । तथा हि । शिक्षाद्वेदो व्याकरणेति यन्नो विहितं तदिह वि
धीयमानं दृश्यते । यथाक्रमः । क्रमहेतुः । पापायुगमित्येवमादिकं । अंगुली चास्या न्यत्र स्व
स व्याघेक्षस्य नैव स्यादत्र लक्ष्मणाय । कृत्स्नं तो वेदांगता ममनिघेता मार्षं तांच स्वयमेव शौन
कोदर्शयिष्यति । कृत्स्नं च वेदांगमनिंघ शास्त्रमिति । अनयोः पक्षयोर्यतनः पक्षः श्रेया
न्नतयोग हीनव्यः । उक्तं शास्त्रं अथ्याडनं । प्रथमेतु पटले संज्ञाः परिभाषाश्चोच्यंते । तदर्थ
मिदमारभते । अष्टौ समानाक्षराण्यादितः । अष्टावितिसंख्या । समानाक्षराणीति संज्ञा
आदित इति पंचमी । पंचम्यास्तसिलिति [illegible] पाकरणाः पठ्ठति । अथ केचयः । आदित आम्
म्नवर्णसमाम्नायस्याष्टाक्षराणि समानाक्षरसंज्ञानि भवंति । यथा अ आ ऋ ऋ

इ ई उ ऊ। समानाक्षरसंज्ञायाः प्रयोजनं। समानाश्रेर्वसस्वानं इति। अथवा आदिनइति नैवार्थ
पं समप्यर्थैति सिद्धं। नहि समप्यर्थेनत्रापि हि ऌ स्य कोस्मर्य्यते। तस्मिन्प्रकृते आद्यादि
संख्यानमिति। नचैवं नान्यकदाहरणानि। अतो मध्यतः पठ्यते इति। अतो पसमप्यर्थे एवं। आ
तु एवं दश समाम्नायस्य अ दौ अष्टासु नामिनि समानाक्षरसंज्ञानि भवति। तत एव
संध्यक्षराणि। न तस्तेषु समानाक्षरेषु ऋ ऊ ऋ नामिनि चत्वारि संध्यक्षरसंज्ञानि भवंति। आ
कारस्य एकारो ओकारो एकारो यकारो ओकारेण वसह संयोगान्य भृग्नामिसपदे तद
जिनयोः च्यंते। यथा। ए ओ ऐ औ संध्यक्षरसंज्ञायाः प्रयोजनं। संध्यानि संध्यक्षराणि
यत्र इति। न तइत्यनयैव पंचम्यां संध्यक्षराणां समानाक्षरेः सहानन्तर्ये सिद्धय इति
तिवेद इति न तदं तत्राल्लृ इत्यनयोः स्वरयोः प्रतिषिध्यार्थं। तथापि अन्ये केचिद् इति। अत
यं देवा नामिनः स्वरा इति ... एते समानाक्षराः च संध्यक्षराः ...

र्णास्ततो दश स्वरसंज्ञा वेदितव्याः। उदात्तानुदात्तस्वरितप्रचययोरेषु स्वरेषु स्थिता। स्वर्यन्ते
शब्दा एभिरिति स्वराः। यथा अ आ ऋ ॠ इ ई उ ऊ ए ओ ऐ औ इति। स्वरसंज्ञायाः प्रयोजनं। स्वरानुस्वा
रोपहितो द्विर्न्न चायुत इति। ननु कथं वर्णसमाम्नायमनुपदिश्यैव दश समानाक्षराण्यादित इति
अनुपदिष्टस्य व्यपदेश एवमनुपपद्यते। आदित इति। नानुपदिष्टस्याचेत्वाभिसंध्य सूत्रे
न गणितं न तु व्यपदेशो नेव घटत इति। नैष दोषः। उपदिष्ट एव वर्णसमाम्नायो लौकिके विष
ये। तत्र यावन्तो वर्णाः अस्मिन् शास्त्रे यानुपयोक्ष्यन्ते। तावतां संज्ञा कथयन्तु लिमेव वर्णसमाम्नायमनु
रचितेत्याह दश समानाक्षराण्यादितः। तथा तामेव पूर्वां मीमांसकेभ्य सन्धि संध्यक्षराणीति
उच्यते रेशा सूत्रमाह। ननु लौकिको न वर्णसमाम्नायो यदि स्यात्। एवं तर्हि तयानुपूर्व्या भवितव्यं।
तत्र च अकारात्परो आकारो ऋ ॠकारौ समाम्नेतेति। अ आ ऋ ॠ इति। तथा ऐकारात्पूर्वमेकारमै
कारात्पूर्वमोकारः। ए ऐ ओ औ इति। सकारात्पूर्वं हकारं समाम्नेति। शषसह इति। आचा

सा॰ प्र॰ श्री॰ ऐतत् क्रमेणान्यथानुमीयते। न च यथा। अकारादयो दश नामिन स्वरा इति। यथा कामान्ये पठ्ये १४
ते न तदानीं दशनामिनः स्वराः संपद्यन्ते। न च यथा संध्यक्षराणां दीर्घभिन्नकार्यं उभे नेपुण्योरुक्तं इति। य
दि एऐओऔ इत्य पाठो भवति। पुंडरीकदु सवर्णधर्मभिन्नकार्यः संपद्यन्ते। न चायादिश्राको नाल्पवीहः पठ्यो
ते न तदानीं दु सवर्णं तु प्राग्यकार्यो दशनुनाम् अयं पाठः क्रमेणोपपद्यत इति। सोयमाचार्यप्रवृत्त्या
पूर्वक्रमोनुमीयमानो लौकिकवर्णसमाम्नायस्य द्वितीयापाठं गमयति। अतो यल्लौकिको व
र्णसमाम्नायो गृह्यते। न चाचीनयानुपूर्व्यां तत्र उदुके भिन्नति। उभे अपि ते आनुपूर्व्यां लौकिक
स्य वर्णसमाम्नायस्य उदहरणे। ईपयोर्दीर्घवत्प्लुतः। ई कारः परः प्लुतो दीर्घवत्प्रत्येतव्यः। वृत्तिः
सवर्णसादृश्यार्थः। यथा ईकारे इति नासंयोगे दीर्घभिन्नकमीकारं गिरनुनासिकमाप्य घने। तथा अय
सुतर मपि ईकारमापद्यते इत्यर्थः। क्रमसंहितायां पूर्ववचने ईद्व्ये प्लुतो भवति। द्वितीयेनुनासिक
त्वमात्रः। यथा खिंदलीलिविंदती।। ३।। पा॰ अनुस्वारो यमं लिनै वो नवनौ वा। अं इत्यनुस्वारो व

तेस मान्नाये पठ्यते। स कांश्चित्स्वरधर्मान्लभते। कांश्चिद्व्यंजनधर्मोन्लानप्यथा ऊस्वरत्वं दीर्घ
प्लुतत्वमनुदात्तत्वमनुदात्तत्वस्वरितत्वमिति स्वरधर्मास्तथा हि मान्त्री कालेनास्य न वर्गेनोदात्त
नुदात्तत्वं स्वरितत्वं संयोगश्चेति व्यंजनधर्माः। तत्र प्रथमेयु धर्मयोगादुभयस्वरत्वं स्वरव्यंजनदो
चन्यहणेन तेन प्रकाशयति। अनुस्वारो व्यंजने वा स्वरो वेति। विशेषस्वरूपकथनप्रयोजनमाह। तेन स्वरेनु
हणेन व्यंजनग्रहणेन च स्वीकृतो ग्रे। यथा स्वरानुस्वारो पठितो द्विरुच्यत इति स्वरशब्देन ग्रह
अनुस्वारो व्यंजने चाक्षसंयोगमिति। व्यंजनग्रहणेन गृह्यते। एवं वर्णान्तरत्वमिति कोन्नकार्याणि
लान्नवर्णग्रहणे नानुस्वारोपि गृह्यत इति। ननु सर्वे स्वरो व्यंजनो नान्यो वेति व्यंजनग्रहणेन
नुस्वारग्रहणमसत्कार्यो गुरुर्णाइति चेत्। सूत्रमेतन्मात्रार्थं स्यात्। व्यंजनग्रहणेन ग्रहणात्।
व्यंजनः स्यानुस्वारः शुद्धो वापि अनुस्वारो व्यंजने चाक्षसंयोगमिति। संयोगानुस्वारपराणि पा
भेतेद्वमाहिमन्त्रेष्वनुस्वारग्रहणं। न कार्यैव स्यात्। व्यं... ग्रहणेन वसिद्धेतोरा। स्वरोनुस्वा

शी·प्रा·भा· सोपहितो द्विरुच्येत संयोगादिरित्यनुस्वारस्य व्यंजनत्वे सत्यपि वचनात्पूर्वस्य संयोगे द्विरुक्तिर्भविष्यति। ११५
ननु अनुस्वारस्य व्यंजनत्वमनुस्वारस्य व्यंजनत्वेन सर्वमपि सिध्यति। अतो व्यंजनग्रहणेनैवानुस्वा- गा २
रस्य ग्रहणे च वक्तुं किमनेन योगेनानुस्वारो व्यंजनं वा स्वरो वेति। सत्यमेतत्। यदि नामानुस्वारानु-
स्वारस्वरूपं न कथितं स्यात्। तस्मात्स्वरव्यंजनातिरिक्तमन्यद्वर्णान्तरमेतदिति ख्यापनार्थं स्वरस्वरूप-
त्वमत्र व्याख्यानं पदमेवेतत् स्वचमितिसिद्धमिति तेः। सर्वः शेषो व्यंजनान्येव। उपयुक्तेतरत्स्वर-
नः शेषः शिष्टः। स्वरा इति। क्रः। सर्वः शेषो वर्णानां त्रिवर्णव्यंजनसंज्ञो वेदितव्यः। व्यंजयन्तीति प्रकृतान्
कुर्वन्त्यर्थानिति व्यंजनानि सर्वचतुर्थ्यायमादीनां परिग्रहार्थः। तेषां यद्यप्यत्र संज्ञाविधिकाने ग्र-
हणं न कृतं तथापि स्वरानापि परिग्रहणे कृतमेव। नासिक्यप्रमानुस्वारादिति। लृकारस्य मा-
त्रिकस्य दकारस्य चाप्युतस्य सर्वेष्टत्वं न ग्रहणं भविष्यति। स्वरनिशादेने ग्रहणान्न यया-
तो स्वरः केवलीयतावल्लृकारादिनिलृकारस्य स्वरसंज्ञा। तथापि सः प्लुत उच्यते स्वर इति

क्तस्य स्वरसंज्ञा। अनच्कस्य व्यंजनग्रहणेनैव ग्रहणात् व्यंजनत्वं न भवति। व्यंजनान्येवेत्यवधा
रणा। अनुस्वारस्योभयरूपता। सुङ्स्वेल्लेयति। व्यंजनसंज्ञायाः प्रयोजनं। दीर्घं ह्रस्वो व्यंज
नद्दृति ७। तेषामाद्याः स्पर्शाः। तेषां व्यंजनानामाद्या वर्णाः स्पर्शसंज्ञा वेदितव्याः। स्व
ह केवलास्य स्पर्शाः। कादयो मान्ताः। स्पर्शसंज्ञायाः प्रयोजनं। स्पर्शाः पूर्वं व्यंजनान्त्यकृन्नयालि हि
पंच ते पंच वर्गाः। ते च स्पर्शाः पंचवर्गाः। पंचभिः स्पर्शैर्वर्गा एषामिति पंचवर्गाः। कियंत स्तेवर्गा
इति। पंच पंच। कखगघङ। चछजझञ। टठडढण। तथदधन। पफबभम। वर्गसंज्ञायाः प्रयोज
नं। वर्गे वर्गे च प्रथमा वर्णाणां विधि ७। चतुर्थो स्वस्थास्ततः। तत्रैस्थिताः स्पर्शाः ज्ञाने न चाद्य न यो
नस्यासंज्ञिका वर्णा व्यञ्जनयो वेदितव्याः। स्पर्शेषु प्रणां अंत मध्य इति पंचत्यं तस्थाः। व्यंजना
न्येवैतानि स्थितिं गानि निर्दिष्टानि। यरलवा अंतस्थसंज्ञायाः प्रयोजनं अंतस्था सु

यकवर्जं पयाशिवीति ॥१०॥ उत्तरेषु ष्टाउष्माणां ॥ अंतस्थाश्च उत्तरेषु ऊष्माणो विदितव्याः ॥ ऊष्माणो व
ञ्जनत्वप्रधानो य णोश्च ष्माणः ॥ शषसहाः ष ष अं इति ॥ ऊष्मासंज्ञायाः प्रयोजनं तमोघोष्मा
ऊष्म ष्मणीति ॥ यस्तु च तेस्त्रो तस्का हशषसाः तत्र ते चत्वार इत्येवं सत्वमिच्छति तु च तस्त्रो तस्त्रा
इत्यमेषोः पदयोः स्त्रीलिंग बहुवचनान्तत्वात्तथा चत्वार इत्येतस्य पदस्य पुल्लिंग बहुवचना
न्तत्वात् सबधयोदुर्लभः ॥ अनन्यत तस्त्रो तस्त्रा स्त तइत्येत्रेव सत्वं च्छेदः ॥११॥ अंत्यानां सह एते घोषाम
को घोषा ते घोषवोष्मणो अंत्याः सहोष्माणः ॥ अघोषसंज्ञा वेदितव्याः ॥ यथा शषस ह अ
घ ष अं इति ॥ अघोषसंज्ञायाः प्रयोजनं ॥ अघोषे प्रथमेः फी चेति ॥१२॥ वर्गे वर्गे च प्रथमा व
घोषा ॥ वर्गे वर्गे प्रथम द्वितीय वर्णा अघोषा (ह्ल संज्ञान) संज्ञा वेदितव्याः ॥ यथा क ख च छ
ट ठ त थ प फ इति ॥ पाणिनिः ब्रह्मा रव्या घोषवत्संज्ञा नियोजनीति ॥१३॥ ङ मो सोष्माणो वर्गे

घ नि

गेरुत्तिपरेने । द्वे द्वे नि मनुष्यो द्वितीयचतुर्थौ चेणीसोष्माणो वेदितव्यौ । अन्वर्थसंज्ञेयं महा
प्राणुसोनसह वर्त्तंतइति सोष्माणः । यथा ख घ छ झ ठ ढ थ ध फ भ । इति सोष्मसंज्ञा या हकारो
ऽनासोष्मानुपूर्वीणा सहोच्यत इति ॥ २४ ॥ अनुनासिकोऽन्त्यः । वर्गे वर्गे चेति वर्त्तते प्रतिवर्गम
न्त्यो यो वर्णो अनुनासिकसंज्ञो वेदितव्यः । यथा ङ ञ ण न म । अनुनासिकसंज्ञायाः प्रयोजनं ।
परेषु स्पर्शेष्वनुनासिके । इति । ६ यमपांचवर्थसंज्ञा । नासिकामनुवर्तते यानि षट्ध तेस्याः
पस्थानमुपादाय द्वितीयस्थानोऽनुनासिक इत्युच्यते । तथा चोक्तं । मुखनासिकावचनोऽ
नुनासिक इति ॥ २५ ॥ तस्मादन्यमवसाने तृतीयं गार्ग्यस्पर्शं । अक्षणा तस्य सोष्मेति अप्रथ
मतृतीयपञ्चमान्स्पर्शान्नदृश्यतीयान्वक्ष्यति । तत्र प्रथमतृतीययोः कश्चार्थं भिद्यमाने अने ।
तस्मादनुनासिकात्यादन्यं पदावसाने वर्त्तमानं स्पर्शं गार्ग्यः आचार्यः तृतीयमन्यते । य
था वाग् । षड् । तद् । ककुब् । तस्मादन्यमिति किं । तान् । ताम् ॥ २६ ॥ प्रथमं शाकटायनः । शाकटा

सा॰ कौ॰ श्री ७

यनः आचार्यैः प्रथममन्यतो यथा वा कृषद्वालवः । केकुप्रा ॥ ७ ॥ अथ ह्रस्वाः समाना स्वराणां । अइ
विषमाः स्वराणां प्रथ्योद्ध ह्रस्वसंज्ञा वेदितव्याः समानस्वपर्यायाः यथा अ । आ । इ । उ । इति । ह्रस्वसंज्ञायाः
अयो ऽननो ह्रस्वपूर्व सकसोकारमिति ॥ ८ ॥ अन्ये दीर्घाः । ह्रस्वसंज्ञकेभ्यो ऽन्ये स्वरास्ते दीर्घ
संज्ञा वेदितव्याः । यथा आ । ई । ऊ । ॠ । ए । ऐ । ओ । औ । इति । दीर्घसंज्ञायाः प्रयोजनं दीर्घ
स्यो व्यञ्जन इति ॥ ९ ॥ उभये त्वक्षराः ॥ ये इह ह्रस्वदीर्घसंज्ञाभ्यामनिर्दिष्टाः । ये वर्णस्य
मात्रा को ऽस्य स्वरो धातोः स्वरः कल्पयतावक्लृकार इति तिस्र प्लुतः । व्यतस्य स्वर इति क्लृकार प्लु
ता एते ऽभये तु अक्षरसंज्ञा वेदितव्याः । यथा अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ इति
लृ ईति । न नुकस्मात् प्लुतानां व स्वरा दीर्घाः । ह्रस्वा प्लुतः सपग्रहतो नानुस्वाविता
सो ऽपि व हितावपि ऌकारः प्लुताः प्लुतस्य ग्रहतो नानुस्वाप्यते इति ॥ ११ ॥ तेनान्तस्वरो ऽक्षर मि
तिस्वरमात्रस्याक्षरसंज्ञां विधायते अयमपि सर्व्वंजनः सानुस्वारः प्रसुप्तायापि स्वरो ऽक्षर

न भिन्नस्वरस्यास्वरसंज्ञा विधास्यति । न चास्य स्वरसंज्ञां विनोदात्तौ दयो धर्माः स्वराश्रिता दाश्रिता स्युस्तत उच्यते । दस्य
मात्रा या इति वचनात् । गुरुत्वलघुत्वे पूर्वाङ्गपराङ्गचिन्ता स्वरस्यैवेदानीमेव वक्ष्यति । तस्माद्दस्य स्वरसंज्ञार्थमि
ह लघुकारग्रहणं तानु प्रयत्नाद्दृष्टौ नामी व्येते । ननु प्रस्तुता एव दूरस्थदीर्घाः स्वरा इति । अस्य स्वरसंज्ञायाः प्रयोजनं यका
रमाघ स्वरमिति । २० गुरुरिति दीर्घाणि यदि दीर्घा एव स्वराणि तानि गुरुसंज्ञानि वेदितव्यानि । ननु तस्याप्यत्र ग्र
हणं इष्टत्वात् । यो हि द्विमात्रं गुरुं कल्पयति कल्पयत्येवासौ त्रिमात्रमपीति । यथा आ ई ऊ ॠ ए ओ ऐ औ
इत्युक्ते ति गुरुसंज्ञा पुनः प्रयोजनं गुरुर्वर्णस्य नाम गुरुश्चेति । २१ तयेतरे घ्रासंयोगानुस्वारे परामिति यानि
संयोगादीर्घाणि गुरुसंज्ञकानि तत्र यदीतरे घ्राकस्वा नाम स्वराणां यानि संयोगपराणि यानि च अनुस्वारप
राणि तानि गुरुसंज्ञकानि भवन्ति । संयोगपराणि । अग्निवस्त्रिकुम्भमिति । अनुस्वारपराणि यथा ।
वृक्षं कुन्दं सहस्र इति । वे सोमाः सिति । पाणिनिप्याहन्यानि लघुसंज्ञानि । संहितायां लघ्वादि इति
सेव्यव्यवहारदर्शनात् । तत्र मेमा स मा ना नामि लघुदाहरणं । २२ । अनुस्वारो व्यञ्जनं चान्त्यसंगास्व ।

प्रा॰ श्री॰

मध्ये समानाक्षराणीत्यादिना वर्णसमाम्नायमनुक्रम्य ततः । सर्वे शेषो व्यंजनानीत्यादिना व्यंज
नगतीः स्पर्शाः हल्त्वेन समभ्यो ज्ञोऽक्षस्वाः समभमाताः स्वराणामित्यादिना स्वरमताः स्पर्शा हल्त्वादु
नासरवीडोन सन्निकर्षेवि ... स्या गमित्येनाभिनरूपणायाह । अनुस्वारो व्यंजनं वा स्वरांगं स्व
रांगमित्यर्थः । यानि स्वरमध्यगतानि व्यंजनानि भवंति तान्युदाहरणानि । यथा । घा । प का रा
... वर्णस्यांगं । अव्यंजनत्वादनुस्वारस्य यथा हलो । ओंगमस्तु या । प्रयाजना यानि यस्य स्व
रस्यांगानि तानि व्यंजनानि तानि तेन स्वरेण समानि स्वराणि भवंति । तथा वो ना स्वरां
गानीच स्वरस्वरान्ते न स्वरं च । स्वरमध्यमाने स्वर्यं व्यंजनं तेन सस्वरमिति । ३३ । स्वराणां
व्यंजनान्युत्तरस्य । एवं तावद्धेस्वरं तत्र पूर्वोपि प्रचारितो यत्र व्यंजनानि तस्यैव स्वरांगं भवंति ।
अथ पुनर्यानि स्वरयोर्मध्यगतानि तानि पूर्वस्योत्तरस्यांगानि त्यात्मिन् संदेहे उत्तरमाह व्यं
जनानि तेन यानि ... नानि तान्युत्तरस्यांगं भवंति । न पूर्वस्य । यथा । आयइति । अथ रा

मा॰ श्री॰ हा॰ आचार्येणास्मन्मनेनैव न्नूतेमातुनासिकेनसता अस्माकमपत्नुंमयथास्यादिति। नत्वी
दीर्घत्विदं तीं ॥ ६ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ऋकारादग्रोदशनामिनस्वराः ॥ ऋकारमादौ कृत्वा दश
स्वरानामिनिसंज्ञाविदितव्याः। नमवंतिदं त्वं संतमूर्दं त्वं कुर्वेतिइति नामिनः। ऋ ऋ इ ई उ ऊ
ए ओ ऐ औ इति। नामिसंज्ञायाःप्रयोजनं। अरेः परे नाम्यपलक्षसकारइति ॥ ६६ ॥ पूर्वीनु
ता न तिपुन न्यमुत्तरं। ऋकारादपूर्वकानवर्णेन मतिइति वक्ष्यति तत्र पूर्व ऋकाद पठत्तने
वा। अपरस्य नस्याथे माराद्दूर्वीनं ताराः न तिपुन न्युम्यमुत्तरं। नतिपुवत्तेमाना नावर्णी
नां पूर्वीनं नावर्णी अवति। न न्यंजनमुत्तरं नवति। यथा महुपविद्धान्पितया णो। पूर्वी
न तेतिकिं। ब्रह्मीवमध्यपयानरवारण ऋकौ पूर्वस्य नकारस्य नतिर्मीभदिति। नम्यमुत्तरं
इतिकिं। ऋकारादुत्तरस्य वाहनेन नकारस्य नत्यातिर्यथा स्यादिति ॥ ६७ ॥ महोपदेशोरिपिते

एकवर्णीवद्विर्डुर्ङ्णोनीयःस्वरघोषवत्परः।अरिफितोविसर्गोनीयवुपधासहितएकेवर्णीव
द्रुपरांतव्यः।स्वरघोषवत्परस्य सन्न।स्वरपरः।यदुइ सोमपा तम।ऊस्वपूर्वस्य सोकारमिति
सोपधस्य अकारः घोषवत्परः।नमोनरंतएम[illegible]सि।ओंकारंह्रस्वपूर्वइति सोपधस्य ओंकारो
रः।अरिफितइतिकिं।पुनर्द्वीर्हर्वीपुनरंतरिक्षं।स्वरघोषवत्परइतिकिं।यस्मिन्नग्नये गोव
मोनमीमः।इदा।१७।ओंकार आमंत्रितजः प्रगृह्यः।ओंकार आमंत्रितो ऽर्णोत प्रगृह्य
संज्ञोभवति।इंद्रोइति।विष्णोइति।प्रगृह्यसंज्ञायाः प्रयोजनं प्रकृत्येति करणादौ प्रग
ह्याइति।एतेनसूत्रं स्वार्थमभिधायोत्तरसूत्रे प्रगृह्यसंज्ञां प्रदिष्कारोति।अतो हि कार
सूत्रमेवेदं।नानु अधिकोऽसूत्रं परार्थं भवति।एवमनु स्वार्थमभि[illegible]धायपरार्थं भवति।
अयमेकेयमहि कारसूत्रमिति।नैषदोषो गुणोयं शास्त्रकृतोपदने नैव स्वार्थमभिधायतो अ

गी·प्रा·भा० धिकारंच करोति। अतोधिकारसूत्रमेवेतदिति। आस्वाते मयार्थं परार्थं वा सूत्रं स्यादधिको घि
रिकं। संज्ञासूत्रं परार्थं स्यात्थाहि नाधिकमेवबाइ। परिनाणं वसंतोवकार्यं कालं प्रवक्ष्यते।
अधिकारः कृतो यत्र ततोन्यत्रे न गच्छति। ४। ६२। पदंनान्यः।। आमन्त्रितस्य स्तिलादौ का
रान्ये! ॐकारः पूर्वं ॐ इति सोपि प्रगृह्य संज्ञो भवति। ॐ हि वसंतेरथे... ।। अपू
र्वपदांतगं छ ... पूर्वपदांतगं ... ॐकारो न भवति स प्रगृह्य संज्ञो भवति। पूर्वपदोत्त
१४ रपदयोः देशः समास एव तत्त्वेवतो यथे मेः।। पूर्वपदांतस्थो कारस्य प्रगृह्य संज्ञा भवत्ये
ति। अन्यत्र सर्वत्र भवति। यो श्यो नुदाघविनंरथे।। एषांतषो अपूर्व्यो। अपूर्वपदांतई ति
किं।। यदरे गोपतिस्यां। कुतिश्च नाभविष्ये। जन्वनेनैव सूत्रेण ... न यो सूत्रयो विषयः स
मितः।। एवं तर्हि यस्तनाम्यो अस्येव सूत्रस्य प्रपंचकृतः। तेवै विशेष संग्रहीता येषां न यां
भो

[illegible]

प्रवैपेस्मा।७०॥ बष्ठारयम्बा द्विवयो तमो तस्त्रैयोदी घो।।लक्आदय स्त्रा स्त्रयोदी खौ न्सवरा
[illegible] वव ना [illegible] यायि नःपु त्रस्य संज्ञा भवति।।इद्राव स्त्र्यती नयां।इद्र नायर भेस्तु ता
दे विस्पर त: स्वयो।द्विववांत भावादृति किं।अ गन आदिवातय।७१॥ सा पुंमि कौ
वापू र्वे [illegible] तश्प यां छां वणो नांमध्ये यापूर्वी दी घौ स्वयो लोप्र गस्य सं सो सूत।
सप्र [illegible] पनिया भि नौ सिद्धावत:।इति नयार्थस स सौं सस्वौं मि निया प्र कांद स म — रायां

भ्यर्थ ई क र:।सामभिदु वमस्तु त।तस्यभिं नपापु सप्र म्यर्थ नुकार:।स्वायांत
नस्त्र स्यां।सो ता गौरी आयिश्रित:।स्त्री सेरयात्तु नरे वेदी।सामधि कौ विति किं।पौली
सोमस्य क्षा वघे।७२॥२८॥ अस्मेयुष्मे वे आ [illegible] विप्र ग ह्या:।अस्मेयुष्मे त्वे अमी इ
ली तैर्ई कौ रे कारा:प्र गस्य स त्ता भवंति॥अमी आवस्तंरथिं ममुक्ते।नपुष्मे वा अ

बंधव. त्वे। त्वेइन्द्र पते हविः। अमी। अमी ये पंचोक्षणः। प्रगृह्यसंज्ञाधिकारे पुनः प्रगृह्य
ग्रहणादुकारस्य ईकारस्य च सततमर्थं निबन्धनार्थं ॥७३॥ उपोत्तमं नानुदात्तं न पदं। अ
मपूर्वमित्येव अमीइत्येतेषां पदानां यदुत्तमपदस्य समीपे पदं तदनुदात्तं। आपदं वा।
२२ सत्पूर्वं प्रगृह्यसंज्ञं न भवति। इह ब्रह्माणो विचरं त्व त्वे। त्वे तम ग्ने अमृत त्वमुत्तमे।
॥७४॥ ऋकारश्चेति करणोपकारकोपकारकोपलोदुपस्थितः शाकलेन। अपृक्तश्च उकारः प्रग
ह्यसंज्ञो भवति। स च इति करणो न यकारकारकौ नुनासिकौ दीर्घश्च भवति। शाकलेन
मतेन। ऊँ उ इति। आरुकेइति किंस्वित् सु उ इति करणो न यक्तेइत्येवं वचनमिति करण
तरस्यापकारस्य दीर्घत्वं अनुनासिकत्वं च करोति। ऊँ इत्यर्थ। आर्षी च संहितायामिति करणा
योगाहरणं दीर्घत्वं प्रगृह्यसंज्ञात्वं च न भवति। अ वेदिं इत्यनुत्तमः ७५॥

प्रा॰ शा॰ १८ श्री

नुष्मारेफी पंचमो नाभिपूर्वः । पंचमः नुष्माविसर्जनीयः नाभिपूर्वः सर्वेऽपि संज्ञो
भवति । अग्निरत्र उज्जो नाज्ञात वेदाः । पूर्वीरिहेशरद्रः । रेफि संज्ञायाः प्रयो
जनं । सर्वो पचस्थ स्वरघोषवत्परो रेफि रेफी ॥ ७ ॥ महोपावहोमितरायको
को महः । आपः । इत्येतत्पदे वर्जयित्वा । कस्मादन्यइतरः अनाभिपूर्वीयः पंचमनु
ष्माविसर्जनीयः सर्वोऽपि यथावक्ष्यमाणौ तथा रेफि संज्ञो न भविष्यति । त्येतद्वर्जि
तं तवेदितव्यं । अवर्जि महः । आपस्कः । इत्येवर्जयित्वा । ननु कस्मादनयोः पदयोः पु ते ४
नस्तादपवादः क्रियते । एते द्विपदे वक्ष्यमाणा । नां पदानां विशेषणाभिप्रायेणापवोच्यते
नेतद्यथाभूतं वर्द्धतरेषां विशेष्यभूतानां पदानां रूपं तथाभूतं च अनयोरपि पदयो
तेषामप्यनाभिपूर्वो विसर्जनीयो यथावते षां तथा अनयोरपि पदयोरते स्नात्वा रूपता

मि

त्कस्यापि मन्दबुद्धेः संदेहो मा भूदिति पुरस्तादपवादः क्रियते। एवं तर्हि नकले व्योपव
दस्त्रैव वचयंताच्छाया स्या स्याम्नो मोपयाविशेषणार्थ नीऽनयोः पदयो नै भिद्यते॥
तद्यथा। अपस्कारि त्वत्र सकार तावदत्र अपड त्यन्त स्यापूदस्यानिरित्य तस्मिन्नपदेपद
न्ने तेनुपाचरितं वक्ष्यति। करंकृतं कृधिकरके रित्यपि परस्यापि। अतो व्याडुत्ये तस्
विशेषणार्थो वेग म्यते॥ आचार्यश्चातोपस्कारि त्वत्र सकारं विसर्जनीयस्य रश्री विष
त्वतोस्मिन्नपदविशेषणाग्र्थलाक्षिताता। तेषामेव महडुत्व चवरवान्। नी। राचारि तिवै
कपादे बहुपपूर्वां गी त्पनीनै वरित्वस्यपदस्य रेफि संज्ञा न प्राप्नोति। अतो महडुत्वे
तपदं विशेषणार्थ पठितमित्याम्यते। संयोचे रफदर्शनात्। अत्र महडुतिनिय
यमर्थे आशंकनीयः। यथा निपातनान्नितु नयार्थान्यपि न्नवंतीति। तद्यथा॥

श्री० भो०

अनुसेषियदित्यत्रपद्याद्देः सकारस्यषत्वमिति निषेधः परस्यच षत्वं युगपन्नि
पात्यतएवचमिराणि अवमर्तहइतिपुगपत्पदयोः कृतयोरपि संज्ञा मा भूदिति अत
मरइत्येतस्यपदस्यपुरस्तादपवादः क्रियतेइतियत्तो निपातनं नामाचार्यो
स्तामुच्यते। यथा अनुसेषियदाइतौ षिं चतेवदपाप्राप्तमावायोन्नाग गात्यस्य
भवति। नद्यधावा यौरफे दशयति॥ द्वयोरपपदयोः अवमरहरित्यतो निपातनं
कौनकृतं। त्रा। च्येति॥ एवं तर्हि किमर्थमाचार्यैः पुरस्तादपवादः जरोति।
त्रब्रूमः। यदेवमनेनप्रकारेण दुष्प्रतिपद्यस्यार्थस्याह्येतावत्...
न्यज्ञ अत्र ग्रंथगौरवत्याद्दुष्प्रतिपत्तिर्नोदितम हावाडमित्यनयोः पदयोः पुर
स्तादपवादो भवतं व्याइतितत्र ग्रंथगौरवं भवति। अनेनावा नप्रकारेण प्रतिपादयन्

सुतरामपरिमितौ ह तामवोमो। अंतोयंलाघविक आचार्यो पुरस्तादपवादं चक्रे मतो पोवा लोमिलि ७७। अंतोदात्त
मतेः। अंतइत्येतत्पदं अंतोदात्तं सन्न वेदिसंज्ञं भवति। अंतं विकृतिं नेदानं। अंतोदात्तमिति किं। कृयंवे दिः। गो अंतः
स्वरितव्यौ ७८। असो वपर्ययो। असावित्येतत्पदं अंचस्तनस्य परस्य स्वरितविपर्ययेसति वेदिसंज्ञं भवति। अं
तोदात्तं अचस्तनपदं तत्स्वरविपर्यये ऽनुदात्तं वा प्लुतांतं भवति। अनुदात्तो। अन्यपेगोमानोनि वृद्धा। आप्लु
तो। यदक्षा रतिदेवधुः। विपर्यय इति किं। न्युप्ता असौ अनुदीवे आमन ७९। स्पर्शे चोपधः प्रत्ययसु स्वपद्धेः। उपा
त्ययं स्वं पधः सन्न। स्पर्शे प्रत्यये विधिसंज्ञो भवति। उपधेऽप्यओदहात्। उपर्युद्ददाति। धेः स्पर्श इति किं। उपत्
वो। क्षसा। पूर्वपद इति किं। उक्षा मघोनि। ८०। २०५।४। प्रानः। प्रानित्येतत्पदं विधिकृतसंज्ञं भवति। प्रानय्या
दे हद्योमहे ८१। देवंमीः। भीरित्येतत्पदं विधिकृतसंज्ञं भवति। देवांमित्येतत्पदं पूर्वं चेत्। देवं मा। प्रतावन
देवामिति किं। हस्तानि भेनाकृवि ८२। वयं पीछुदात्तं। वयमित्येतत्पदं अनुदात्तं चेत विधिकृतसंज्ञं भवति। व
यं तेषा नन्नविघ्नोमि विंड। आधुदात्तं किं। आंवगा हान्ह हावयो वा आसक्तो ८३। कअनुदात्तं। कमित्येतत्पदं विधि

न संशयं भवत्यनुदात्तं चेत्। निकाव्याधेधस्त्वाग्नस्कः। अनुदात्त इति किं। कोऽर्थ घनयोर्देवक्रामः। ८४ अमिन्नोऽ
मिश्रे इत्येतत्परं चेदिति न संशयं भवति। पिनेवपुत्र मा बिभेदुपस्थे। ८५ तदारः। अर इत्येतत्परं तदित्येतत्पूर्वं चेत्र
पि किं न संशयं भवति। दिवस्परिसुपार्श्वितं न दादः। तदादि इति किं। अप्सामहो दिव आदः। आद इति किं। अदाय
द्वौ उत्तवतौ। ८६ स्तः प्रागाथे। स्त इत्येतत्परं प्रागाथं चेदिति न संशयं भवति। मा न स्तेन शसि माने यो। प्रागाथ इति
किं। नास्य तेन महिमानं परि ष्टुः। ८७ एतन्ने केः। क इत्येतत्परं एतन्ने पूर्वं चेदिति न संशयं भवति। पुरुः स नी उप
या एतन्ने केः। एतन्न इति किं। कोऽर्थ घनयोः। कुलनुदा चामुत्र मुदा चाथेन आरंभः। ८८। द्विवेकः। क इत्येतत्परं दि
ति न संशयं भवति। दिवि पूर्वे वा वर्। मोहयास्मिन्न् यः सदि वेकः। दिवक इति किं। कोऽर्थ घनयोः। उदाचार्थं आनु। ८९
अपस्कः। क इत्येतत्परं इति न संशयं भवति अप इत्येतत्परं पूर्वं चेत्। इन्द्राय पोत्रः प्रदिवो अपस्कः। अपड इति कि
कोऽर्थः। ओतावि सवः। उदाचार्थं आमेरे ९० असाः। अस्मा इत्येतत्परं इति न संशयं भवति। गोपाः। सिंहज्ञ
इत्येव मस्ताः। ९१ वि पूर्वं मस्तः। अस्मा इत्येतत्परं इति न संशयं भवति वि पूर्वं चेन्न भवति। वऽश्वपादहवक्त्र
अं

दे चमस्ता। अविद्वर्व मिति किं। ७७ चाद् ओअश्चायश्वला:। ऊस्वंस्वपितं। स्वपित्येन न्यदं सिफि तस्संड्हं भवति स्व
पितं चैन। स्व॰ यद्द्विदिसुद्यांकी के मर्द्भ:। स्वपिभामिति किं। चोनस्वोअ रणा:। ८२ नमममासां गमुतरे। स्वपित्येन न्यदं समा
सां गस्यड्नतांगं सन्त्रिपिफि न सड्डं न चवति। फ्तुष्पिणीस्य प्रस्वस्यघमेणा। ८३ नगो गभिर्नि किं। मादयस्वस्य ण
पुष्ट४ स्वरादेशो पूर्वपदेषु। योयस्वरादेशः। अंतोदात्त मंतर्वेध ताघुदात्तं स्वपितेमित्यादेशः। पूर्वपदे बिति
वपदेषु न मवत्येन ट्टुतं भवति। यदि पूर्वपदानि भवंति दान्यस्वराकुद्दा चादिपुक्षान्यपिपिषि तान्येव न वीम
अंनवोन लोपदद्ये। वधये नीवकुआ:। स्वर्द्विदक्षोत्यवेनेसहस्वडिन २८५ अवम्मेह:। अवपित्येनत्यदं पिफि तसंडं भवति
महत्त्वेन त्यदं सर्वं चैन। अवमेहइंद्रदाहरि। महइति किं। अवो बमेथ शामते अस्मे। ८६ अन ईचौ न स्वरघोषवत्यन
नृषः। अवपित्येनेत्यदं ~~शिपि~~ न स्वरघोषवत्येपिफि तसंडं भवति अईचौनं चेन्न भवति। प्रत्यायकुशादपिन्द्र नोध
चैतं। अर्धनगोनांस्वा जा पिन्नो। अन ईचौ नहइतिकिं। सहस्युं कुरुहे पूष्णे नृधो। स्वर घोषवत्यपरइति किं।
दधिव्यामतिपिनेयदृषां। ८० न रेफेकुषासो लष्णान्महौ। रेफादौ पदे परतो नेअधुरस:। अलणानो महौ इत्येषु

स्मा

न्क

आ०प्रा०ग्री०

परमन्तेषु अर्थयंग्रहो विपरितसंज्ञो न भवति । येके । सम्मधो मोमश्री हर्यधो हतः । अउपासो । पिहं त्यधो अउपासेभ्य
अल्पतालो । मुञ्चा गोत्रंदग्रा न्नगवो । मदी । प्र स्प्रिर्दंदु धोमह्री । अजोप्रहि ८ । २२ वस्वयतो किनि । निचैवे । वादेव्याय पूर्व
त्येसमासंगयोमे । वः । अवृः । आवृ । उत्के नानिपदानि विपरितसंज्ञानि भवन्ति । अथ एकेषां नानीत्यन आह । एकस्मिन्न
३ देयदिवि अप इत्येवं तर्वा । तेषु भवन्ति पदे चैक अर्थेदि वि समासांगयोगा न भवन्ति । यदिन्वादः । अवः । आवः । इत्यनानि
पदानि समासांगनानि न भवन्ति । विः अप इत्येते पदे समासांगनेन भवन्ते इत्यर्थः । इत्या नोओगि यापि हृद्संपुविव
दुरुपा । योगाउदा अंदपाहि वक्षुंवे । अवः । वि । कोतिया संघृत त्वेसमोवेः । अपाव इति वीविन्ते । आवः । व्यार्दव्या
मति । अप्रवृत्त स्वस्ति आवत्तदुष्ट । एकपादइतिवि । अजेषा मन्नदुष्टत्ये मेहसोवे । व्यपदवीणीति किं । कोवेत्यानो
वृसवेः । मारिद्दीराम्नुवास्तुप्रावोयहस्तुकृसेकुत्सचत्सौ । असमासांगयोग इति किं । अपावरदिबोविन्ते । असमा
सांगयोगइत्युभयार्थं । अस्मात्र । विष्कन्नतस्को मेतुनारेचवुवः । ८७ पथ्यामघोनीदिविच स्साम्नेदपूर्वं विया
नीत्यपामोत्तरेषु न । पथ्या । मघोनी । दिवि । चस्सा । मदो । पूर्वः । अर्चिषा । अनीत्यपाम इत्येते नव पदेषु परमन्तेषु ।

...भवः ओवः। इत्येतानि पदानि रिफितसंज्ञानि भवन्ति। पथ्या॥ ऌ ॥ एषा आवः पथ्या इति नाम। मघोनी। अथो अदो इत्यावो मघोनी।
दिवि। ऌ। षाओ वो दिवि ओचतेने। येषा। यियुदावष्य [illegible] स्यस्य यस्या प्रदे। द्विवोम दे त्रीये। प्रवैः ७ नान्यो अस्माद्येऽने विच
पा ३ यः सर्वे। अस्मिबा। ऌ। [illegible] डामन्नावो अर्चिषा। अतील। बाभानापाः [illegible] नेनी। तआभा। एतेषु नान्यत्र तिष्ठिति। विस्य यो यो ऽहसी च
सस्ताव॥ ९०॥ २३॥ होतः मन्विनः पोतः नेष्टः सोतः सवितः नेतः त्वष्टः॥ मातः [illegible] पिनः होतः इत्येते। इत्येतानि
पदानि रिफितानि संज्ञानि भवन्ति। किंना। यथा। होतर्मनु [illegible] बोदेवता ना। मन्वितः। मन्वितः सुसम्नि तनु [illegible]। पोतः। पोतर्यज्ञो तिप्रे पि
नेष्टः। ग्नावो नेष्टः पिब ऋतुना। सोतः। [illegible] सोतः पिवा य। मातः। विश्वानि देव सवितः। नेतः। नेतर्देव नेतः। त्वष्टः। सिव
त्वष्टरिहागहि। मातः। पितर्मातर्यदि हाय। मन्वितः। बाधि [illegible] भवन्तः। [illegible] इन्द्र [illegible] उगय [illegible] ओतो च्यानः
ओडि [illegible] भ्रातः। [illegible] स्वसा [illegible]। पितः। पृथु [illegible]॥ धातः [illegible] केन्ने [illegible]।
त। [illegible] नायन्नेयवसा विपन्नाव॥ ९०॥ २४॥ डामातर्हि [illegible] पितः। [illegible]
त [illegible] सुशस्य। नामाचः प्रभृति प्रपन्न। इत्येतानि रिफितसंज्ञानि भवन्ति। किमविशेषेण सर्वाण्येव पदानि

आ

त्यास इंग्यमुत्तमे । इंग्यशब्दे नसंवयहं परमुच्येत । उत्तमं पदं स्यावयहं भवति तदानीं । णफि नसंज्ञानि भवति । आमान: ।
सकु डोमानरकुतो । उहत: शावा घदुहितृ हिव: । दर्त: । पुत्रादर्त: । पापुत्रि: । प्रशास्त: । प्रशास्त येडेति प्रेषिके । अविृत: । श्री
डिक्कुआनरावितारेयं । पित: । पितमोतर्यदि होपकुर्वेवो । दोषावस्त: । दोषावस्ता धियावचं । अवस्यन्: । अवस्यते वाधि
नरका वाप्रवत: । बोधिप्रयंतडौ दि नर्वस्तनो । इंग्यमुत्तममिति किं । उपप्रयतो अध्वरे । प्रवेत: पदमत्र नावगृह्यते । अनौ
फितन । ४ । ४ । ५२ । २५ । दीघत्माभूवरीविचदर्दह्ं दृ दिपदर्दहृ । लागावडीग: । बार पुन: पुनवस्य रवस्य: स्वस्वर्ह: सनुत: सा
अरवा: । दीघ: सो: । अवरीव: । अदर्दृ: । रदृ: । अदर्दृ: । अडागः अडीगः वा: अपुनः पुन: अस्य: अक्वः । स्य: सस्व: अ ह: सनुत:
स्व: अस्वा: । इत्येतानि पदानि दृक्फिनसंज्ञानि भवति । दीघ: आ मामु पर्जेशा यानि दीय: । अग: । इषमूर्जसु मि तिवि
घमानृ: । अवरीव: । किमावरीव: कुह कुस्यन्नायेन । अदर्दृ: । अदर्दृ उ समस्त लोविस्वानि । दर्दृ: । अपो पदर्दृ पुर
हतदर्दृ रावि: । अदर्दृ: । उत्सहयास्को ह्व नू यदर्दृ: । अडोग: । अडोगनोस्वाथि देवु एके: । अडीग: । आदिर्दृ सिक्क कु
ओषधीनडीग: । वा: । वादि नरदूके रक्षति । अपुन: । अनानु हत्यम एमच्यकारयात । पुन: । पुनरागा: पुनर्नवा । अस्य:

महोराये चितयन्त्रि मस्व:। अक:। अवधामिवमन्यमा नागुहाकृपिइं। स्य:। स्तोमयुध्यन्नवनोदिं मिस्य:। सस्व:

सस्व स्थिहितन्वान्तुं मेमानाः। अहः। अहस्य हेह्म महचनुने च। सनुत:। सनुनहि हितेनेन:। सब:। सबदुघा या: पप

उस्त्रिया या:। अस्वा:। अंपस्तेयोनिं घृतवंनम स्वा:।१०।२।२६।१६॥ ॥इति श्री पार्षद्व्याख्यायां दशरुतं नेतो पनि प्रा ६७२

ता प्रथम पटलं॥ ॥श्री रस्तु॥ ॥महागणपतये नमः॥ ॥संहिता पद प्रकृति:। संहिता पदप्रकृतिर्विचत्येन दावे

कृतवेदितव्यं। आसीमा पटलान्ता। पदानि प्रकृति भूतानि यस्या:। संहितायाः सा पदप्रकृति:। संहितान्तत्र विकृतः। नया

हि। घत्वणत्वा दयो विकारा:। संहितायामेव भवंति। प्रकृतिभूतत्वाच्च पदानां सिद्धत्वं। पदानां पदादिभि: संदधे 1105

ति यस्मात्कालाव्यवायेन। संहितायाः पदानि प्रकृति भूतानीत्यर्थः। ननु संहितायाः स्वरूपं प्रतिपादितमित्य

त आह। पदानां पदादिभिर्य देकीकुर्वन्नेति यं थमनुसर्यति सा हि संहितोच्यते। कालाव्यवायेन तु पदानां

लक्षमानु पदानां परिपाठ्या:। संचाद्वि विधा संहिता। आर्षिकमुसंहिता च। आर्षिञ्यं देवायज्ञन्मनेन। क्रमसं

हिता। पर्जन्याय प्रगायत दिव:। संहितायाः प्रयोजनं। अनेन चच्छा पदसंहिता स्वर्गा।१०।६। स्वर्गानवं तु विहीति:।

पर्जन्याय प्र। प्रगायत। गायत। दिव:।

प्रा० न्या० नं अस्यामेव संहितायां यस्वरयोगेन तं व्यज्यते तदिह व्हीसंज्ञं स्यात् । ऊदूदोत [illegible] यथा । [illegible] विभिन्नसंज्ञाया प्रयोजनं । यतो दीर्घं स्त
तो दीर्घा विवृत्तिः । १०। ६ सा० । स्वरयोरिति [illegible] ल ॥ सा स्वरमध्ये [illegible] । स्वर [illegible] का द्वाभ्यां स्वरा अ [illegible] । स्वरमध्ये विवृत्तिः कालकालदार्घी पदी
सादेमात्रा अर्द्धमात्रा न्येति । तत्राथ विवृत्ते द्विमात्राः स्विः प्रकारः । [illegible] स्य [illegible] दात् [illegible] [illegible] द्विकमदर्शी ए
कमा दीर्घा अर्द्धमात्रा कालो । [illegible] लेति । सा [illegible] भ्यो [illegible] यतो दीर्घा [illegible] वमात्रा काला लोदिवं [illegible] ति । इ मा [illegible] दीर्घ स्वरमेया [illegible]
[illegible] हनेषु स्वयम [illegible] स्वरस्तेन [illegible] तदा पूर्व स्येदीत्येतत् । प्रा यो [illegible] वादि [illegible] [illegible] [illegible] त्या [illegible] नैव [illegible] ॥ १० ॥ ११ ॥ न
दीतादिष्ट्वे विविकार वास्ते पदे हस्व पूर्व च नान्यतीयात् यत् किंचिदिह कार्यं स्वरा अत्र [illegible] तेषु पदादौ पूर्व
दितव्यौ । पदे हस्व पुपदावस्का यामुपल्ल भेषु । पदेषु हस्व [illegible] वच नान्या [illegible] वच नम [illegible] तिकार्य
न भवति । पदां तेषु नवेति [illegible] नु [illegible] त । स्वयं ना [illegible] नदारिषु भवति । आयोहित्त पदाहुर [illegible] । पदावी
यासए तन्नां पदे हस्व टोद्धिनीकिं । नो अस्य पदहनीनाकुर । तस्मान्नै [illegible] गणामव । अ [illegible] दे आक । तस्या हस्वत्वेर
स्वयसंधिन नवतीव चनादिर्नीकिं । अनिमी केषु जोहितं । अचमक । तस्य पदांतीयस्य वचनमंतरेण नकवि

द्विकारः ॥ पूर्वपदप्रभृतीनामादिवदेकवर्णाग्रहणेपि । एको वर्णो ग्रस्येत्येकवर्णो । एकवर्णीयत्वमुदाः तस्य पदान्तवत्प
नादिवदेकाधेनभेत । यद्यपि प्रश्लिष्टं भवति । इ इति मत्स्यस्य सः । उदिति सुगे ॥ ७ ॥ आनुपूर्व्यात्संबीन पदादि
पदादितः संघधेद ति पन्सा कोला व्याकायन त्पत्रपदे पाठ क्रमानुपूर्व्या संधयत्र न्मः सामान्येनोच्येदानी
प्रश्लिष्टः संधी नाम परानुपूर्व्या प्रश्लिष्टाः संधयः । तद्यथा इदुः । आ । इति । मस्मि । अथ । इ इत्याह स्त्र उ आ
कारेण सह संयोगे ते । इदमिदम् । तेभवति । ते अनेन सह संयोगे । इदमिति भवति । न तु पदानां पदादिभिः संधयत्य
मन्तायेत दव ग्राम्पाति इत्यर्थः । इत्यर्थ इति योगः ॥ १२ ॥ पदे पदानादिवदेकवर्णमित्यनेन पदान्तव
मनायेतदव ग्राम्पाति इत्यर्थः । अतः प्रश्लिष्टस्य परस्य पूर्वमनेकार्यो तु पूर्व
कार्ये तु ते इत्येतस्य प्रथमम् उक्त्वा पश्चात्पदादिवदिति तु स्मः । अतः प्रश्लिष्टस्य परस्य पूर्वमनेकार्यो ऽत्र पूर्व
न्ते । पश्चात्पदादेकार्यो । तथा चानिष्टं रूपं सिध्यति । अनुक्तस्य वाद्यार्थमाह । अनापि पदानुपूर्व्या संध
योभवंति ॥ ८ ॥ एष स्वरस्य स्वरात्पूर्वं भवंति व्यंजनमुत्तरं यत्पदस्य । तेन स्वरसंधयो नुलोमाः ॥ चतुः
प्रकाराः संधयो भवंति तद्यथा । स्वरयोः स्वरयोर्व्यंजनयोर्व्यंजनस्वरयोः स्वरव्यंजनयोरिति

नच स्वरव्यंजनसंधिमाह॥ स्थः स्यः सः एतानि च पदानि पचाप्रवृत्तिमेवं ति। स्वरान्स्वरान्नानि च पद
प्रवृत्तिपदानि मेवं ति। व्यंजने च पदान्तवेष्वेवमेव तिन दाने अनुलोमाः। अन्वक्षरसंधय इत्येवं सं
ज्ञा वेदितव्याः। एषः। एदेषि बोआप्रत्यै। स्यः उनक्षवाड्। क्षिप्रति। सः। सस्नुनः स्नीनयद्रुधा। वः। पुनर्निमिष
तिसुरणाः। एषस्य सच स्वनाम्नेति हि स्वकारस्य ग्रहणं तु त्वम्पो गमि इत्यर्थो निनेन ड्वाति। प्रतिलोमाः स्व
विपर्यये तु एवं त्वत्र एषस्य स इत्येतेन ग्रहणे न यदि हि ग्रहणेन। गमन्सं गोमती व्यत्र नत्र अप्रथमा स्वतृतीय
भावमिति तकारस्य दकारस्यात् हि स्वकारग्रहणात्वयं दोषो न भवति।॥ प्रतिलोमाः स्व विपर्यये
तएव। तएवान्वक्षरासंधयः प्रतिलोमोपपदाभवंति। यदा स्वरव्यंजने व्यंजन विपर्ययो भवति। पूर्वेषु संधिषु
स्वरापूर्वं व्यंजनानान्युत्तराणि। इह तु व्यंजनानि पूर्वाणि स्वरा उत्तर इत्यर्थः। तमिंद्रं दानमीमहे।॥
नत्र अप्रथमास्वतृतीय भावप्रतिलोमेषु निपातितानत्र तेषु प्रतिलोमेषु अन्वक्षरसंधिषु प्रथमास्पर्शाः
पदांतीयाः स्वतृतीयभावं गच्छंति। अर्वाग्गावर्त्तया हरी। हव्यवाळग्निः। रेडरः। पिता नः। पदं गदास्पृष्टे

इंद्रस्य त्रिष्टुब् इह ॥ ११३ ॥ अथैतेनेषु पुरःखापयितुं युज्यते च याणां स्वरवर्णौ । इत्येषु चतुर्ष्वपि मेषु अन्तःस्थ रसंधिषु अथा
विसर्जनीयो लुप्यते । तत्र यत्नाणोपदानां । एषः । स्यः । सः । इत्येतेषां सचस्वरे तु विसर्जनीयत्वा । सहोपयोगिफितइत्या
दिना विसर्जनीयलोपे सति स्वरस्य लोपः प्राप्नोति । अरतः स्वरवर्जमित्युच्यते । एषक विरत्रिष्टुभ् ॥ ११४ ॥ २०
ननु नचैतानि पद्यानि । एषः । स्यः । सः । एतेषां मध्ये अन्यतमत्र यस्मिन्पदे सा वयहं भवति तत्र विसर्जनीयस्य
लोपो न भवति । तद्यथा । कस्तु बोन वाक्तान् इत्यादि दा हरेत उद्धव्यौ । पुरएतानि तत्र ना प्रत्नगे नमस्कृतिभिः ॥
अंतःपदे विवृत्तयः । स्वयं तरेतु विरहितेति सितु रन्तःपदमध्ये या विवृत्तयस्ताः प्रतिपादमित्यवग्रहसं
दिह प्रदासा पुरएतानि तत्र ना प्रत्नगे नमस्कृतिभिः पैता अंतःपदं पदस्य मध्ये विवृत्तयः । पुरएता
इंद्र प्रतेः पुरएतेव । ननु पुरएतासि महतो धनस्येत्येतत्कस्मान्नोदाहरणं भवति । पदवर्जे पद्या
नि तिपिर्वभाषितत्वात् । पदसंधिजत्वात् यैतितत्र ना । सत्कु भवति तत्र ना । प्रउगं । क्वंदः । किमासी प्रउगं
नमस्कृतिभिः । दाम्नो पि नमस्कृतिभिः ॥ ११५ ॥ अतोन्याः पदसंधिषु । अतो विवृत्तिश्चतुष्टयात् अन्या विवृत्ते

यस्मा: पदसंधिषु वेदितव्याः॥ स्तुत आसि मुयमग्निमालिषे। कक्षीवंतं य ओशिजः॥ इति ते शरा देस्वरसंधयः प्राकृ पुपि नारा
त्र॥१०॥७॥ समानाक्षरे सस्थाने दीर्घमेकमुभे स्वरं॥ अप्रष्टो समानाक्षरे ते एवादितः तेहल्लु लौ। समानाक्षरे सस्थाने च दीर्घमेक
मुभे अपि स्वरमापद्यते। अस्त्वा न इति यच्चेतनसः। सधीरिह हीनाविहीमि इन्द्रे स्थानं। श्रीवं सर्पिर्मधूदकं। समानाक्षराणे
तिद्धि। तं एतं वाचमगि पयायापया। स स्मा नयूहतौ कि। ऊक्तः सर्वे गा हुतिः॥१८ इकारोदयं एकारमकारः सोदयं यदी वा
अकारात्तयदि इकारं उ एकारमापद्यते सोदयसहपेषणा इकारोदेण। एकं स्मानसिं चर्षिं। एममं स्वःजना स्तुते॥१९॥ इर तथा
उकारोदयं काऽनुं। यथोइकारोदयश्च अकारः सोदयः एकैवर्णमापद्यते। एवमेवाको उकारोदय ओकारमापद्यते
एतायामापगर्व्येतदिद्ध॥२०॥ परेष्वेकारमोऽत्वोः। परेषु संध्यक्षरेष्वेकारमापद्यते। अकारः सोदयः। किमविशेषेण ने
त्योह। ओ जयोः पूर्वमत्वती यथा। इन्द्रेह त्यो ते याः। आ ए ते। ए नं देवासः। स दृष्टश्चेदपदस्य चेताः॥२१॥ ओकारं रुगम
योः। द्वितीयचतुर्थयोः। ओकारौकारयोः। यथो पर्धीः ममम्मत। ते यत्सं बार्हिषि प्रोक्ता॥२२॥ एते प्रश्लिष्ट
नामसंध्ययः। प्रश्लिष्ट संज्ञाः सर्वे वेदितव्याः। एते समानाक्षरे सस्थानं इत्येत आ ये प्रयोजनं। प्रश्लिष्ट
दशिनिहि तादि ति॥२३॥२३॥ समानाक्षरे मेलक्षो स्वयमं स्वरोदय। समानाक्षरे मुक्ते लक्षणं अंतस्थामापद्यते।

नि
त्वां स्वा नेने त्वक के रुं के घ्य सकितं । अकु दोवो शा भां विना स्वरो दये स्वरपरं । एयां । अमार्थे तु भृदक्ति वन्नः । अधीन्व न्मस्यतिं
त्त सक चा । अकं कद्य सुहरता यथा सख्या म दत्य पे । पृथा सस्ये हेसं भवति । चतस्योंत स्वा स्कन्स स्वरो । कृ स्वदी र्घावि विवृचनात् । १२४
नसमा नाक्षरे स्वस्वे न भवति शेषः समा नाक्षरे स्वस्वे । न नु त न्त्रों कः प्लुष्टि सं ये च स त्यां उ ओ यदि ना म एवं म न्यते नाम
नि घ्नि स्व सद पि नार्थः । यथा दिविस्पृ श्रो । स पुत्त्रा भि र्न ये नु मि । द्वि मा त्रि के ष्विति प्रत्या व कानौ । तन्मा
त्रादि निन समा ना क्षरे त्यर्थ । १२५ । ते शेषाः श्चा कृता दया । ते शेषाः संयय प्राकृ भो दया । श्रा कृत स्वरो दया ।
२५ प्रा कृतु य तता ना दया धिका नि वृत्यर्थं । शेष संज्ञा या । प्रयो ड नं । शेषा भिर्नि हितेषु च । १२६ विसर्जनीयो विपि
तो दीर्घ ... विसर्जनीय आमे पितः दीर्घ पूर्वः स होपधः स्वरो दयः स्वपर आका
रमापन्न ... सामना ही । आपपि त इति किं । वापि सद्द क द्वेति । १२७ उरो मो चौ स्वरे । ऐ ओ आ कु
रमा पद्येते । स्वरोदये । स्वर्या यपं थाम न्वेतवा उ उगात नूनं । १२८ । ला । पदह नेयः । नायना क्षि स्वः पद्द चेयउ चा
ते । अनयानिः संज्ञानिः मास्त्रूह ब्रवहू रतिता वत्यस्त बवे हा या यौः । १२० । ३४ । कृ स्वस्व वस्त सोकारो कुस्वसो
र पूर्व स्तु सः अपिपि तो विसर्जनीयः । सोपधः स्वरोदयः अकार मापद्य ते । इंद्र सोम पातमः । अपिपित इत्येव

मा॰ श्री

अंतरेहंति तं डने ॥२०॥ पूर्वो चो परो नमात्स्वरो यो ॥ पूर्वो चो परो नमात्स्वरो यः पूर्वस्य यः ऐ कारः तस्मात्पूर्वो य रकारे अ

कारो स्वरपरो अकारमापद्यते ॥ अग्नइंद्र वरुणमित्र देवाः ॥ वायवउ चैति निर्दि नैते ॥२१॥ नतउ ह्रा हा ॥ नतउ

ह्र ह सं ज्ञाः संधयो वेद्वितव्याः ॥ उ ह्रा हाणां पूर्वरूपा व्यक्ता इति प्रयोजनं ॥२२॥ दीर्घपराउ ह्रा ह पदद्वयैः

तथा न एव उ ह्रा ह दीर्घपराः संतः पदद्वयो यो नुवंति ॥ कुई प तर्हि उच्यते ॥ स ह स्व सावे प्रतिपने ओ यु ॥२३॥

ऋ छ्या पा न्यो भु तम न्यो छ्व वकारो त्रा त नागमः ॥ ऋ छ्यो ऋकारो कारो युनीयपोस्ता ऋ छ्व यो भि ॥ अकारा कारान्त यो ॥

अनो छ्व स्वरे पर नतेवकारः अत्र अंत नागमो भवति ॥ यतः ओकारो कारयोः स्थाने संहितो ॥ अतः कारणा त्वे ओ

कारा कारा वो छ्व यो नीति न व कारागमः ॥ अधिकारात् ॥ नुर्न नाम चेतत्संधौ न भवति ॥ वायवायाहि दर्शत ॥ अ

ति न मित्रा वरुणा मता वृधा वृत स्पृशा ॥ अनो छ्व इति किं ॥ वायउ चैति निदं ते ॥ उ मा उ पां सुपथमा पिबा ॥२४॥ अंका

त उदये कृधी व कारं त उ ह्रा ह व त्वा कं घो अ कारा कारो रकार उदये अकारमापद्यते ॥ तस्यां न भु ह्रा ह व त्वं त्वं

वेदितव्यं ॥ प्र अनु स्मः ॥ आ शुषाय न्मधु न ऋन स्य ॥२५॥ उ ह्रा हा णां पूर्वरूपा एषा ॥ कायेप्र हे त्यादि ओ भवत्ये

क मार्चा ॥ प्राच्य पंचाल पदद्वह रोयः स्तोः प्राचा नाम नामो वप्र एवी भवति ॥ उ ह्रा हाणां संधीनां यानि पूर्वरूपाणि

२९

यत्पूर्वं रूपा अवयवाः ऋ स्य पूर्वो विसर्जनीय एकार ओकार स्थानानि अकारे ऽत्यये न छेत्याद्यभवत । ऊ भवत्येक
माद्या ताश्च प्राच्यपदवृत्तेन पः पंचालपदवृत्तेः यश्चौ चीति । एवं सामान्यतः अक्ष्या अथ दानीं विशेषमाह । पंचालानामे
ष्व पूर्वी नवं ति इत्यादि प्राच्यपदवृत्ते नायः । कुर्योलानां यो अस्मे । यो अयासीदिंदुर्पिंडस्य । ते अये पास नवो मंदसानाः ।
अथाभिनिहितः संधिर्नैतः प्राकृतवैकृतेः । एकीभवति पादादिरकारस्तेन संधिः ॥ अयरा द्वौ महाविकारः द्वौ न नार्थः
अभिनिहितः संधिर्नामक संधिर्वेदितव्य इति वाक्यशेषः । स च एतैः प्राकृतवैकृतैः नेष्यतेः । एकारौकाराभ्यां अंतःपादं प
दस्य मध्ये अधिकारवचनं अकारश्चेत् अभिनिधीयमानाकारस्य विशेषं यानि । अकारोऽपि कृता ... उ स्विपुर्वेता
च ओकाररूतेन वेकृतेन एकीभवति पादादिरकारस्तेनाभिनिधीयमानः संधिः द्रष्टव्यः ... ... दया
सिरक्तं द्रविणं च दाशुषे अत्राचित्तोमयो पिता ... अंतःपादमकारश्चेत् संहितायां ... ... कारादिर्भवेत्
परं वकारादिवा भवेत् । अंतःपादं पदस्य मध्ये अधिकारवचनं अकारश्चेत् अभिनिधीयमानाकारस्य विशेषण
म् । अकारादौ ... यकारादिवा वकारादिर्भवेत् संहितायां संहिता भवेत् । अथ स अकारः अभिनिधी
यते प्राकृतवैकृतेनैकीभवतीत्यर्थः । यएकारादेः । यो मे धाम मनसा सो ऽयमागात् । वकारादेः । तं पद्धतीव वंसः ।

तेवदन्त्र यमा: । लघोतिति किं । धृते: स्त्रीसंतो अग्रं तां । लघितिति किं । कुहोमिदोमि त्र महो अव घाल । यकाया घास्तं
पर व का ना घ क्षपि वे ति किं । ये नं देवासो अमृतासो अस्तु: । वड्वे ला घ क्षो अपनी नु दस्व । ३७ अन्याघपि । त थ
उक्ते मावोंतो पहितो सत: । यकारादि वकारादि वा परक्षे उक्तं तदुच्यते । यद्यपान्यव्यंनो नादि तरक्षं भवति
तथाते ने वप्रकार एव उक्तं भवति । संहितायां लघोर्लघु भवतीत्यर्थ: । अयते दो अवो नो पहितो सत: । अकारस्यादि यो नेग
चति । आव एव मन्तो यस्य पदस्य तत् ओवांतो तेन उपहित: । आवों तो पहितस्तस्मादावों तो पहिता सत: । समत्र गावो
मितोन वं तां तथा उक्तं मिति किं । आ गावो अग्मन् । आविंतो पहितो सतइति किं । ये नं देवासो अमृतासो अस्तु: । प
द मध्य इति किं । इंद्र जामय उत येजामयो वीचीनास: । इति प्रत्युदाहरणं द्रष्टव्यं । अन्न च प्रकारांतरेण -
नत्वात् । अव: । एवमंते: पदे उपहित: अकार: सर्वथा सर्वप्रकारोपि भवतु । सर्वथा ग्रहणं गुरुलघ्वर्थं । ३७ अव: २
अप यो वे वड्ल्येते वकारा सर्वथा भवन्तु । अपेश्रय: । ओर्व्यो अयो । अडीनेयहू तय पवस्वा त ओय: । तो अंडयो
कुणयो न सस्तु: । अवो । पुर्वेश्वतं पेरवेश्चिनाश्वा । अव: । पुरूरवो नुते के त मायां । तदंतग्रहणादिह न भवति । वि

पावना हृमयो। अग्रयाहन्न। तद्देवा नाम वो अद्या हुतीमहे। [illegible] वहुल्येते न चा नपक्क चित्रः सावितेयकः। पदेरु
पहिते मे [illegible] एतु नयदे ना। आ। ना प्र [illegible] सवि ना। एवा कः। एतेः पदे रुपहिते [illegible] य को [illegible] यते नि १
आ। अ [illegible] दा। न। नवो [illegible] दं ना। [illegible] प्र [illegible]
त्रा व [illegible] सवि ना। [illegible] सविता [illegible] माः [illegible] व ना। [illegible] अ [illegible]
त [illegible] किं। अश्वावी। अ [illegible] म व सि। १४० सुर्वे वे वो [illegible] मे च
[illegible] उपहिता। [illegible] ते ता। अं मं विधीयेते। न [illegible] व
अ [illegible] दयो। [illegible] ना। वये स्यो। अन् दयो। [illegible] व [illegible] अ [illegible] व
वो वी [illegible] वा स्य [illegible] यथा। अ [illegible] अ व त्रा। अ [illegible] अ [illegible] अ [illegible] अ [illegible] पा [illegible] अ [illegible] ता। [illegible] मुक अवंतु २
अमत या। अनशामहे। अवत्वचः। अवीयता। अवोसि। अव। यथा। अदा [illegible] सनः सनि तासनय
ओ १

सनोहोता। अमर्त्यो वत्र्रै ओषधीषु। अङ्ल यंता। यंदेवासोजनयंताग्निं। उ तस्म मे ब्वत्येदु घ ताशि
अने। [illegible] मि नद्द य नेता। अ यो निमा। अयो पुाः रि: येनोधु पूष्टि हे ति दस्यन। पताणे ई लक्ष
ता न। तो [illegible] यत्नि नि ता। अ वेनु। अघि चुजे ति वनेस्मान।

अवीरतामा नो पसो वीरतापचित्। अप्सु ऽअग्ने नम समसो मुक्षु स्। अमनयोमा नो अघ
मनयो। अनशामहै। येन वृस्या नशामहै। अबल्बजः। शिरो बल्बजो मृयः। ल्वचः इति किं। मा नि वो सो
बत्रे मुः। अवीरतामा नो अग्ने वीरतेन पराद्राः। आदे व्याघ्र गामिदे वीसि। अवः। ओतिवीवर्त्तेपं। ओ नि अवांसि
वानि मृनूना यां ल्वच्छेद्धि उदाहरणो। अरयोः। अनश्वासो येपवयोगयोः। अरमा नयि सर्वेषीरयो
वासो वायोनि मुवक विष्टः। सक्रदनो घोजवनः स्वधावः। उत्सादनं नाता वः सगर्मी हि पच्यस्रं ग
नि वोपयामि। हि पच्यस्रं गो इति एवं रूपामिस्म उपयामि मुपहितः। अकारो ऽभिनियी पते। वासो या म।
मु वासो वायो वीना। अभि मुवे। अभि मुवेमि मे गाय। केवेष्यः। के वर्षा कोपधावनी। सक्रदनः। सक्रदनो निमि
षरवीपः। घोजवनः। पृविव घीजव नो सि। स्वधावः। पाय स्पृहि स्वधी वो स्विहिते। उत्सादतः। उत्साद
तो गार्दगाद्ध्वन्नो नो। नीतावः। समग्नालु सी वो नु मा गर्भा यास्त गर्भेः। सगर्भो नु सरवा सपूथ्यः। हि
पच्यस्रं गो। हि पच्यस्रं गो यो अस्य पादाः ४४ । ४४ । मा यायोधा यमधायिमोहि य ग्रे मिवा म तिः मा य म

नो मवो ग्ने यं नवो पों होतिपिप्राति। ये गाः। गा यो धामे …यि। नो। हिः। अग्ने मिदासति। जायमानो मव…
रतोप। अं होतिपिप्राति। एते चद्धे पदा यथो गृहीं …मृ मिनिधीयंते। ये गाः। र धा नो नृ ये रधाः। सनामयः
यो चि। गा पो धा। स ग्रा गाधि ये पावासः। मिधायि। उपप्रा गा स्तु मन् मेधायि। नोहिः। इत नोहि बुध्यः। अग्ने मिदा
ति। यो नो ग्ने मिदासति। जायमा नो मवो। जायमानो मवो महान्। अग्ने यं। वपाग्ने यं सुन्चे नयद
मा नस्या। रतोप। ववत्ये नयं गे तो पद्रु। अं होतिपिप्राति। ये नो अं होतिपिप्राति। ५५। ५६। अं मये ते
हिं मत्तुतो मत्तु मन्त्री यवसो विष्णू वयुने जानिष्ठ। ए त्र हत्ये वीः सम येत मा। नामत्तुतो मद्धमिनो न
वेना। एते चद्ध पदा यथो गृहीं मा मिनिधीयंते। जं मये तोहिं। जं मयं तोहिं हद केचक्षा। सि। मत्तु तो मत्तु मन्त्री
एषा स्या वो मत्तुतो मत्तु मन्त्री। यवसो विष्णू। चो प्र द्र स्वो न यवसो विष्णू। वयुने जानिष्ठ। द्धा यो स्य
वो वयुने जानिष्ठ। ए त्र हत्ये वीः। तामिन्नु हद त्र हत्ये वीः। समये त मा नाः। नये व येति समये…गाः।
मत्तुतो मद्धन्। स्व न्ने षा यो मत्तुतो मद्धन्तु। अभि तो न वं ता। सम न्नागा वो भि तो न वं ता। ५७। ५८।

सुवे॑ते घे॒स्ता॑वसे वाचि मे च पदे॒ श्ना न हु षो [illegible] स्म ल सु जो मि न न । ऊ पे॑ त यां व ह ते यि य मो । दि ति । ऊ नु घो या । सु
वि तो नु भि । यो धि ता । सु व ते घे न । तव सु॒ से वा चि मे च पता । द घि ने श्ना न हु षो स्म ता । सु जो मि न ता । ऊ पे ते य
ते यां य मो । दि ति । ऊ नु घो या । सु वि तो नु भि । यो धि ता । ए ते च द्वे पदा प था धि ग हो न मा भि नि धी यं ते । ऊ
व ते घे न । स्य सु वे ते घे न्ना । तव से वा चि । स्य सु भा य त व से वा चि । मे च प ता । ऊ न मे च प घु व तिः । द घि [illegible]
घे षा न ने द घि ने श्ना व स्म नि । न हु षो स्म ता । स न्ह स मो न हु षो स्म त्सु ज्ञा तः । सु जो मि न ता । सु जो मि न द है
सु हु यो । न पे ते यां । ऊ पे न खा स ह मा ना । व ह ते यां । व ह ते य प मघ वा स र्व सु से न । य मो । दि तिः । न भा रा स ख
द स्नो य मो । दि तिः । ऊ नु घो या । नय ई षे ते ऊ नु घो या न्च ॰ अंतः । सु वि तो नु । सु वि तो नु दे वा सु वि तो
न प ता । भि स्मा चि ता । वि स्वा अ धि भि यो धि ता । [illegible] । व पु घे नु विश्री यं त सं तो व घा नि स्वे न सः । म नै
तो व स्य वो वे स्क सु ध्यौ ओ मा यि नो ध मः । व पु घे नु यं तु विश्री । स ता व घा नि । स्वे न सः । म नै तो व स्य व ः
अ वो स्का । सु ध्यो ऊः । मा यि नो ध मः । ए ते च द्वे पदा य था ग हो न म भि नि धी यं ते । व पु षे नु । श वो व पो

पा॰ग्र॰मै॰ 30

वपुषे नु पप्रथन्त।विश्वो यंता।सय द्विसो यंतम्बना तो।संतो यद्या मि।अंन:संतोषवा।स्तोम।सं नुस
खेरथस्य खैजस:।मु यंतो व स्य व:।सूनं न कश्चि दूतं तो व स्य व:।अं वो स्को।महित्री।आ म वो स्त्व।बु स्यो
जः।आ हि बु ध्यो॥ त्व पा तु त्त।मा यि नो धम:।त्वं मा या मि ष य।मा यि नो धम:।...।दे वा नस्
वसो सु र धो म नौ मि स्व तो तु य स्व न नो धा।वे ना म य स्त य द न्नो धि व को ने व हे न्ते ने नु ऐ ति:सौ
धि।देवो नद मा।पु ऋ व सो सु र म:।तो मि स्वि तो नु ष:।ते न नो धा।वे ना म प:।ते य द न।नो ध व को नि व ह ती।
ते नु ल मि:।सदो पि।एते च दै घ दा घ या ग हि त म मि नि धी यं ते।देवो न य प्र।देवो न य क्ष विना।सु पा ति।
पु रु वसो सु र म:।पु रु ह्न पु ऋ व सो सु र म:।ऋ तो मि।पिबो ऋ तो तुमि य न्त य।ने नो तु ष:।देव
ऋ तो तु भा या मो।अस्या।ते न नो धा।ते न नो धा विश्वे देवा:।मि ने लि कि।ति नो ऋ च दे वं य वं तु चेतुन।
धे ना म य:।इ ङ्ग ना म य ऋ त य ज्ञा म य:।ते य द न्ता।घ ते य द द्व तु ला या ते वे प श:।नो धि व को।स घा वि
ता म स्व धा नो धि व को नि व हे न स्व न य सो म हि त्व ना।ते नु ल मि।ते नु ला मि र्व ज मा दि रां गे:।सदो पि।

तेव हन्ति त

मा देव स्मानि न दो षि । ... । स्वाध्योऽ न य ... न्व नो भि माती ... न प दह म न सो धि ...

स्त्से विंद स्तु य सो धि न यो धि र्यो दो स्व यो ति श्रा सन णो स्य यो न य न्नॅ यि न्व नो भि माती: । अ ग्ने प द ह । स्वाध्योऽन नयन् २

न म सो धि । यो ध्रु नः । यो ध्रु नः । ति विंद न् । न य सो धि । न यो धि । श्रा दो स्या । यो ति । श्रा सन णो स्या । यो न य न् ।

इ नेचय ध्राम हीत म भि षी यं ते । स्वाध्योऽन न य न् । स्वाध्या ऽ न न य ... स्व देवाः । हा न्व नो भि माती: । ऊ

तेभिः ये व ध न्व नो भि माती: । अग्ने पद हा विश्वा अग्ने पद ह या ती: । द हे ति विं । म हे ता या: । सा ति

म ग्ने म पा ह यि । न न सो धि । ऊ र्व न्न्या त्र स न्न न सौ धि डा ने: । या ध्व नः । म नो न यो ध्व नः स ... ति

यो धि: । वी त च चे से पी त्व: । न विंद न्ना न स्ता दी ध्या नाः । न य सो धि । न य सो ध्य त्ता यु त । न या यु न्न य न यो धि

बे न्न ष्टु । न म्न ते । पा तो स्या । पा हो स्य विश्वा न्न तानि । यो ति । इ द्रो विश्वा यो ति म्म त्वे । श्रा सन णो स्य स्नु स्व मा

सी दा यो न य न । आ यो न य । स्य म । आ यं स्या । २५ । ७ । ५७ सो स्मा कं यो द्वे षो भ्यो न्य कृ ते भ्यू सो भ्यो कं न प य

स्व तो म ता स्मा । सो स्मा कं यं । द्वे षो भ्यो न्य कृ ते भ्य: । ते भ्यो कं । य य स्व तो म स्मा । स्व ते द्वे षा य या ग

श्रा·भा·श्री

हीतुमभिनिधीयेते।सोस्माकं यः।उपस्थितरस्मसोऽस्माकं यः।यइतिकिं।सास्माकमननवघनूहुडानेदे ३१

नाहबोऽन्योन्यद्दते भृशः।त्वं सोमननूरुरुक्रोद्धिषोऽन्योन्यकृते भृशः।नेऽग्नोकर्नं।तेऽग्नीकेनेनमिः।पयस्वंतो

मतीः।सुक्रां पयस्वंतोमतीः।५५।अन्योवीकेयो इति नोदयेषुपुत्रः पराकेचपरावतश्च।अर्थाभि

निहितः सेधिपित्य नुक्रम्यपादादिपकारकोभवतीति यदुक्तं तस्यापवादः।अन्यः।अर्वाके

अर्थो।एतेषूदयेषुपुत्रःपराके।पराबतः।एतेषुचपर्वपदेषु यथासंख्यमभिनिहितोभवति। न ५

अन्यः।अरवर्वेतीर्हत्यापितेवनपुत्रोऽन्यः।अर्वाके।पन्नासत्यापराकैं अर्थो।आविर्वासन्परा अर्वाके ६

वतो अर्थो।५पराप।अंतःपादं च वयोऽन्तरपिसिवयो।अस्यारथं योहेतयस्वियः।वोऽं यसः।शपवेऽ

श्विनोऽग्ने पश्वो अधिसार्गीयो आमयः पूयः।अंतःपादं चेत्तुपक्रम्य पदुक्तं तस्यापवादः।वयो अं

२अ तरिक्षो।वयोऽस्यास्त्रैयेयोरुनयूरुचपवः।वोऽं यसः।शपवे।अश्विनाऽग्नेये।अश्वो अधि।सार्गीयः।आ

मयः।पयः।वपोऽन्तरिक्षो।आभिवं योऽन्तरिक्षे पतंतः।अंतरिक्षे इतिकस्मात्।आवां वयोऽग्नासः।

वपो अस्य । वर्ह्नौ अग्ने वपो अस्य । अस्येति किं । आयां वपो ग्यासः । अग्नयपः । सतीनमन्युमग्रयापो
अद्रिं हत्वपः । शालानीकाहे वपो अस्य । त्रय्यः । चत्वारिंशे गात्रयो अस्य । वो अघस्य । पीतमा वो अघस ।
वइत्येतेन न्यान प्रत्ययस्यापवादः । आपयो वे वइत्येते नित्यस्य पमपवादश्रेषः । श्रयवे अग्निना ।
अपिन्वते श्राप वे अग्निनागां । ऊर्मेय । यद्वा हे वेते न मेये अघि । स्व वो अघि । यन्नार्षदा यस्य वो अघ्य
घत्तां । सोऽर्थयुः । मनघा ऊतो । सोऽर्थयो अस्यपद् । ओमपः । ओमयो अघ्नीयतां । पयः । आ स्ता यदस्य
पयो अक्तस्य । ७५३ । ५२ । प्रकृत्येति कवणादौ प्रगृह्याः । इति कवणादौ पवनूतेषु ओः प्रकृत्या भवंति । इंद्रो इति । गृहाः ६
ज्ञाते क्रतो इति । ऊं इति । श्रो इति । इंद्राग्नी इति । हिइ इति । ७५४ । स्वरेषु चार्षी । स्वरेषु पवनूतेषु आर्षी संहितायां । अभिद्
वा आर्षी तत्र प्रगृह्या प्रकृत्या भवंति । नाजेती अस्य भुवनस्य रायसी । अस्मे इंद्रवायू इमे सुताः । तेइ द्वि प्राई लते । प्रो आ
पासीदिं । सोमो मो मोरी अधिश्रितः । ७५५ । प्रथमाय यो ऽ । प्रथमः प्रगृह्यः आर्षी संहितायां यो ऽ मेव भवति । क
स्य प्रथमः । ओ का व आमंत्रिते ऽनः प्रगृह्य इत्यादि नायं ऽ रः । इंद्र विंद्रायमत्स्व । वायव उक्थेभिर्जरंते । अत्राचिन्नाम
घापितो ना प्रथम इति किं । प्रो आ पासीदिं दुपिंडस्य । ७५६ । सहोदयो सो । प्रगृहीतपदाः सर्वत्रैव वासरु ऽ दये

 न वर्त्तं इति सहोदयाः। ता संहिता प्रगृहीतसंज्ञा वेदितव्याः। सर्वं चैव पदसंहिताभिनिकरणादौ प्रभृतिस्वरेषु
चार्थ्यानुदयेषु अप्रगृहीतपदा एवाः इवाइ इति। आतकूतो इति। आतकूतो। इंद्रा ग्रीइ इति। अस्त प्रमाने अवसावती।
५८ अनु।१५७। असपीतास्तु न वा। असेन पपतीः पुनः प्र स्यात् इवे प्रस्ये येन प्रकृत्यान् वति। आर्थ्या संहितापा।
रेपतीच नु नुदिशा। आर्थ्यामिति किं। दंपती इव ति रंपती इव। उपधी वा उपधी इव लघु पदी इवा।१५८। आर्थ्यामि
व संध्यायकारवी विद्रते ... कारः। आर्थ्यामिवेत्यवधारणं पदसंहितानिरत्यर्थ संध्योऽन
व ... संध्ययकारः एवा यस्मादिति संध्ययकारपर उकारः प्रकृत्या भवति। प्रत्युअदर्शायती। अ
... यावुवानद्री। विद्वमेस्तु पदभूत उकारप्रकृत्या भवति। अन्तू उ आ उ अंश्वावि। इंद्रियेसोम
... उइहि संध्ययहति किं। नामेजपाद्ध ते वा यकारपर इति किं। अनू वीर्षी।१५९। ऋकारो दे द्वि
ति। ऋकारादौ पदपूर्वभूते अत्येन पदं प्रकृत्या भवति। ना मित्र ऋतु अदितिमि रक्षमाण। तो उकारादावि
ति किं। एस पस्त्वामिर्वचेनुभिः।१६०। प्रपेत्यकारेन चेत्तदेकान्तेन चेत् पूर्वा। प्रबाह्वत्येत न्यदं अकाराद्दौ प
दे प्रत्ययपकृत्या भवति। यदि द्विपाति पदयावसानपरपूर्वं न भवति। तेन च पदे वै न भवति। प्रषा अविद्रु

माहिनः। स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः। न चेत्तरेकास्य रत्नत्र पूर्वे मितितिकिं। न तं पूषा पिमष्यते। तत्र पूषा न वस
चा ॥१८॥ अग्रे द्वा सम्राज्ञी सुरामी। स्वघोती पृथुज्रयी पृथिवी षा मनीषा। अयानि द्वासाप्रे पतिस्व साणां
स्व्येपयपंचमषष्ठयोश्च्यां॥ इति ए नानि पद्मा निप्रकृत्या भवेति। स्वसाणां मध्ये तु प्रस्व्ये चम अकारे पंच
मषष्ठयोश्च स्वरयोः परभूतयोः इकारे इकारे चेत्यर्थः। अग्रेह्वा इत्ते मघवन्। सम्राज्ञी। सम्राज्ञी। अग्निदेव
षु। सुरामी। एनेशमीभिः सुशमी। अन्नदन्। स्वधा। स्वधा। अवस्तात् प्रपतिः परस्तात्। अवी। अती। अन्तर्
हि। निशिप्रसत्वा। पृथुज्रयी। पृथुज्रयी। असुर्येव। पृथिवी। द्यावाक्षामा पृथिवी अनेरिक्षे। ईषा। ईषा
अक्षे। हिरण्ययः। मनीषा वनमपवीनर्यो मनीषा अग्निः। अपा। अया। ईशानस्त्वविषी मिया वृतः। निद्रा
मानो। निद्राईप्सामिततन्तिः। स्वा। स्वा। इयं समने पापयंती। भपा। धन्वन्ति वप्रपा। असि। तु स्व्येपेचपं
चमषष्ठयोश्चेति किं। आयातु पस्वमामा इि। ॥१८२॥५५॥ स्वर पादादौ उदये सच्चेति। स्वचादित्य तत्पू
प्रकृत्या भवति। स्वरपादादौ उदयभूते। मंदिष्ठ यदु। शनेकाव्य सचा इंद्रः। नेदु सियाः। स्वद्गतेस्य सि

धा.भा.॰श्री३२ चौत्र घात। स्वचेपादारा उदय इति किं। स्त्रैषु स्वनेष्वा। उत्ये परे पंचमषष्ठयो ऽत्यस्याधिकारस्य निवृत्यर्थं
स्वरग्रहणं। ६३। धे तेजोषंच र्षणीभ्यां। षणीमृद्धः। एकारांतं मित्रयोरस्मदीवन्नमस्युरित्यपरघं चेत्यपृक्ते। स्वेत।
जोषं। चर्षणीः। चर्षणीभ्यः। एकाकरांतं। मित्रयोः। अस्मात्। ईवत्। नमस्युः। इत्युपधे चा। इति कनतोः परे स्वरे
पर स्वर्थे। एवमुपधे च। आद्यत्ये तत्पदे अपः स्वे एकत्या भवति। स्वचेपादादौ उदय इत्यनुवृत्तिः। इत्ये
वमनेन पूर्व्व तात मर्जयित्र इवे घेनदीर्घाउरीत। जोषं। उता नस्य जोषमाई। चर्षणीः। आयाहि पूर्वी
रतिचर्षणीर्या अयं। चर्षणीभ्यः। संसहस्रा कारि चर्षणिभ्य औ आविः। एका चांत पदे। पूर्व्वदीन
गभीरओं नरप्रत्ने। मित्रयोः। उद्गुत्यस्त्र सुमहि मित्रयोरिति। नचेतदुदाहरणमिह स्यादिकारो कार
पयो चेत्यनेन नो सिद्धत्वात तन्त्र। नहि समान लक्षणानां पपिल्या गोन्यायः। नचैतं विषये सविधि
प्रवेश्कुन्राकुपात। अन्यान्य लक्षणात। तन्त्र च सामान्य नविधानात। तस्मात्सा धूदाहरणं। अस्मत्।
इमा अस्मे मतयो वाचो अस्मदाँ च। इवत्। आसरमु यहेव दाँ अ देवः। नमस्युः। नुपवो विश्ववेदसो

नमस्तु यौं अ स्यक्षि । स्वरे पादादा उदयइतिकिं । सोमं वडिल्लेण आमे वताइत्युपद्य इतिकिं । आयस्मै योगम स्योस्यु वयो
नाध्येन्र । अग्नेत्ते इतिकिं । यः प्राणतो निमिषतो महित्वैकः । ६४ । १ । ५ । ९२ । एकारो ओकारपरो च केषो लुशो
दर्वीकु । एकारश्च ओकारश्च परो यथा: अकारः ओकारपरो: नोपयो श्रो । लुशादेषे: प्राकृ प्रदृत्यामवेतः ।
अबुध्रे मुल्यइत्यत्र लुशः । एकारओकारयो विश्लेषणार्थ पादादि ग्रहणमिहानुवर्त्तते । आयन्मावनो
अनुहन्त बुस्यमृके । तिस्रोधावः सविलुहीत पस्ध्यौ २५ एका । लं नदं डाभं यौं २५ ओडः । विस्वेद हामितविषी
बन्न यौं २५ ओकः । लुशादेवा गितिकिं । यः प्राणतो निमिषतो महित्वैकः । पादादावितिकिं । मे नमस्ते विद
हो मामिरशीचः । अभिलौडा अदायत । ६५ । गोतमे चाभिनेना गोतम मन्त्रषिदृष्टे च अभिनंतेत्यतत्प
दं प्रकृत्यामवति । आतेस्तु पणो अभिनंतौ ८२ एवेः । पादमध्य प्राप्त्यर्थे पुनर्वचनं । ६६ । विश्वाविच चा
विपन्याकदापामातोत्र्यकारयध्यपदादिभाडि । एतानि द्वे पदानि प्रकृत्यामवंति । अकारादौ पदे प्रत्यये
अपिअ पदादिभाडीत्यपिनाष्टः । विश्वाते वाडो विश्वौ ८२ अमुपिंडूवनो विचर्षी । घसीमारदित्यो अस्ढे

दि

द्विषतो ॥१५॥ मंते । विषन्या । प्र सहे ओ । तं प्रथमे विपन्यो ॥१६॥ मनत्स्या । कदा । अये के दो ॥१७॥ मनति चिद्यानयो स ।
या । ओ छ सा मा नौ पपित मघ्यायो ॥१८॥ मृ । ग वे या म । ना पद्याम । नो ॥१९॥ स्पृत वृगो । सुकास्य इति कि
उ ते व हे ते वि नि ॥ सं स न ता पा । पृ ङो पामी घा पद्य स्य कारा भी प्राप घाइ त्येद पड्डेप मघो अ
कोपे प्रे त्या म वेता पा ना व ता न ते घा ॥२०॥ ओ ङ व्रा पद्या प्या हि पद्या । अ नेह सा । अधि गुहगा । दहनम
वि ता व ॥ नो । महस्य पथा ति । ओ का व ति ति । पये वये ता व नु शा गे ता प के ॥ २१ ॥ ए वो ॥ अ ति म
त्रि पु सा प्लु तो पथा । ए वो ॥ आ पि स्त व द य धा ॥ ते म्य ता ति । अधि मे ड्वो प्लु ता पथ से । ध के म यो
ने म वे हि । ए वो ॥ अ धि व स्य व ः । अधि पृ तो कि । ए धा प्नि स ह स्यो व सिष्ठ । प्लु ता पथ्यो । स ता । इदानी मे
व प्रथा । ने व न्यो ति ॥ ३० ॥ स चोदय । ... नि व तय । प्लु ता पथ्यो । ता अनु ना सि को पथा । स्व रे पा दा हा
वि त्या दी हि ता । स चा दय ः ए वो ॥ अ ग्नि म वि ष्णु सा प्लु ता पथ्यो । ता ः तौ अनु ना सि को पथा न व ति । ओ उ
ना सि क म धु पथा नो नि वी ती य । नु ॥ सि या । स ते त स प ः स चो ॥१५॥ च घ ता ॥ ३१ ॥ प ट । मे दु सा स्मि न्से म गिसा

मिये।सेदमवी:सोपमासोषभीरन्तु।सास्मा।अरेसोतनःसेंडविश्वासेति सास्माकुम नव घसासि।यथाग
हीतान्येतानिमवेति।औंविह्रानिलोपोनिप[illegible]तेसेद।सेद।वाजाक्षयति।उद्दानिकिं।सद्देद्रो।जोपोगहवे द्रद्दा
सम्मिन।त्वमीतिषसास्मिनासलिसिमन्मि।धपारामसेवनरमनि।अपातिकिं।सद्दं मनादमहिकेमंकेतीं
साग्निबेमा।अनसुमेडपितःसानिबेगा।सेदनेका।सेरणेयेपशधेयो।अगुवदरतिकिं।सद्देद्द वेधु।सोपमा।तीव
याहेयनोसोपनमिति।सेवेपारन्तु।सोमधी।स्तुनु।ययसो।अग्नितिकिं।सूर्त।मधीःसो।अपसवनानि।सा
अत्र सो।अ।मा।मा।अरवोरुधोयो।बहुनौमितिकिं।सो।अग्निचातुर्जरचलेदे।सोतनः।रदेर सततसो।पृथेसा
तेनो।मनिसेदवि वायाचवधसेदविश्वान्यवधा।तिन्येतिकिं।सद्दंदे चि त्रोः।अम्नेते।धिया।ना।सेति
यस्मा।रुद्रो।निकुसति।घो।यो।सास्मा।कम नवघा।सास्माकुमनवयो।तुडा।नो।अनवद्योतिकिं।सोस
केमिनेवेधोल्पतदेवानेपा।तने।पत्नुदाहरणाभ अत्राहिबिसर्जनो।याानिपुत्यते।अत्रनुविसर्जनोपद
तो।नस्या।निनिहितः।सा।सि।यस्ता।कुणाः।अथमेसास्तुचे।:७२।।५४।।सेदन्नेसदनिवीसिंकं सास्माकभा।

भी॰ सहुयः सोम। सोना। सेनं। सेमं। सोदंचं। सेमो। सोषां। सेत्रो। सदीशा। सेदग्ने। सेर ग्निर्वासिष्ठः। सास्माके भिः। सेहुयः।
से मा। सेनो। सेना। सेमं। सो दूंचे। सेमो। सोषा। सेत्रो। सदीशा। एतानि च यथायोग हीते भवति। सेदग्ने अस्तु सु
मगंस्तुदानुः। सेदग्निर्वो सिष्ठ। सेदग्नि र्वशीतित्यस्व न्यानू वीसिष्ठ इति किं। सास्माके भिः। सेइदग्निः कवि
तमः। सास्माके भिः। सास्माके भिर्वेतनी नक्षवः। सेहुयः। सेहुगौ अस्त मरुतः। उग्रइति किं। सेइहेनेषु
गच्छति। सेमे। सेममुहीयोरसी। सेना। सेनानीवेमस्तुविरत्नः। सेनो। सेवं स्वष्ट्रदेवो देवो। सेमनो अथर्व सोमं
यज्ञा। सोदंचो। सोदे चौ। सिंधुमपिसारे। सेमां। समामविद्धि प्रभ ति पुईतिवे। सोषां। सोघामविद्दल
स्वा। सो आग्निं। सेज्ञो। न सेइशोयस्य स्वबते। सेनोदी। सेदीशे पस्य सोमक्षा। ईशाइति किं। सेइहेवेषु गच्छति
सेइचीते। सानो अध्यो अस्मिवा। सोवेघस्पा। घिस्म मने अच्य त्रा। चिसाना। सेनूइंडो त्यदीवा। यथा
गृहीत मेतानि पदानि भवंति। नूइच्छाते इति दीर्घत्वं निपात्यते। सो घिस्तु पूर्वेण सानं भवति। नूइत्त
ते। नूइच्छाते पर्वयाचप्रवाच्याते इति किं। आने अध्याको न्विच्छादद्रो। सानो अध्यो। सामावां॥

ओ इति प्राप्ते ओकारो निपात्यते। संधिस्तु पदे दृष्टे न भवति। एषा पाविते अधिसानो अव्यं वो अस्मा अ
भिनिहिता भावो निपात्यते। अघावो अस्मे स्वयं यशोभिः। वा सो। अस्य वा सा उ अग्निषा वेम्रसो रुलिषा नि
पात्यते। वेघस्या। प्रगृह्यस्यानत्वापयति। स्तीर्णं त्रायेस्तु भनवेद्य स्या। धिष्ण्यामे। इकार लोपो निपात्यते॥
पदान्नपरा घो चेलं च। आविश्वा सन्नोदसी धिस्सम। नृ अन्यत्राचित्। दीर्घत्वं निपात्यते। नृ अन्यत्रापि
दृष्टिवः। चिदिति किं। पदात् नृ इंद्र। पादादौ वन्नमानस्य दीर्घत्वं निपात्यते। नृ इंद्रा यचपि वः। पादादौ
विरति किं। यदि त्विंद्र पृथिवी दश भुजिः। भूत्य वा नू। पकृति भावं प्राप्ते अन्नारुवापति निपात्यते। बाहि
घदः पित नमृत्यें अ वीनू ७४।५२। इदूअ यान्त्रे ऊषितं घनर्चे त्रानर्चे संदन्शा। तायेद शोण्य। यथो हि पु
पथो। चिषेदन्नो लिं स्त्वो निं पेद यं दिवो इमं नयो ल्क। एतानि यथा गृहीतं भवति। उद्र अपाद्। दीर्घ
त्वं निपात्यते। संधिस्तु पदे अ दृष्टस्य न भवति। उद्र अपां उपचके वबाहु। अपानिति किं। उद्धातिस्तुमाः।
न ऊषितं। विसर्जनीयस्य प्रश्लेषो निपात्यते। अघोषितं न ऊषितं। घनर्चे। अत्र णत्वादि लोपः। हि पि

मर्द्धं मार्गीलो यनर्चं । उल्बनि पतंनां । शान्तर्चसा । विचकेमरुतर्चसमहिल्वा । दशोणाये । दशोणाये कवये
[illegible] सानि । दशोण्याद शोचिषे दशोण्या । पथोर्हिता । वयंदूतोय योरिषे । यचो विषे । पिबाटद्ध गय शोचिषे । द
शोणिं । सवनसुतं शमा पंद शोणिं । [illegible] यो । पिबार्हमे । [illegible] स्वं रोदपं [illegible] यो गर्हीतं मूर्वनि । पिबार्ह
दडुसो मे पिबार्ह मा [illegible] बार्हि [illegible] । ददसो में [illegible] तेषिबे मैमाध्यंदिने । पथो [illegible] ओका
चेष्ठाने [illegible] यानि [illegible] त्वान । [illegible] पथो [illegible] सोमो [illegible] न [illegible] नाय
वपुं [illegible] दसीमा । धन्वर्त्ति [illegible] पथोन प्रेर्थ । वर्त्ति [illegible] स्तवा [illegible] निपदानि पुयक
होतनं वेदोवीनास [illegible] वीर [illegible] का [illegible] निपा [illegible] नम [illegible] को
[illegible] लिताति [illegible] मिथ्रन [illegible] कायोकारो [illegible] केश्नव [illegible] वि [illegible] तस्ये
वचार्ह वन्तु केसि शुमीनि [illegible] नायवे । प्रपशु [illegible] एकाय धात्र एकाय [illegible] नैविद्वान् । सोदसीमा प
[illegible] पनार्ह [illegible] । अंतर्महीबृहती रोदसीमि । धन्वर्त्ति [illegible] पद्मा [illegible] कार [illegible] दी [illegible]

श्री

ह्रस्वः। धन्वर्ती सोनघः। सरपसः। पद्यादि लोपो ह्रस्वत्वं च निपात्यते। अनमपः सपपसस्तनायकं। सचो
सचादि विधृतेः प्रतिषेधः। स्वस्तिधामहे। सचोतेधि। प्रयीवा प्रगर्ष्व प्रश्लेषः। न अवुनक पषीव प्रधीवा। वी
नूडुत। दीर्घत्वं निपात्यते। वीळ्हुडत प्रति घ्नसे। मर्तेवाड्डौ। प्रश्लेषो निपात्यते। अस्यौ २६ ईव प्रासटडः स
नेवाड्डौ ७६।६३। अभिने वपीवो पवसनानां महो आदित्यौ उपसामिवेतयः। स्तोतव अबोधस ड्डाइप
ष्येसचे ह्रसानो अव्यस्वधामितो। एतानि न्यपतानि यथा गृहीतं भवति। अभिनेवासचादि दृत्तेः प्रति
षेधः। एवं च। प्रह्वावातीनि। अभिनेव। पीवो पवसनानां विसर्जनीयस्य लोपः। पीवो पवसनानां। अ
भिधाता नां पीवो पवसनानां। महो आदित्यान्। अकारस्य औत्वं। महो आदित्यौ २६ आदितिं स्वस्तिय
एकारस्य प्रश्लेष एकारो निपात्यते। आनेशिकि उपसामिवेतयः। स्तोतव अबोधचा। अभिनिहितो मवएकारस्य
एत्वं वेति स्तोतवे अब्यास् ड्डाइयध्यै। आवागे निपात्यते। मानुर्नेसी सुपस् ड्डाइयध्यै। सचेडुः। सचादिवृ
तेः प्रतिषेधः। वक्षेवशेवसोसचेडुः। सानो अव्यो ओकारस्य ओत्वं निपात्यते। वषापवित्रे अधिसानो अव्ये।

स्वधामिता। स्वद्वादिपाठात्प्रगृह्यत्वाभावे प्राप्ते प्रश्लेषो निपात्यते। अनुस्वधामिता दस्मामीयते। ७। ६४। गोओप
शा गोऋजीकः प्रवादो मनीषा आ त्वा पृथिवी उत द्यौः। मनीषावस्युः सृणापा इह व बृहती इवेति च यथागृहीतं।
इत्येतानि पदानि यथागृहीतमेव तिष्ठन्ति। इति वचनसमाम्नि वचनौ चूकीयः समुच्चयार्थीयः। गोओपशा। गोऋजी
कः। उभयोः प्रगृह्यत्वाभावो निपात्यते। प्रवादश्च नाप्लिंगविभक्तेर्व्यत्ययोपलक्षणः। गोओपशा। या ते अश्वा गो
ओपशाधृष्णो। गोऋजीकः। असावि देवं गोऋजीकमंधः। इमा हि त्वां गोऋजीकामधूनि मनीषा। अप्र
गृह्यत्वाभावः। क्वाहा। अर्वागुप मा मनीषा आ त्वा। पृथिवी उत द्यौः। प्रगृह्यत्वाभावः। अदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः। द्यौष्पितर्दिवि। मनीषावस्युः। यद्वादिपाठात्प्रगृह्यत्वाभावे प्राप्ते प्रश्लेषो निपा॥ ननात्। प्रसिंधुमच्छा
बृहतीमनीषावस्युरह्वे। सृणपा इह। दीर्घत्वं निपात्यते। उरुक्षु सृण्या इह। आ वो। स चोदिविच्छितेः प्र
तिषेधः। केशावसौ स्तोत्रे हर्यत आवा। बृहतीइवा। प्रगृह्यत्वस्यैवापवादो प्रश्लेषप्राप्ते प्रगृह्यत्वाभावः। बृहतीइवसू
नवे गो रसी। यथागृहीतेग्रहणं च काकाक्षिवद्वुभयत्र संबध्यते। अथ वस्तात्रो पयिषाच्च। ७८। ६९। यो

निमारे गगासौरेगामैरहु यीरा। आ ह पापू। हे त्यासहु प। आरु पिनमनाहुधास आसलना। प्रलानि चपदानि चय
थागहीतं भवंति। यो निमारेकू। स्वसा स्वस्ते ड्यायुस्युपो निमपेकू। पो नियुरहतोंकिं। अगूा दासेकू। उहूल
तुरानीस्वस्यागासैरेक। निविशेषेलो पादानमहे चोदिशापनार्थे। आरेकू। आरेवपथा पातवे स्त्यो प
दुर्यीला आह्लाकू। निदुर्यीला आह्लाधड्ग्छ्युवाचः। दुर्यीगाइतिकिं। वड्वे ता हत्यहवा कु। विष्ठति:। हेत्यासल
हुतिरसो हत्यासहदंतं। हतीनितिकिं। असस्तुमेजपित:। अ:हूपिलो। आ युपिन्तडोबारु। रुपिनमितिकिं। अनापुवास
आसलना। अनापुधास आसलना मचेलो। अनापुधासइतिकिं। ३२। ६६। पी४। अस्वासलानियाविधीदेन्यारेवकु अ
सलेः। न्यारेगाड्कू। किं गादेवन्याविध्येदेनमायुनकू। एलानिचपदानि ययाग्रहीतंभवंति। अस्यातः असलोल्लासलं
डुवको। असिलितिकिं। सलेस्यायो निमसालस्यवीवेः। नियाविध्याहीय आ। नीरानितिकिं। अन्यादेवी। कुवहिस्कमन्यादेवी
मो असा। अगीतिकिं। सनेमिल्वमस्मदो अदेवं। वआसलेः। कआसलो वचसः सेतिगापाः। कुहतिकिं। न्यारेगाकू। इंद्रोपः
सामस्तुव न्यारेगाकू। नकिं गादेवं। ययोशारुर्नकिं गादेवओहितं। नाकिपितिकिं। अदेवो दसोहि प्र। न्याविध्येवान्यावि

दिलीमिबिशस्य हल्हो। नीति किं। एनमायुनक्। यमिनदन्तेऽत्रितएनमायुनक्। एनामिति किं। अयं नयमयुनयस्य
नामुमम। ८७६७ अग्निः हन्तानि विश्लिष्यथः आयुसा ताम्पुदाव तीति किं मानेग्य आयुनकु। उश्रवणामाहणो। एतानि च
पयाग हि। तानिमवति। अ ६९६ नानि विश्लिष्यथः। आहि हनूति किं। आयुसानो। आयुसोतो मश्विनो यानवे बेथ्यं। कदावा।।
तसावनान्वससापन्यसान्या। [illegible] माये पु। नज्ञा [illegible] न्योनिकु माये कु। विकृमिति किं। यो आयुनो। पआयुनै तुङा
गिना। पद इति किं। अथुसमसमन्नुसुंधुवेः। कुतुश्रवणामाहणि। कुतुश्रवणामाहणिवाङ्मनं। कुतुश्रवणामिति किं।
अन्यपषोविश्लेषणपदो नामुत्पाह नणानि। नवि [illegible] पि पूर्वे फल्ने। यानिमायेगित्वादि पदे दुदी
घे नमास्विवत्ययनिषा ग्रतो। ८७।८८। सुनश्चिद्धि पनिरितेन यायाज्ञां संपूषणो नयायज्ञां संदेये तानेनानु
पूर्व्यसंहिताः। सुनश्चिद्धि पूनिरिते [illegible] न यावाज्ञां संपूषणो। न यावाज्ञां संपूषणाम् गोस्य। नयावज्ञां संदे
व्यो न यावेशं संदेव्य वयचरानि। ता अनानुपूर्व्य संहिताः। नस्व तषो [illegible] पदानुपूर्वेण संहिता। संहि
तापदप्रकृतिः। पदानि तान्यदादिनिः संदधे दस्मा तूपवादः। संज्ञाकरणप्रयोजनं अनानुपूर्व्य पदसंहि

दर्शीनात्वाद्दयाह्येप्युतो दीर्घस्तुतोदीर्घो विष्टत्वाय:। स्वयंतत्वंतु विवृत्तिर्विस्फुलं। तत्रयतोदीर्घस्वरोऽभुवति
पुरस्तात्पश्चाद्वुन्नेयतो यातनोदीर्घो विष्टन्नयो वेदितव्या:। गोषाइंद्रोन्द्रघाले सिय आनयंता गावती:। तआ
पोर्वृी। पिहा। विविधान्नु दाहरणानि। ८२॥ द्वयोर्यस्त्वुयतस्वरस्वरयो:। द्वौ स्वरौ यासा विवृत्तौ नाद्विषय
स्व:। स्तु तेक्रमयतस्वरे रो वेदितव्या:। मध्यगतस्य स्वरे स्युउयंमेत:। स्वरो यासां विवृत्तीनां तारनेयेन: स्वरस्व
रा:। अन्नूदुमातरुं श्रवा। तस्मादुअद्य समनाहुतं मरा। संज्ञाश्रयो ज्ञनो। अर्हं आंतकुर्युंउ गोद्विषये। ८४॥ आवृ
पंचान्तउपधानि नोदया:। न्नाकल्मस्यस्वरौ यस्य प्राच्यपंचालपदवृत्तयो यत्राप्राप्ते ता दिताविवृत्तय:। ता म
श्रीकल्मस्यस्वरौ यस्य मत्तो किंचिद्दुच्यते। प्राच्यपंचालपूर्वासिता नो विवृत्तीनां सुपधा: प्राच्यपंचालउपधा: स
न्निनास्ताइराणुर यो यासां तास्त्यो ह्रा। एष देवो अमर्त्य:। अंगिरसो जुह्वेगाने अग्निनं तेनो अ
इत यास्ति ति:। अस्माकराकलानोस्वि ति:। आहुतोद यत्वं नामा। एष देवो अमर्त्य:। अंगिरसो जुहुवा जुअग्निर।
नो अहश्रविंदसि। ८६। ७०। ५९। ८४। ७॥ इति श्रीपार्षदव्याख्यायां महानंदपुरवास्तव्यवकार उदयनवटकृतो प्रातिशाख्ये
संहितापटले द्वितीय:॥ ७॥ २॥

प्रा॰ भा॰ ३

उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च त्रयः स्वराः। आयामविश्रम्भाक्षेपैस्त उच्यन्तेऽक्षराश्रयाः। प्रथमपटले संहिताप
विभाषा अनुक्रमश्च द्वितीयेन संहितागमलोपागमवर्णविकारानुक्त्वा। अथेदानीं स्वरसंहितामाह। उदात्तश्चा
नुदात्तश्च स्वरितश्च संक्षेपतः स्वराः स्वरूपा वेदितव्याः। तानु लक्षयितुमाह। आयामविश्रम्भाक्षेपैस्त उच्यं
ते। आयामो नाम वायुनिमित्तम् ऊर्ध्वगमनं गात्राणां तेन य उच्यते स उदात्तः। विश्रम्भो नाम अधोगमनं गात्राणां
वायुनिमित्तो नः। आक्षेपो नाम तिर्यग्गमनं गात्राणां वायुनिमित्तो [illegible] ६७।७॥ अक्षराश्रयाः स्वरा
अक्षराणि समश्नुते। अक्षरसमाश्रयत्वं तेषां तेन तथोक्ताः। स्वराणां [illegible] सह धर्मे योगिमात्रसम्बोधनेनु [illegible]॥
क्षरे समावेशो पूर्वयोः स्वरितः स्वरः। उदात्तानुदात्तौ स्वतन्त्रौ तयोः स्वरितस्वरो निष्पद्यते इत्यनेन अ
क्षरे एकाक्षरसमावेशे सति पूर्वयोः उदात्तानुदात्तयोः स्वरितः स्वरो निष्पद्यते। तेन द्वन्द्वं तत्स्वतन्त्रः। बी
जे वा स्यात् खमासीत्। स्रुचीव घृतं दैव्या व। अत्र च एकं यन्नाम हा दृष्टान्तः सर्पिर्वा स्तुतिः। ६८। तस्योदात्ततरो
दात्तादर्धमात्रार्धमेव वा। तस्य स्वरितस्यादि स्वरसन्धेः तस्य [illegible] ह्रस्वस्य [illegible] कथनं क्रियते। उदा

तात्स्वरितो ग्राउदात्तेनादौ वर्द्धमात्रा विरितव्या । अर्द्धमेव वा द्विमात्रस्य स्वरस्य । अर्द्धमुदात्तांशः । कथितः । स्व
अनुदात्तांशस्तु शेषः स उदात्तश्रुतिः । यद्यर्द्धमात्रो यदि मात्रिकः स उदात्तश्रुतिरुदात्तवद्रूप्यते । यथात्रैष्टुभा त्रयोः स
भागमश्रुतिकोऽस्य यत्वेनतो दृश्यन्ते रेव मिहापि द्रष्टव्या । ७७ । न चैतदुदात्तो वोच्यते किंचित्स्वरितं श्रोत्वं परं । स
श्रूयं यद्यर्द्धं यदि न मेवं तिष्ठदात्तमस्वरं स्वरितं वा परं । नेवर्द्धं तस्य स्वतंत्रः । द्विवीव चस्नुपातेन । ह्रस्वं नः सार्धिता नुलिः । चे
रुदात्तं स्वरितं वा परं स्यात्तदानुदात्तः पूर्वः शेषः स्यात् । स च कंपइत्युच्यते । बह्वृचैः । न यो पुरुषलिङ्गिष्वो
यथा दिवो ऽस्मे या वेता । अग्नी ३ ईदमेकमेको अस्मि । अहन्यन्त्ये सुहसोसुहस्कन्दो उदात्तपरयोदाहरणं । स्व
तो च कं यो ३ ध्यावे चोनिः । स्वरितपरयोदाहरणं । एवं च भूत्वा नौदो पूर्वाः सर्व एव कंपास्तु अनुदात्तपूर्वे
ऽकिं यमातो षु मा न्याध्वि कं स्यात् । स च दोषः । अयथामात्रं वचनं स्वरितानामिति दर्शयति चोदात्तपूर्वे चेत्पुंपो
नो के महतो । स्वरकंदे स्वरितस्योच्चात्वे । यक्षानि हन्या द्विताः ०० उदात्तपूर्वं स्वरितमनुदात्तपदं स्व
स्वमुदात्तानुदात्तसंधौ । त्रीन्स्वरितानजिघ्रा पौर्वेदानीमेकपदेषु भावानाह स्वरितानुदात्तो स्वरूपं ज्यो
नित्या भपा । सर्वस्मिन्नेव पदे एकमक्षरमुदात्तं वा स्वरितं वा भवति । शेषमनुदात्तमयेता वृद्धसेगाः । स
परि ३

३ श्री: आ

वीहृदाचोंस्वल्मैतथाहुदात्तौबोस्वरितौवौपदव्यपदेशाःक्रियते। आधुद्गीत्तौ इदं। मध्योदात्तौ अग्निना। आग्निः

अंतोदात्त। अग्निः। ञनिता। उदात्तौ यत्रकः। आदिस्वरितास्वरौ योमध्यस्वरितौ। हृदय्याया। अंतस्वरितं। कन्या॥

स्वरितएवास्त्रो। स्वः। द्विःउदात्तौ। इन्द्र। स्वरितोः। त्रिउदात्तौ। इदं। इन्द्रा। हस्वरितौ। मवीनुदात्तौ वः। एतेएकोदन्तीस्व

परेषु प्रत्येन व्याम्ना प्रतिपादनार्थम्। एकस्मिन्पदेनुदात्तपूर्वस्वरितमध्येमनुदात्तं प्रलेतवधो

तिकेन रस्यापंचधमीनुदात्तस्यसतः उदात्तपरस्या। इदं। होता। ७ अतोन्यस्वरितस्यारः। नामसंवेनप

तिकेन रस्या... पूर्वोस्वरितास्वरायो... एकस्मिन्पदेकस्मिन्नेवपदे स्वरितस्या...। ञ्जी। समाच स्वेत। व्या

दा। अतः प्रवत। अनुदात्तपूर्वोस्वरिता। स्वरायो...

लिप्रभृतयः। किमन्यत्र दमयाग्निधेनं। अपूर्वेत्व्ववानीचपर्वत्वेचानीचपूर्वत्वेचा। अपूर्वादाह। स्वः। स्वःनु

न्यकु। नीचपूर्वस्या। कन्यौं हृदय्याया। जातस्वरूपेलेवोदात्तानुदात्तसंगतिर्भिः। नाञ्जीः। ञात्यः। तनसेनुदात्तपू ब

स्वरितो... रीत्नपरस्य स्वरितपुरस्या। कं फः। कन्यौः। वारनायुनी। धौ श्रीः। सूदेवः। वंशोवदे। नायद। ७८॥ उआ

पवाविद्योतोः पामुदात्तमस्वरा। अन्यके मपया नुदात्तौ नुस्राहुतिविषणा। चेः। उभाभ्यां नुज्ञा। त्स्यो दात्तपूर्वोमी रो

पेन विद्योतो माया पनानीया। उपूर्वोस्वरिता नुत्तु दात्तवदि प्रस्वरितः। अमदा। अनुदात्ता

नेकमपि बहून्यप्यक्षराणि। अत्राप्येतदेव कथ्यते। यथा सर्वस्मिन्नेवर्क् समक्षरसमुदाये स्वरितं बाह्यमविनिगौ
षमनुदात्तमिति। मात्रपस्य। अत एवान्तप्रभृतिः। न चेदनुदात्तयोगतात्। न चेदुदात्तयोगे चेत्यादिना योगतात्स्व पारिक्ष
पिन गतानुदात्तगतानां स्वरितत्वप्राप्त्यादि दाचेत्त्वेवीं प्राप्ताः पूर्वं स्वरमनुवर्तते। यदि त्वेवं स्यात् दीर्घपूर्वमनुवृत्ति
अयवसत्वेनावलिप्यते। मात्रपस्य। स्वरितं। अत एव प्रभृति विभ्रिष्टः। १५। १७। १। १५। उदात्तवत्स्वं कीर्तावदर
तेसंध्यमक्षरं वाउदात्तावदात्तवत्त्वादात्सधानुदात्तानुदात्तः स्वरितप्रचिती तां बलीयेन माहि। यस्मिन्नेके भाव
पूर्वमक्षरं चोदात्तमनुदात्त। इतरेण चेनुदात्तस्वराणामन्यतमः समुदात्तवदानेकी। भाला। तस्मिन्नुदात्ते वर्तत
कीर्त्यावनुदात्तो संध्यक्षरं डानेकाला। [illegible] नायोः। [illegible] ॥ हमन्यं मसः। अत्रमध्यगत
आकारेणोदात्तो यत्स्वनं स्वरितमनुदात्त [illegible]। मात्रपस्य मन्त्रादात्तनयातोद्ध। प्रचितमनुदात्तेन नस्तुमः
अनुदात्तोदये पुनः स्वरितेन [illegible] तो यद्योऽनुदात्त [illegible] चान्युनत्वं [illegible] तुष्य तेन स्वरितो यातु।
अनुदात्तोदये पुनर्यवि विशेषः। स्वरितात्पृथोनुदात्तः स्वरितमात्रपघ्नेत् सीतं स्वसार्पिमेतद्वे। ८७। ६ कार्यत्वेऽस्मि
प्रश्लेषे सम्प्रतिनिहितेऽनुदात्त। उदात्त सर्वत्र एषुनावेलास्य वमानदेत्त। इस्वयोगिकारयोः प्रश्लेषे मसधिपु

री॰ प्रा॰ भा॰

चाभिनिहितसंधिषु च अविक्षेपेण उदात्तपूर्वरूपेषु अनुदात्तोत्तरेषु शाकल्याचार्यमतेन एवमाचरेत्। एवमि
तिस्वरितनिर्दिष्टाः। क्षुचीवक्षतं यो जन्विडतस्त्रीते वृद्धतस्वितबसः। इकारयेपितिविष्णुः। सघोजज्ञानो विहीमि
हः। उदात्तपूर्वरूपक्षिप्तिकिं। उतेमाहुर्नैबोअक्तीत्येतेन सेनुवक्तव्यालयथपशुनानिहि रत्पस्तमो ब्यो अस्यपा
दीः॥२८॥३७॥ माण्डूकेय सूक्ष्मः सर्वेषु प्रश्लिष्टेषु तथा समवेता। माण्डूकेयाचार्यस्य मतेन सर्वेषु प्रश्लिष्टेषु उदा
त्तपूर्वरूपेषु तथा अन्यचत्। न कुर्यात्। यं ड्याहि हविष्मः। विहीमिश्योअत्वेरा वादसी॥१००॥ इत्येकीभावी
भावमेः। एवं प्रकारः। एकीभावी नो अक्षराणां धर्मः प्रत्येतव्यः। उदात्तवत्येकीभावः इत्येते आरम्भ समापयो
वा इति शाकटः। पदे पथमभाविनः। पदे स्वदात्त एकीभावस्तु प्रथमभाविनस्तु। द्वयोरप्याचार्ययोर्मतेन उ
दात्तभाविनस्तु। उदात्तवत्येकीभाव इत्येतद्धि प्रथममुक्तम्। आख्याजानुदात्तस्तिपर्णा। प्रास्य वारं न वक्ति नाप्या
उदात्तपूर्वं नियतं विवृत्त्या व्यञ्जनेन वा। स्वर्यते ऽन्तर्हितं न चेदुदात्तस्वरितोदयं। उदात्तपूर्वी अस्मादि त्युदा
त्तः पूर्वः। उदात्तपूर्वं नियतमनुदात्तं विवृत्या व्यञ्जनेन वा अन्तर्हितमक्षरं स्वर्यते। यइंद्रसोमपातमः। द्विवी
स्वाधो इमीशावः॥३॥७८॥ विवृत्तेत्यैव्यंजनो ये प्राभिनिहितो चताः। प्रश्लिष्टश्च पथा संधिस्वभावाज्ञक्षते पृथक्

य

विरक्तो मर्वावैरक्ता॥ स्वधातं तत्तु विरक्तिपित्यकलं॥ तिचअंतहीनं ध्यांऽजनं स्येति तेनोच्यं ऽसनः॥ ह्लिप्रामिनि
हितो चप्रश्लि हं चतानि तान्यथा संधिपश्मि संधो पथा संधिः॥ न पथा॥ ह्लिपसंधो मेवः ह्ले प्रद् त्वादि स्वस्वान्वे
चयंति॥ व्याल्लिप्रमनतयः॥ एयेकु नो ना ए ते चा यस्मा त्सोदास्त्र णा प्रुति पादिनाः॥ संज्ञार्थ पुनर्वचनं॥ ४२८०
स्वपिनाद्नुदात्तो नांपञे बांप्र चप स्वमंऽस्त त्स्रुति नायां त्ये कंवा द्व बहुनि वा॥ स्वपिनात्य येषामनुदात्ता नां
प्रचय प्रचयस्वरा मेवाहि॥ संहितायां स्वरोयस्मान्न पृति पादितक्तु त्यनआहानुदात्त स्रुतिनाया ति उदात्तस्रुती॥ भि
वेति॥ एकमक्षरं द्वेअक्षरे बहूनि वा सेप्पा॥ इमं मे गंगे यमुने सरस्वति॥ बा उे वा ले वत बाङि नो नः॥ पा
के चित्वे कमनेकं वा नियच्छं त्यं ततो क्षरं॥ आ बा शे षा नानुदात्ता श्री विरे चणार्थः॥ के चित्वाचार्या एकमक्षरमने
कं वाक्षरं द्वे अक्षरे नियच्छति॥ नीचा कुर्वति॥ अंततआरभ्य निर्दिश्यते भेवोदात्त स्वरितं तदिमेत्यर्थः॥ आशे
षा द्वा या व ट क्षरमनेकं वा क्षर द्वे अक्षरे नियच्छंति॥ केनापि प्रश्चि तस्य च स्वरूप प्रदर्शितं मेवत्येव तत्यर्थः॥ भि
सुतं ऽनुदात्तो॥ स्वपितोदया॥ कुत्रादा ऽवधायपार्थः॥ सर्व एवाचार्या नियुक्तं मिश्चितमहि प्रतिपत्याऽनु

४८
प्र॰ वी॰

दार कुर्वन्ति। नृत्तानोदर्थं स्वरितोदयं ग्रहानपरं स्वरितपरं च। वाक्ये वा क्वेवलं वा द्विनो नाथमेव तु। तमेव अभिनि तु
क्वाला मा कुर्वन्न्यो। तदया निपमेकाचमादिक प्रसयस्य च धर्मवत। प्रच यः स्व रेओ चोनः शाकल्यमान्यत नेय
योनानि मनि यमनेमन्कृहा ननीवेकाचनादिके मन्यते। आचार्यो [illegible] काव [illegible] मिति [illegible] चंद्र [illegible] ५४
[illegible] मध्यय नं यथा स्यादिति। यादि [illegible] नेवि [illegible] चतेनानुदा [illegible] मवन्ना [illegible] चला दीनया [illegible]
भिन्नोपांस्या [illegible] तोपन्यं [illegible] स्वरितोदा [illegible] तुदात्तनरी [illegible] एवं च [illegible]
तस्वंरे [illegible] ची [illegible] पञ्च [illegible] न्यता य यस्थं चरे तल्का [illegible] कोड [illegible]
पत्रिय हे त्वनोर्थं [illegible] नेवकारः [illegible] एवं वान्यासमाचा वयालि स्तो चे [illegible] गया [illegible] नु [illegible]
एताका नेवविसे वा [illegible] मतेनेन स्व [illegible] परिग्रहो विषकः। एतायान्वेषु केद्विरोषः अनर्थि [illegible] दनो
बोध्यइति कथमणु च्यते। सच खण्ड स्व रआधुनः पद। [illegible] मस्थ मध्यवर्ती मान [illegible] पदानामादि [illegible] इति। [illegible]
न तीयं मादादि में नस्य इति। [illegible] यविका [illegible] पदसंधि तु [illegible] सच [illegible] पदादिर्थ नेनादि [illegible] नादि [illegible]

ते·प्रा·भा०

वति। यदि व्यंजनादिस्तस्य प्रचये प्राप्ते नियमपवादः। अनार्षादिति कारणात्परेषामक्षराणान्यासुमनुदात्त
स्वं माचार्यं मन्यते व्यालिराचार्यः। यदनुस्वरादिसिर्भवति तदानेनस्वरादिनाएकाक्षरीकृतात्परेषां न्यासु
मतिकुल्यां तो यदि स्वर्योपयोमूवतः। नुदात्तः स्वरितो। स्त्यानं ते श्रेवरन्यने। सुप्राच्य इति सुप्रऽअव्यः। नेनै
वैकाक्षरीकृतात्। अन्तला मवेती पित्वलत्वाऽमवेतीः। तो चेत्स्वरो परा विनिकान्तानत्र तोऽनितिरातेऽकेतो। ८८
पयासेवीयमानानामनेकीभवतां स्वरः। उपदिष्टस्त्याथा विद्यादस्मणामवग्रहे। इदानीमवग्रहस्वरं निर्दि
पयति। पर्यायेन प्रकारेण संधीयमानानामे। कीक्रियमाणानामनेकीभवतां प्रत्येकम प्राप्नुवतां विशेषं
व्यंजनेनति रस्त्वतानां स्वर उपदिष्टः। उदात्तपूर्वनियतं विरत्यां व्यंजने नवास्वर्यते तादृशं। स्वरितादनु
दात्तानामित्यादिनाचानया अक्षराणामवग्रहे। विज्ञानीयात्। ननु न्यायोविरचो स्वरसंकेः सध्यहमवे
त्यवा कस्मादयं यत्नः। उच्यते। मात्राकालत्वात्स्ववधानान्तप्राप्नोति। उपः उपः। नया उवा। गताऽपतिं। गोऽपतिं।
पुरः हितं। अनेकीभवतामिति किं। अकूःऽअकूः। च्छाद पाथ पद्यादीस्तुसुदाचान्नामसंरितवदुराणाम्। प

ग्रा·भा·श्री ४२

घेपदार्द्दी । घ्नदाना नोपदा नोपद्यादीनुत्तरानसंहितवऽस्लानीयात् । स्वरविधौ । अनतस्पदपद्यामन्त्रेनवाउ । नैम
गव्यतिपदमर्त्तवाउ । घ्नदीनानामिति किं । अभ्यपने गोपतरुर्वापते । ॰॰ । ज्ञात्यवेद्रा नथावीनो तनूनशच्चीनिपूर्व
यो: । ज्ञात्येन तनूलूं ज्ञात्यवत् । यथाज्ञी दस्यो तो निहन्यते । उदाचेपतम्भ्रूते । एवं तनूनशचीपतयो: पूर्वपदयो: श्री
तोरेतोश्रिहन्यते । तन्यावीनोकुर्यात् । येयायस्ता प्रतिपादितो । तनूनपाडुच्यते गर्भो ओसुरः । इंद्रं कुत्सो वृत्रहणं
शचीपतिं । असंहितवद्भावकुर्यात् । तनूनपाडुच्यते । इंद्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं । संहितवद्भावकुर्यात् । तनूनपाडु
च्यते । वृत्रहणं शचीपतिं । पृथग्वा । सहदक्ष्वरणां तुल्ययोगनिवृत्त्यर्थं । तेभिर्नासिहं ज्ञात्यवेदेवाध्याय नेयथास्यं
दिनवयोर्मान्नूदिति । घ्नदाना नामेवानन्त्येनयोः । त्ययेऽनन्तस्य । शचीपते शचीनां । ननुपदानां लक्षणं न केवलं
सिद्धहृषुहि पदेषु संहिताप्रवृत्तिः । सत्यं यथा घुष्याहारस्य पञ्चाहरणं । तथा वाचा वो हारस्य मध्याहरणमे
वमेतत् ॥ २१ ॥ त्रिमात्रयोरुत्तरयोर्वर्ण्याधिपिप्रचयस्वरः । मात्राचान्यस्तावेव केषांचित्त्रिमात्राव्युक्तौ । तत्र त्रि
मात्रयोरुत्तरयोः अंत्यापि मात्राप्रचयः स्वरवर्ती मात्रा नाम केषामाचार्याणां मतेन न्यस्तत यो भी च तनास्याको

प्रा॰ भा॰ उपरि स्विदासीदुत्नान्त्वामीसि।ववि।दन्ती।३।१२।१५७। उमे व्यालिः समस्वरे। व्यालिराचार्य उमे अंत्येम च उमे पोषि
मात्र यो भिलराज्यामोमा चाज्यामां समस्वरे मन्यते। अचिन स्वरे इत्यर्थः। उपरि स्विदासीन्तुत्नान्त्वामीसिववि।दन्तीउ।३।८७।
असंदिग्धान्स्वरान्ब्रूयात्। संदेहो देनाम स्वयं न। गदानन्तानुदात्तस्वरितप्रचिता न स्वरान संदेहज्ञानकां ब्रूयात्
अविस्पष्टान्। विस्पष्टो नाम सुश्लिष्टता स्वराणां। स्वरैः सह स्वरसंधीनुपाश्लिष्टान् कुर्यादित्यर्थः। अकंपितान्
कंपनं नाम स्वरस्थितपाठदोषः। प्रापितादाक्लितान्यान्नामवृत्ति। नम्रुपलक्ष्य सर्व इत्यर्थः।८६। स्वरितेनातिनि
हन्यान्। नातिप्रचपेत्स्वरितमाक्षेपेण।८७। पूर्वं नातिविवर्तयेत्। पूर्वानुदात्तान्नुदात्तोच्चो नातिवर्तयेत्।
आयाम विश्लेषो नाम नातिदूरे नयेत्।८८।८८। आन्यामिनिद्रि तस्य वक्षेप्रः प्राश्लिष्टस्व वचा। एते स्वराः प्रके
ल्पेतेयत्रोक्ष्य स्वरितोदयाः।८७।८७।४।८८। इति श्री वाष्ट व्याख्यायामानंदपुरवास्तव्य वजटकृत चतुर्व्द
लोप्रातिशाख्यस्य भाष्ये तृतीयः स्वरपटलः॥ ३॥ ॥ ॥ स्वरश्रीः पूर्वे व्याडनान्यक्तो याति। आस्व
पितानाम वर्णा गमेतन्। स्वल्वान संधयस्त घयाय्वैस्वराः व्यंजनान्नु नयाति। अनुलोमा अन्वक्षरसंधयः

५३

पा.४४

सर्वोपि व्यंजनान्यत्र वर्गे स्ववर्गाः प्रतिलोमा अन्त्यस्था संधयः स्वरसंधिस्यात् प्रत्येकं षाष्ठेनेकप्रकारः रुः। इदानीं पापस्त्रि-
स्त्रो व्यंजनसंधिरुच्यते। स्पर्शाः सर्वस्य वीप्सावव्यंजनान्यत्र यागः। आस्थापितानां संधीनामवशिष्टानामतः
यानंतरं वृत्तिरितवां। यत्र द्वयोर्व्यंजनयोः याद्विकारः स अवशिष्टः गमः संधिः। आदेशः यथा यातवा येषु दूतेविस्त्रे
आह गामि। स्पर्शा यत्र स्थाने संज्ञा विशेषद्वा अनुतद्यमनानुस्वारः। इमं मवत्तुणस्पृष्ठीह वं। आस्थापिता
व्यंजनसंधयस्त्रयः। ते चाद्धिविधाः। तत्राद्यसंगमानन्तराः वसंगमाद्ये आदौ ७० घोषवत्सवर्णाः प्रथमास्तृतीयान्ताः
घोषवद्व्यंजनपराः स्पर्शास्तृतीयान्स्वनूनापद्यंते। स्ववर्गीयान्। यद्वागवदेत्यविचेतनानानि। आचतुर्भिर्वा षड्भिः॥
पः धाक्षिपार्थस्तुधिमिद। स्वानिस्कृत्तरार्थकृतंइह तुपथ्यातत्र परिमाणवाधिलिख्यानि। तृतीयमानुत्तमक्षुदयथु। प्रथमा स्व
र्गीस्वानुत्तमानापद्यंते। उत्तमेषु उत्तमेषु सत्सु। अवाङ् गोदे वयमानवसागते। वरमहो अभिसृपे। तन्नो मित्रो वरुणः। स्वानि म
चोतपस्ववर्गीयेषु विप्रेचमेषुद्ये षु सत्सु पदांतीयपंचमोपयास्यान्नानुपरकीयपंचमः॥ २२॥ सर्वैः प्रथमैरुपधीय
मानैः शाकटायनः शाकल्यपितुर्मतेन लकारमापद्यते। सर्वैः प्रथमैः स्पर्शैरुपधीयमानः शाकटायनः शाकल्यपितुर्मतेन वकारमापद्यते। मर्मा

नः प्रथमागमवर्णाल्लुकाविव । नवाप्योन्तस्त्वमस्यद्वीरूपं गुणरूपमा । घनेन कृतिः गन्तुं स्तृणीयास्य मित्राणां ॥ २२ प्रवानेस्मैवेन्तीय
स्तैस्तेषां चतुर्णां तु ट्योहकारः । ५ दस्यान्तं न्नूने रेव प्रथमे स्यन्नैः । नन्वकारे घोषवपवद्द्ध्येवमादिक्रियेतः पातेस्तृतीयत्वं प्रा
प्नोति नोहकारस्तेषामेव प्रथमानां चतुर्थानां पदान्ते ... तेः । गीकल्पस्यापि नुमर्थेन । आनूनइद्रमध्व्स्यनानः । अ
धुक्ष्यानिस्तुरमीणि हत्वी ॥ पदान्तेस्मैरेवनत्तीमूर्नेपित्यवाच्यो । हकारस्य चतुर्थत्वं सत्वा । पच्यान्त्रोषवत्यनाः प्रथमास्तृ
तानित्येनेनतृतीयमूर्धंकेपिध्यामस्त्थानावत्यूपं न वति । लत्तुचस्सस्यात् । नैनत्वं । पदस्यपदादेर्द्वहटत्वात्तृती
यावेतुर्लेनःस्यात्स्मान्तेसाधुत्वं पदान्तेस्मेरेवनत्तीयमूर्नेपिति ॥ २४ विस्ताने स्पर्शानदये मकारः सर्वेषामेवोदयस्यो
नमस्त्यो । विस्तानेअन्यस्त्वानेस्पर्शेऽदेयपरतेतमकारः । सर्वेषामेवाचार्याणां मतेनेनकुटयन्तेस्यो तमंपंचमस्वप
मापद्यते । पंकुमारनवैरर्थं । अहंस्वलेन्तं हन्तुं हनने । तत्तेमानापारयोर्णा । विस्तानेयहवन्तस्याधिक्षापनार्थं । पवर्गे
ऽवेर्गमोन्नवतीति २५ । अन्तस्थासूपवणेपरासु तत्पदादिष्वनुनासिकोतु । सएवमकारोन्तस्थासुप
रादिनेतासूपरतेत्वंतासुपरासुसतीषु तत्तामन्तस्थामापद्यतेयदि नामानुनासिको । येयं स्तुते । तत्तुते ।

१०४८ गे ऽपि च लक्षीः । तं वर्द्धनं तु कर्तुं । पदादिग्रह णं किं । पते पटु मध्ये वर्गाणां मसंधिविकल्पार्थं । अग्न्युवस्था तद्ंड्र्यादिः । नत्यम ४८
कार्य स्यो तस्थानावेः रद्धा । तथान्नकार ऊर्ध्वे लकारे । तेनैव प्रकारेण नकारो लकारे पर अनुनासिक
मापद्यते । स्व पद्मावयोः । जिगीवांल्लक्ष्मीदत्तः । उत्ते कारे शकारे चवर्गयोः । स वे ऐ नकारः अकारमापद्यते शकारे च वर्गे पि
च ये परे । घने नववङ्मि ञ्छ चिहि । मघवञ्छघि नवनन्त । अस्मान्ञ्जगम्याद्दृहि सुष्ममस्तलो । तकारो डकारे लकारे
र योस्तो । तकारो डकारे लकारे च योः पर भूत योस्तौ वा पद्यते । डकारे डकारे । लकारे लकारे । भद्याद्व नेपाल प्रयड्मिग
रि । अंगारं गाल्लो म्नो ल्लो म्मः । लोके ध्ये अघोष अरये चकारे । चकारे छकारे शकारे । अघोषात्तल्लध्याम्य एतेषु तकार २
श्च कारमापद्यते । तस्य सुहृद्वदिते सुकृत्सुचरति । वच्छत्रमच्छिय धर्छादि । तच्छं योगाद्दणीमहि । तोल्लव्य इलिकिं । तत्रा ओ व
ते पामृसि । अघोषे इति किं । यद्धधामि तद्दामरा । यद्दोदेवाः । वकारे तयोरुदयः शकारेः । तयोर्नकारतकारयोः स्था
नानाद्दिखयोर्नकारे चकारे योरुदय त्वनेतः शकारः छकारमापद्यते । घने स वङ्मिञ्छ चिहि । तच्छ्रेयो नकुचस
र्वेः अजौ मेरुपञ्चीय मानव त्वनेन सिद्धं चकारयोरुत्तरस्य छत्वं । सत्यं सिद्धं परिनामशाव पितृमेते न लकार

श्रीग्री० औ०

स्याद्विपन्नयांमिता। एतत्तु सर्वेषामाचार्याणां मतेन तकारस्य च चकारानुब्ध्यापत्त्या तस्मादुभयमपि वक्तव्यं॥
नश्रीकल्पस्य। नत्रुश्रीकल्पस्याचार्यस्य मते नमाकारः छकारमापद्यते। यत्ने ववजि[illegible]ग्रिहि। तच्चूर्णो यः। उ
तावच्छंगमानि। ता। तानि निःशृहल्लोपाङवत्यः। छंदोवन्नु[illegible]वं ति। तानि संयानानि वश्रंगमानि वेदितव्यानि। प्राथ
यमिकाः प्रथमास्तृतीया नित्येवमादीनि। आस्थापितानि मध्ये तद्यपयितानि [illegible]डा नानि संयोगे गच्छंति। अलो
वच्छंगमानी लुच्यंते। ३३। यकोष्मणोऽ दयधोर्मकाराऽनुस्वारयंतस्पापिपन्नमाहुः। रेफ ऊष्माणि च उदयमंते मकारोऽ
स्वारमापद्यते तं संधानं पापिपन्नमाहुराचार्याः। वच्छंगमस्ये वद्वितीयासंज्ञाकार्याधीकृता। सेति वास्यपापिपन्नो
पथाचेन्नु। पापिपन्नेप्राह तन्मूष्मसंधिमित्यादिना। वच्छंगमानीत्यस्याप्यत्रयोगो[illegible]रूपः। छंदोगेगमयादग्रस्ता
दुःहः। होता वरंतधातमां। लीहत्यादिं द्रालोसूतौ। इंद्राहुतिवृषमं[illegible]डिकानां। वसंतु सूनु सहसः। एवमेव वच्छंगम
योऽनसंख्यनंतरमागमानाह। ३४। ङकारे घोषो ष्मपरे नये के केकारां। ङकारे अघोषो ष्मपरे सति अंतनाऽ
धानस्याघोषोष्मपरस्य एके आचार्याः ककारमागममाहुः। नवाप्य सोमसत्त्वमेष्यवोङ[illegible]। १ [illegible] ङ कारस

यामुपनात् । अद्योपयहरणोकिं । रघ्य इ. हि. पञ्चमो वा वर्णो वा । ऋ ष्म यहणो किं । प्रत्याङ्कि । नाविमुख स्याधुयामिना ॥ ऽका
पूर्नकारयोस्त । आहुः सकारो रययोस्तकारं । टकारनकारयोः पुनः सकारो दयोर्यंत यानकारागममाहुरेके आय
तोः । अस्लेत्रविलिस्ले त्रविदेह प्राङ्गसपे नि । त्वं तान्संचप्रतिचासिमण्डमना । ३६ । सकारे शाकारपरे चकारे । नकार
स्या नगतअकारयहणो । त्र्य कारेत्राकारपरे सति अनया चकारमागममाहुरेके । घनेनवड्डि ...
तेत्तः पातीः । अंतर्मध्यौ पदयोः पतंतीत्येतेः पातीः । एते तः पातसंज्ञाः संधयो वेदितव्याः । ङकारे घोषे ... परेत
येकः इत्यादयः । ३८ । अहन्तसंतो नामपूर्वां तानो पदस्ले स्मिन्विद्यानं । येषाम पूर्वो तानामध्येस्तात्संधिर्न वेदितः
तो पाभिरूपदस्ले संधानमधिकृतं वेदितव्यं । ओकारं ह्रस्वपूर्वं तस्त्यायेषकी घोषवत्परः प्रत्यतव्यो न न स्वर
मस्तु घथा । एष देवो रथयति । नत्वेषदेवो अमर्त्य इति । ३९ । चित्तं भनेनो पालोपः । चित्तं भनेन त्यत्रसकारलोपानिपात्य
ते । नास्कं भचित्तं भनेनो ॥ ककुद्मान्त । ककुद्मानिति दकारो नापात्यते स्वानुत्तमानुत्तमे ... तिनकारपाद्मसमोद
गमीदृषभः ककुद्मान् । ४० । चिकुरुणादि हनअवति । उपधा स्वंभरभ्यसं भवेत (४०) सम्राट् दानः पाविपन्नापदः

प्रा

सम्राडिति त्यैव मूर्द्धन्यः पारिपन्नस्य चन्द्रांगमस्य संधिर्यपवादमूर्त्तौ ज्ञातव्यः॥ लिंगाद् सम्राड्भिर्ह्वीः प्रम्बीः त्वाह्गृह पांसेव
विस्य राङ्गनेचेकपदीयूतस्य सर्वं प्रत्ययांतस्य सर्वविभक्तिकस्य सर्वलिंगपुरुषस्य चेग्राहकं भवति॥ सम्राङ्गून
मध्यगानां॥ सम्राङ्गावस्यो॥ सम्राङोरूवआदेशो॥ सम्राङ्गीप्सुप्रुगेमुव॥ एकपदार्थे वा॥ इहमाभूत्॥ सराङ्गेभीरलेघेष
को ४ मृदेवाः॥ ४४ विसर्जनीय आकारमकारे घोषवत्य रः॥ सहोपधो विसर्जनीय आकारमापद्यते अ रेफा रेफर हितः॥ ३
घोषवद्वांजन परः॥ पुनानाम्पंत्य निविशमानाः॥ रिपि तस्य संधिर्वक्ष्यति॥ घोषवस्परइति किं॥ नांचिन्हूभाःप
रावः॥ ४५ ओकारं ह्रस्व पूर्वः॥ सहोपधो विसर्जनीयो ह्रस्वपूर्व ओकारमापद्यते॥ घोषवत्यरः॥ सन्देदवोदेव॥ कि
रागमनः॥ अरिफितइत्येव॥ प्रातर्जितं नगमये॥ घोषवत्यइत्येव॥ यः पंच च षष्ठि॥ ४६॥ ते संधीनिमित्त प्रथ
मा॥ नावेतौ संधीनिमित्त प्रश्लिष्टसंज्ञौ वरितव्यौ॥ पूर्वौ निमित्तः संधिर्विसर्जनीय आं॥ मिति॥ द्वितीयः प्रश्लिष्टः ओका रा३
रह्रस्वपूर्व इति ४७ सर्वोपधश्च स्वरघोषवत्परो रेफ रेफीनिपुनारपसेधयः॥ सर्वोपधोदीर्घोपधो ह्रस्वो
पधश्च स्वरघोषवत्परश्च रेफी विसर्जनीयो रेफमापद्यते॥ नेपुनः रेपसेधयं उदांते॥ स्वरपरः॥ प्रातरगिं

२० ... प्र प्रातरिंद्रं हवामहे। वायिन्नंद्र कउद्धृति। अग्निरत्रिमदन्मन्नीज्ञातवेदाः। ओं ओ देवी रजिष्ठयो। भोषु वत्यरः। प्रातर्मित्रावरुणा॥
अग्निर्वीरं श्रुतं अश्वावती गोमतीर्नः। स्वरघोषवत्परइति किं। अग्निस्त्व विश्ववसामं। ४८ रेफोरस्यो लुप्यते। रिफितो वि
सर्जनीयो रेफोदयः स न लुप्यते। सुवो रजांसि सुयमासो अश्वारथः। ४९ ढ्रादिनोपधा ह्रस्वस्या। ह्रस्वपूर्वस्य रिफित
स्य ४ स्य विसर्जनीयरेफोदयस्य लुप्यते विसर्जनीयः। उपधा दीर्घमापद्यते। आनात्र्त्नं प्रात। येत्वादयानि। अग्नीरक्षांसि
५ विमो सेधति। ५० अकामानयतावृगो। अकामस्थानि यतस्थाउ नाविमो संधिप्रत्ययं लुप्ता। पूर्वा किं। मः। द्वितीयो नियतः। ... अघो
स ६ षे रेफो रेफोश्चो ष्माणां स्वर्द्धां उ तरे। त... स्थानमनूष्मपरे। अघोषे स्वरेपि परे रेफो अरेफी च विसर्जनीयः प ... ता दो
घसमानस्थानमूष्माणमापद्यते। अनूष्मपरे स्पर्शे। ... विप्र ओहते। यक्षन्नुमो ... याव यः। अग्निश्च सोमसर्वे
नूश्चयत्तं। यद्देवाश्चकृमा। अग्निस्त्व विश्ववसमं दूवा स्तां सर्वे। वायुपूषा। सनः षष्ठिदा ... अनूष्मपरइति किं। मः
...ख्याभिनाकृत्वा वा। ... नरस्त्र ... तं। ५१ ... अघोषेष्माणि परे ... वा ...
... मेवोष्माणमापद्यते विसर्जनीयः। यो वः शिवतमो रसः। दिवी ... अ

अपृते। अघो षइति किं। अग्निर्होता नोअथ्येरो। प्रथमोत्तमवर्गीयेस्पर्शे वा। रेफयेफीव विसर्जनीयः प्रथमोत्तम
वर्गीयेस्पर्शे परे समानस्थानीयमसमाप्नोति विकल्पेनापद्यते। यथा कूँ मिथ्या रः पः कः कं मि॰ य पंच चुबली ...
यः पचाप ... ने। अघोषे वर्णे परे चत्वे नने। दृत्यम दृन्यापीना रत्या ... देशात्स्येति नत्वविकल्पितो। विसर्ज
नीयः स्यात्। षो वा नुवलेपरे ... ये च विरु वतमोरेमः। देवीषखलुर्वी। देवीः खलुर्वीः। येनःस पत्नो अपत्न। येन स्पृ
न ५ त्नो अपतोअन्नेह लिं किं। निष्प्रियोरीत्तो। व्यापन्नोऽस्मसंधिः सुविः ... तो ... व्यापन्नश्चस्मसंधिः सुवदितव्य
नाम्ना। यत्र विसर्जनीयो व्यापद्यते। विकीर्तनसंधिकेदेतोपचीवादेतव्यो यत्र विसर्जनीयपश्रूयते। केला
न्येवोदाहृताः। ... अस्माण्योघोषादेये लुप्यतेपरेनतोपि। अघोषादये न लोप्यनते यूष्मालिपयो विसर्ज
नीयो लुप्यते। सहदस्त ... तनाः सोमधाने। द्ववस्य लकान्तुविना यदाविने। कश्चिद्द्वासोभिरितोमः
निद्यू। निरहेतुपिता। अयादेयूइति कुस्मात्। देवीः खलुवीं रुद्रनः। त्रिःसममाङ्कः। किमर्थमिदमुच्यते। अप
सकौ यामा न्नवन्निति निने नदस्तु प्रयोजने। छलि भिर्घ्यतेद्विर्वचनो। नतत्त्वास्त्वयोषपरइति रवेतहि

श्रीग्रा

पं न स्या हिर्विचना थौं ग्रष्मणो वेति। स्य सो न्व द्दह सं धि वेत्त्रो। सस धिन्च स्त्र वक्रा सं शौ वेदितव्यः। निन्तके मः सं
धिर्यो हो इत्यक्ष्यौ।२५। अव्ययी पतिः कस्वपूर्वकेषु वृत्तौ। कस्वपे पूर्वेषु परस्ता यास्थि तेषु अव्याप त्ति नेव इति। यः सं तोपि
द्वियो न्या अगस्त्यः स्व न मी नः। प पं च चर्व तोः। पुंः काल नी यो अकल्पाः। इति यहणं यथाशास्त्रं तथापा उक्षे
च्चिष्ठु पल सताग्रे। तथा हि प्रथमो त्तमव र्गी। पे स्पर्शौ वोष्मा लि अव्याप त्तिः कस्वपे फेषु इति नित्ये वमादयो
विकल्पा व्यवतिष्ठन्ते। पत्र चैकः पा ठो नि मतस्तत्र पत्नं करोति। संधिर्विकीर्ण त एव स्पष्ट इति। तस्मा दर्श्मेवार्थः प्र
तिपत्त व्यः। पद्हा वेषस्य रं यः। पु नघोष घवि ग्रहे। अघोषेषु प्रत्यूपेषु परेषु स्वरादीनां विसर्जनीयो चकमा
पद्यते अविग्रहे अष्टचकूपदे। स्वः विप्रः कविः। कोन्यो ना स्वर्च्छे नाः। स्वर्घामयसां वृ न नस्वगोपां। धः निष्ठ उ
थें न घूर्ष धर्दं। मित्रापुत्रो न दूर्ष्याति। अविग्रहे इति किं। स्वः सुनिष्यव। एचक्रं स्व एश्ची बहुलानक्षी।५
नाशां इंशु चाधिती वा ह स्यू मारादहे हो नि उप वृत्स्व व। आव न्नो मोहि ना चाच्च ए दोपितो प्रचेताः नाडन्वद्वन्ते
नीचेह लि शा इति च विसर्जनीयो यथा प्राप्ते न भवत्य तो निपात्यते। पारिष्य ऊ वानो अक्षा ह उ। अक्षा

पिंडुपिति प्राप्ते पकलोपः। प्रत्यक्षधिनीयषीयते। स्वधिति पिवति प्राप्ते। मोनस्तो अहः स्ववत्ना। अहये बेति प्राप्ते। शिवसूत्रमा
ददे। भूमि शाददइति प्राप्ते। ददतइति किं। भ्रमितावपनेमरुता। अशामिचाकून् लुंक्रि। अहामे पिति प्राप्ते। नौ। ल। मुपवस
यवः। छषो वसू पइति प्राप्ते। गो यो नवडौ प्यु। जाओ यते मः। आवस्तमइति प्राप्ते। अहो रा ओ। गिविदयुनः। अहो राजी ति
ति प्राप्ते। यद दोपिनो। अजाग्नो। अदः पितइति प्राप्ते। स्वपन्नस्त भ्रमस्तुरप्रचेता पजनः। प्रचेतो राजा प्राप्ते। अनु
स्येनीसपतेयज्ञनीरहा। वन्नेनिरुतइति प्राप्ते। पदा। यथादिषन्नामिपूर्वेः षकारे सकारमन्यो। दिषितः। अकारो। सकारे चपूत्य
येतः पदं कुसवन्नै वापा। चपितः संसंधिः। यथादिष्टंपयो। रूमापद्यते तस्य माणो संधौ। नामिपूर्वो विसर्गे नीयः ष क
रमापद्यते सकारमन्यः। अनामि पूर्वः अपिपितस्यो कंकारे पूर्वे चपते तः। पदं कुसवनेवे तुनावेदिलेष्यो। उपाचपित
संस्कृः सलोपिर्वै रिष्यः। अथा पूर्पस्य ते कृती। दान्यहु ढि ध्याड तेनः प्रपधा। निर्कृत्यावृपसि सम्वतस्च। वस्य
तिवाप्यो पा। यथादिष्टमिति किं। घः पदे चवर्णी नमिः। अरेफितइति किं। जो जाक्षि एतेसं पय। उपाचपितसे इप्याः
प्रयोजने। क्षुलो पावपितेनति। पद्यो। अनेः पादविग्रहे ऽकारपूर्वः पति शष्टि ध्यहते पुस्त्रिवादे। विग्रह इत्यंतः पं

सा॰ प्र॰ श्री ४८

उसवैत्रैवेस्यस्यनिहत्यर्थे। अकारपरो विसर्जनीयः सकारमापद्यते। पुलिशाहे श्रस्येय। घासरेपुंस्वआदेउआरेवाचिनित
तिष्ठ ब्रह्मणास्यते। वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये। श्चैन॰ वादमिति किं। श्रीतस्य नः पतत्योमहेयेनु। अतः पत्नीर्दे॰ आस्यतु
शाश्वत हतां पुंस्त्राद्धथृहस्णवोसेरीरे। ष्मा। के ते ते सुधि॰ त॰ ति॰ यापि द यत्र ते ते। कृतो। कृ वो। करता कः। एते थेपि
२ पैषकारपरो विसर्जनीयः सकारमापद्यते। करे। अन्ये। नीसर्सासहे स्कसे। हतो। सामंनचा। उभयवासनस्ते
हविषो। उ उ होयिंदु उल ख्ध घिा कश्यकुचि नो जस्य सख वनः। कः। निकाव्यविश्वसः नो स्वतश्च। दि॰। पदांतं गतेप
निवा। पादांतग्राहोण ची। त्यस्मिन्पदे पवनूते अकारपरो विसर्जनीयः सकारमापद्यते। निदुइति किं। दसा हवि दि ति
पथि। दवा। असेंडलो। ड फवतः पाय्रुद्धपप्रि वृलानि कृतनीउ वैणु। अपादांतीये थपि इत्यये पुत्र रेथवनो ... ह स्व
असः त्यस्य यो नः सकारमापद्यते पारशेदिपरते। प्रपिवृलानि कृतीति एपुपरंनूतं पुंपदं नीये विसकारमाप
यते। अनागिषा नमसस्पारमस्य दे द्रा। विस्व तमससस्पावे अस्यि। अवि ह रतें मम सस्य पिध्यया। वृलानि दस्ये च श्रत वृस
ऋतानि। बहूनि। सुपत्रा सस्ववनि द्रोविषद्रिी। असे। तदितिकिं। सुलानासि। परिचयंतिवीयाः। सद्यो अस्याद्य नः। पाच॰।

अं २

१घ स्तनुत्वच।यदेवदेवो।भ्यः।परिज्ञा।परेनविर्षां।अ।वेपकवन।इतिकि।।३ज्ञस्तः।पानहृ।विनो।पादां।नाश्चिकाप्रविष्टः।नर्यैमपाद।नौ।यप्र
तो।१२।।वाह्नेत।पतिसेन।त्यतिनीछ।अन्तर।वाह्मेतिस्वेन।स्पतिनाष।उन।वेपथा।घाद।मुपा।चू।वानि।।शाकृ।पृ।णंलिंग।वि।अस्वि
नयकृणा।यै।।वाह्नि।स्यति।।वास्प।गा।।वास्पे।स्यतिं।वर्णपा।निन्नने।सप्त।६४।आविहविर्ष्येतिपिस्युतर।स्थ।।कोडः।।आवि
हविर्ष्येति।एनर्षादि।सस्वे।वीप।वेका।माव।धते।अमारेपरिमकारस्यान।।आविः।आविष्कृ।चोमहि।त्वेना।हविः।हविष्कृ
तु।अमानमन्।ज्वाति।।ऊपी।वि।श्री।चा।ये।ड।इमासि।६५।अयो।पी।।नपद्युति।श्रो।।अपिचपा।नपस्य।लिनादेयघृतनोवता।
एतोवी।मदेरा।कृ।नामयाविसर्ज।नीपः।पुकाअमापघतं।पातो।हविषा।नमनः।सं।मविन्दि।।युया।निपा।णये।तिवासर।।हा
३ यरुण।मुतेयार्थे।६६।इल।यागामनेसो।देवकुहो।माउ।विध्वला।नपइ।अवादे।।इलायाः।गाः।मनेसः।देवकुः।कुहू।मा।उ।
इ।व्ली।ताम्ये।वानिप।ह।।अवादै।।पा।चे।तल।मे।ते।इला।या।इ।ला।या।स्पदे।वसुदेनेत्व।अ।।गा।पश्मा।नाचिक्षा।स्पदे।।
नमसः।।ज्ञवा।एनं।कुहु।कुहु।देमसस्पदेदे।वसुः।प्रवा।।छाविरे।चदवसुधादं।कुहुः।मानस्त।नेशो।पे।आ।कुहु।स्पदे।
मानुषा।देपवमेअंतिषहा।।कुस्पदेसमिच्छासे।६७।अर्व।पुनः।प्रपिति।पतेपद्यो।।स्यदानिचापोघनवेनदेवं

प्रा·म्रा·श्रीध· पूर्वः पुरः पूः इत्येतान्पूर्वपघानू अपोघपान्त्यस्वसंस्त्रेविल्वापदानि नवे चवक्ष्यमाणानिवर्डायित्वाएत
दुपाचीनपक रणांविहितमेवद्रष्टव्यं। अपवादः विधिं चपं। समान्याविधेः प्रमवितुमर्हति। अंतः पूर्वानुसर्वं चे
याम्यविधिस्तावदयमपवादः। पूर्वःपूर्वापडमानोवनीयानू। पुरःप्रसवणावल्लौ। भि-नाप्यवनपर्पतिं सुविधे।
नतुचकेस्व ह्रः पूरघोषेर्थार्वियेह इत्यनेनैवसिद्धत्वादिति यच्चोदये तं प्रतिब्रूमः। यानकंठे नावत्तेनवति।
यिनसर्वाघिवादंकस्मात्। सर्वापवादर्कं हि तत्पातितं सर्वकास्त्राक्षोपाकेनुकुरुमिति। अपवादस्तसाविसर्डोनू
पस्यभवति। चेत्कमापद्यतविसर्डोनू पःस्वढः न यघोषेष्विति। अयमप्युपाकतिमपवाद एव। अंतःपारमुसर्वा
घेवेत्यस्याः। सर्गस्य। अनोह्रूपाच्च सर्गेषोडापवादः। पुरुकेपाविति नाति विकं। इदानीन वपदानपचयते। ८८ अस्मा
त्वःमोमाः रहनोस्य पूर्वौ उरु स्योतिडोनइमानयोन्यः। अस्यापूर्ध्दी यष्टिरस्यायःप्रतिः। अस्मानितिकिं। यस्पति
दीघोणा। सोमः। सोमाः पत्नीयर्थाणां। वृहतः। असश्रीरस्यरहतःप्रतिर्ग्भः। अस्यपूर्वोः। उतानो अस्यपूर्वोःप
तिहून। अस्येतिकिं। अहं भुवं वसुनः पूर्व्यः पतिः। उरुष्योति। उरु ष्योतिः। ऋणोहि मास्सिदेवान्। उर्विति किं। ष्यो

२६ तिष्ठन्तीं यजुरसि सिध्यतिः। अनेनस्य जातः पतिरेक आसीत् इमः । उनृत्तिमः सधिनो भागधेयं । वह्नि इडासिष्विन्नो
ह्यषः प्रतिष्ठितः । अन्नमिन्द्रमघान्यकरत्ना । अग्नेऽवयातन्नसे तो विष्णुर्वषुः प्रस्रुवनानिश्रुविशाटुत्त । यतः । ज्ञा
नः । अनेन इतिद्विर्देविरः । वसुः । यच्छुः । एताभिरुपाचरन्तुमन्तो । कविवाह्वपरमतो । अमनाः । यस्तां गोभ्रसणोऽपि । अथ त्रातन्
सीतस्वविः हिड्रुतिकिं । पवमानन्नातः कवितिविदुःप्रमर्षा । अग्नि विद्वस्कृतिः । सनां । वह्निः । सद्धानो वसुकृत् । विः । पृष्ठुः । प
श्चाविरतीयज्ञयमानः । ग्रहं ग्रहणो ज्ञानितिपदिकमानं हविनो ७० । पचिनोषिद्वित्वत्स्त्रेतयोमहः । यानेरोद्धे श्रत्ययेडि
न्वयेऽन्नत्स्रः महः ऐतानि पदानि ठपावयेनमितो ग्रहं ग्रहणानन्या । निपादिकमु स्वार्थे । आनन्तीनं मधुनाडिन्वयेस्य
वेनयः । विश्वी अनु स्वधयाक्ष्वेतनेत्यग्न । महः । कद । चित्रमामहस्यया ७० । वसु ... विश्वघ्न । वीतिनो यज्ञः । प यु रन्धि प
यज्ञेनेविश्वतवीतिनिः । यज्ञमत्नानेन । वसर्जनीयः । सकावमायवृतो विश्वतः ... विनो विश्वतस्य मुः प्रतिष्ठितः । वीतिः
प्रत्वाद्दस्य वनो वीतिनेतस्य युपानः । विद्यामापि यज्ञस्य स्वाहा ७८ काम यथा वृष्टपार्थि शरद्भुतायेः । कामयायह् हि
इत्येतेषु पदमन्तेषु आयश्वेनैनमुपाचरति । कामः । यो यस्कामा वदेऽग्रहन्तो पोषं । आयस्यो वसु ये समानेषु धीयः ८२

पूर्ष्टि। मापस्पृड्द्धिस्व यावोस्मिन्नाहिते।७३। पादादिरं तस्य द्विवस्यपीति। द्विवस्य पीत्येत द्वैपदं निपात्यते। पादादौ पादा
ते चावृत्तमाने। द्विवस्य पिस्पृश्यधि तेन रादः। अवंस्यो द्विवस्यापि। पादादियं तस्यानि किं। दृष्टिं द्विवः परिस्रवा। नन्वा
का पूर्वं विसर्जनीयानुस्तो सत्यां पदांतगतं पदीत्य नेनैव वासि द्वद्वो घद्धितं तस्य द्विवस्यपी। पदेन द्वितिपि
मिति। नात्ति विकं। तस्यावकारः। द्विवो अंते मस्यापि। इत्यादि अेव। सतिपदं तत्रहो ऽग्नियमाणे पादादिग्रहणा
वैतद्द्वैपदं निपात्यते स्यात्। पादादावेव न तु तस्मान्ते नातिपिकं।७४। द्विवस्यधियाऽघमस्पदीष्ट एवं पा
दादायादे। द्विवस्यधि यांऽघमस्पदीष्ट एतद्द्वैपदद्वयं निपात्यते। अत्र च पूर्वं द्वैपदं पादादौ पादि स्यात्। द्वि
वस्यधियाः पर्वाडि उद्धृतं। विश्वस्य नीयघमस्पदीष्ट। पूर्वं पादादाविति किं। घ्रये द्विवः परि व्यानवहता।७५।
सस्पदीष्ट। सस्पदीष्टं तद्द्वैपदं निपात्यते। योनोद्वेष्ट्यघः सस्पदीष्ट।७६। शावसो महः सहस इळायाः पादितः
केषु च शाद्वैपतादि। शावसः महः सहसः इळा यादि त्यतानि पादानि उपाचयन्ति। किमर्थि शाष्बितेत्याह
पानुइत्यतास्मिन्नादेपच नेते एकं प्रथमं पदमुपाचरन्ति। पुनश्चाद्वैपताम्नुपाचरन्ति। शावसः। वाजोनु नेशोम

त्रासपात्यंतं मह॰। मह स्तुत्रा सो अस्तु नस्यवीया॥ सुह सः सहः सस्तु त्रो अद्भुतः। इळा पास्तु त्रो वि सुवे ळा नि ह॥ ७७॥
नापत्यं बाम ह॰ स्क न यो मह स्पतं निष्कृत्या इति निष्कृ यं निष्पि पत्तेन। इत्येतानि द्वे पदानि निपात्यंते। सनाय स्वा सुप
सुनाम वाजिनः। मह स्कृ न यो व पिवोप यानः। कस्यिद स्य नळा सो मह स्पर्यं। निष्कृत्या इति मनीषून त्री न। पदापयानि मि
कृत्ये। विश्व स्मान्नो अंहसो निष्पिपर्त्तन॥ ७८॥ कतं धंद्रयु कल्वासः पुरुः पा तु पथा पयः। पायुः पृक्ष पदं तेषा प
वा दा तु दर्यो दिवः। कवंधं। इंद्रयु। कल्वासः। पुरुः। पानु। पथा। पयः। पायुः। पृक्ष पदं। इत्येतेषां पदानां प्रवादो द
यि व त्तमाना। दिव इत्येतस्य पदस्य रूपा च रंजयंति। दिवस्कृ वंध मवद र्षं दुहि णं। इंद्रु। आपिते वां दिवस्पृ
दिवस्कल्वासइदवः। दिवस्पुत्रा अंगि रसो भवेम। स्तुयो नो दिवस्पातु। दिवस्पयावपो धी यदः। दिवस्प
यो दि धिषाणा अवष न्। दिवस्पायुर्दुर्योणा पुः। पृक्षः। दिवस्पृष्ठं मंद माना र्न सुस्स [illegible] पदं। आदि प्रि
या दिवस्पदं। अं॰ दिवस्पदी॥ ७९॥ न ळा स स्यात्यंतस्य योः कस्का व्या च तु र स्कन। स्वादुर्ष्किल निट
स्यानु यो बि नर्व स्तिनि ष्कृता। एतानि पदानि यथाम्नातानि निपात्यंते। विचक्रमेत स स्यात्यंतो

अंतस्य आः। अयिपि कितस्य विसर्जनीयस्य यकुत्वमंतःपदं उसर्वत्रैवेति तदिरु निकितस्यदस्यते। अतोनि
२ अं पात्यते। तस्यचा अनु पचाः। कस्कौ ख्यामकुतः कोहपोस्य। कनिष्ठआह चतुनस्कवेति। स्वाद्युक्ति लायं मधु
२३ माँसुनायें। सर्स्वतीनिदस्यानु। घो ष्यतः द चिविमानस्य कू। पर्वोवोवसतिष्ठता। ८०। तपोष्यवित्रे त्रिषपूर्षी
धी षी पायविभिष्य। ना। वोषिता यज्ञस्य स्यजा दुष्य ऽायनस्कनः। एनाभिपदानिनिमात्येते। तपोष्यवि
२५ वेविनतं दिवस्पदे। अपाला मिंत्र घृत्वी। धीषीपायूस्मह द्विषु मानुषा। यद्वांरयो विभिष्यतारः। दो भिन
ऽनिता सत्यकु स नू। घर्तादिवो रजस स्पृष्ट अध्यः। दुष्य ऽाय सामि। अपासां हनस्कनः। दमा वसुसु कु वि
मनुष्यिना। पितुष्यिता पितुष्यपि। प्राणस्युचो मयस्कन स्वमस्य यस्वयः पनः। एने चोपाचा नायथीग
हीतेमवंति। वसुसु कु विद्वसु निं कामं। ख्याम यवीम नुअष्यिता। पितुष्यिता। गर्भिमानुः पितुष्यतु। पितुष्यति। अ
ह भिहि पितुष्यपि। सख्यादेव प्राणस्युचः। प्रेतिकिंमकं मवानिनः पुनः। मयस्कचन्पुचनचेचुना हन्। हनि
यपनो वसुते न मस्यायः। अपमारः। यनिं शनिनयस्यः। नकारआ का जो यघः पदं नो पिस्वयोदयः। लपते।

इत्युक्तत्वेन नकारविकारो नान्वयं तु। ईमित्यं नन्नोपचक्षुर्द्धयेषुस्मा। अकारात्कृष्टात्। आकारो पद्यो नुकारः पूर्वागतोऽपत्यं
तो विचाविग्रहाधिकारानि इत्यर्थेवध्वा नग्रहणा। अंतःपादाधिकारान्नुद्धत्यर्थं च। स्वरोदयःस नुत्तुष्यते। सर्गाद्वदश्चडोने
सुष्वनीऽप। महाँ इंद्रो य वदान्वर्षति घ्नाः। आकारो पद्य इति किं। केनुकृण्वन्न केतवे। स्वरोदय इति किं। अयोदंष्ट्रान्वि
सा वनेव गाहते। अंतःपादादिकारान्नुद्धतिः किं। नयेह विश्वाँ अवसे यजत्रा नासा दश्र। अश्यान्द्रशसा नान
जघन्वान्देव हन्तमान्। बृहद्धानान्द्र इंद्रसोमां। ह्लषाणां नो देव देवी नूंहेत देवा इति च। पाशीं मीपाद्धर्मआ रंभः। अस्मान
आस्रयो नृहन्तु क्षितृदश्वाँ अश्रेऽपत्रत्यः सृजः। पञ्चेहि नादग्रसाना। त्वमग्ने यहवे ऋजघन्वाँ अप्सां इव। पुरुषान्हिदेव
हन्तमाँ अश्वाँ अग्ने। त्वमग्नेसो नुद्धिर्वन्ध्यानाँ अर्हैः। यथापिबः पूर्व्याँ इंद्रसोमाँ एवा इंद्रेति किं। तृष्णाणाना पून्मा
न्येदृशाँ अपगा कृतषाणाँ अधोक्। नो देवदेवान्। उत नो देवदेवाँ अच्छ। नइति किं। अच्छा नो मित्रमहो देवदेवा नेम
हं न देवान्। यज्ञामहे यशिया नहतं देवाँ इळामहो। हंतेति किं। यथायजो मनुषो देवदेवानेवायजश्च। इति च। पौ
एता आन्यदाः पदहत्यः। एतान्स्या ऽश्वानित्यादिका। अस्तनाश्च नकार आकारो नोपद्य इत्यादिका आन्पदाः पद

हत्तयकृच्यंते। नादिनिधना:। ८५। विहत्यभिप्रायेषु चपीवोअनौरथिहधः। धर्वायो ह्रुह्रुर्वीयः स्ववोपादु
दक्षांचोनि। विहत्यभिप्रायेषु च संधिषु नकार रूआकारोपधोऽनुप्यते। अंतस्थाव्यंजनोदयः। इत्येतेषु हेपदे
षु। पीवोअनौरथिरयः सुमेधाः। दध्यन्वांयोनर्योअस्वाए ऋतवा। ह्रुह्रुर्वीयोपुरुहूताय वाम् नेन सुमृकीकस्व
वांपात्ववींढ्र। दक्षांवा यन्तुमिथातिरेवया:। ८६। हतेयो नौ वचोभिर्यान्तु वन्त्रेविनिषीदेति। ईकारोकारो
पाहितोकरेमिषु। हतं। योनौ। वचोभिः। यान्। सुवन्सरावनिषीद। एतेषु पदेषु अंग्रूत्ययमूतेषु ईकारोपधि
तनेकारोपहितस्य नकारोवेपकमापद्यते। ८त्वामीहितमरूत्यो मदेता। विदस्युंर्योनावकूतेः। पलीवेचो
भिरमियोधन। सरवीयांदृच्यूहेषे। हुदस्यस्तन्नं सुवन्त्यं तुदमूयाः। वनिषीद। प्रियां अधिवीवेनिषीद ८७
स्वरेषु च। स्वरेषु प्रसयेषु ईकारोपहितोनकारोरेफमापद्यते। रश्मीसिधयठतो। अनी हं रिवसाकचि।
वजिधीनिनिलौद्दृरि। वं धां पिमोअवरान्। अंतः पादाधिकारानुवर्त्तिप्रिहतमूवति। अतो नूओन्तृ
मिलीनन:। ८८। दस्यूंचकोन्हवमिरा। दस्यूंचकोन्हं वमिचअनपाश्वदेरयारेफमापद्यते। वेह

सुत्यस्य मायो दस्यूँसे क॥ पाशंतार्थे आरंभ्मान्दं नभि॥ ये नास्व॥ र्णततनामन्दरामि॥ अकायोपुचत्वान्नवा
नस्ययेफुविधानमेतत॥८५॥ तेस्पर्शा जेफूसबंधयः॥ तएनेहं तेपुनर्विस्याघानम्रस्य त्रिजेफूसबंधयोरा
तव्यात॥ स्पर्शोषमसंधीनामिप्रायांस्य पयिपातयन्तीत्यादि त्रिः सन्धीव्यवहानः॥८०॥ नास्मानुपेनावास्पुरस
नाव्हानेवानयाद्वहान॥ ८७॥ हिरण्यचक्रान्मायावान्घोषास्तानश्वि नाविहान्रापयस्वान्नुचानोघो
षायडीयान्त्रीनुपोः॥ अस्मानुपा॥ एतावाना॥ स्कुवानागधानाद्देवान्॥ अयाह॥ वहान्॥ हिरण्यचक्रान्॥
मायावान्॥ घोषान्॥ तानश्विना॥ अविहारा॥ पयस्वान॥ पुत्रानोघोहि॥ आडीयान्त्रीनुपोः॥ एतेन
कारास्फुरुत्वान्वंति॥ घेनुवागस्मानुपसुष्टुतेनु॥ उपेतिकिं॥ अस्मांश्च एवं पूर्वरनास्तु प्रविस्तु॥ एतावान्
एतावानस्य महिमा॥ अनुयहावस्कुरान्ह तिर्यांगच्छानिद्दुषायांति॥ देवानयाहू॥ देवानया॥ आपिप्रये
नेहोत्रे॥ अयालितिकिं॥ देवाँ आवीतयेवह॥ वहसावकेभिर्देवा आवहानाकुहोम॥ हिरण्यचक्रान्॥ पस्य
हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्॥ मायावान्॥ निमायावानअस्मादस्तु॥ घोषान्॥ आयन्तेघोषानुत्तेनाघुगानि
नानश्विना॥ नालश्विनासरखलीभिंदं सुत्रामाणं सोमानी सुतान॥ नोदुषतीयेनु॥ अपिनेतिकिं॥ नौ

इडसहसेसिव प्रियो नुमेयाः। अविद्वान्। आविद्वा निद्धापरो अचेताः। पयस्वानग्र आगहि। दूरास्यां पुत्रानायेहि। ब्रो
ओहितिकिं। पुत्राँ नता। येहीतिकिं। मन्थ्येश्रत्मदोहरणं। आयज्ञीपान्। होताहोनुर्हेहुता यज्ञी यान्। ग्रे यान्। पत्नीनु:।
नु भिपाधाम्नः प्रियवक्तान्महः खसरस्य पतीं वाः नु राशितिकिं। मन्थुं प्रत्यक्षहरणां। उरा। चगति चक्रो। चमसां स्थवा सि
चरसि चौल्नः स्थ नु रश्चिकित्वान्। एतेषु चास सर्वत्र विसर्जनीय द्वीर्घोपधः। चरति। चक्रो। चमसान्। च। चो।
चित्। चरसि। चौल्नः। चन्तुरः चिकित्वान्। एतेषु प्रदेषु परभूतेषु सर्वत्र अंतःपादं पादांते च वर्णमा नोदी। घोपि
घोनकारो। विसर्जनीयवर अत्येतव्यः। विसर्जनीयधर्मोल्लंभते नकार। यद्वात्यर्थः। कतमेने इति चन्।
अषेघोचेफचेफो चोक्षा रोंसु रंउत्तरेनन्नानमिति। अंतर्महंस्य चनियोचनेनापर्स्तं तांस्य केवाप
ध्यान्। चमसान्। विद्वांसमानांस्य मसो अहे वांवनन्। चा। अस्मान्य तांस्य पाहि। चो। पांस्यो नुदा ह्यविमनु
ध्यो। चित्। तांश्चिदेवापि गच्छता ता च रसि। अंतर्महांस्य याति यो चनेन। महांस्य रस्योडसा। नुवो हं च्या।
लो निश्च स्मिन्भेरे। चन्तुरः। नायः समुद्रौंश्च तुरः। चिकित्वान्। विद्वांश्चिकित्वान्रु पञ्चवद्दसे। दीर्घोपधः

शीघ्रा·प्रा·

इति किं । अतिदेवदत्तेन युष्मि पुनाति ॥ ८ ॥ अस्मा[illegible] मस्मा नस्मभ्यं । अस्मान् च मस्मान् परतः । नावचनको नोति
अद्वितीयावर्जकार्ये लुप्यते । अस्मा[illegible]नांच प्रदि । वमस्मानां यदा वा व्यस्य मस्मा वानु यः । पदं च स्यात् हि स्य च
पादि ॥ नानां स्त्रिसर्वा स्या न्द्वा सं तां स्या पस्य वदं स्य च । एते षां द्विपदानां न क्वा वो द्वितीयनीयदन्तवति ।
नो स्त्रिअस्मी मयुष्मत् शुष्मा । सर्वे स्यांद्ध । गहीसि दिवां स्वपरिभरसि । तां स्यास्याय स्वा सस्य । आवदंसं
ले न्नाकूनौ ॥ ८९ ॥ क्षमसद्वितीये च । वषिति स्यर्श्रीष्ममेघ यः । वषुष युष्मं पिघु भिस द्वितीयं च यं वृत्याम । एव
एतेषेव रात्रि । नन्क इत्यादयत्र स्त्रेयपि स्यश्रीष्म संघयो वेदितव्याः ॥ एकवचस्यश्री नैषीष्म त्यन्व चये संज्ञा । एवं
मघस्त नाओपि संज्ञा वेदितव्याः । दिङ्नात्रेन्व नत प्रदक्षिं तं ॥ १९ ॥ न्दं: पति म्रो न्दं: पूणो त्रो न्दं: पापं खेतवा न्य
सु: । संधिर्विन्नो त एव षः । एकेत्य वधा यणा । अन्यत्र द्वितीयः पक्षः । न्दं: पाति म्रो यो नि रुपवाने । नथा यासं न्च
सो न्दं: प्रणेत्रो । कृद्धिक्षा न्दं: पात्रे देवपत्नी । अवस्त स्य स्य च नवौ ष्मायुः ॥ १६ ॥ न्दं: पाहि न्व गुधी भिवा । न्दं: पाहि
गुधीभिन्दृत्वा यति न्नो न । संधिर्नेव । मधुधीति किं । य स्त्रोन न्पा [illegible] सुय त्वमस्मान् ॥ २० ॥ नकारस्य लोप

क

येफोऽभावे सर्वेषां नकारो नादन्तु नासिकस्वरेः। नकारस्य विकारो तु कार्योऽथेदानीं नकारस्य च पितानु स्वर
विकारो नाहि। यत्र यत्र नकारस्य लोपाभावे तु स्कः येफभावश्रेफभावेऽस्त्री। तत्र तत्र पूर्वो नकारस्यादौ नोनु
नासिकः स्वरो वेदितव्यः। स्वरग्रहणं व्यञ्जनानुनासिकपरिग्रहार्थः। लोपाभावेन नकारस्य। सर्गोंऽस्वसत्
नां। महांऽह्नोऽन्तवत्। पीवोअन्नांरयिवृधः। येफभावः। रश्मींपिववृक्तेतोऽसुदस्यसत्। यूयमन्धेरसुदस्याः
रेफाभावेः। महांश्चरत्याउसा। तांस्त्वेअश्याम। नृः पातिस्मो योनिं। २८। आदिस्वरकोचनो होरेपदोऽपि।
कुतश्चेषां पदानामादिस्वरो नुनासिको वेदितव्यः। पदेपीत्यपिशब्दग्रहणात् सं हितायामन्तरविधानं
मितिघोननार्थेः। २९। मांस्पचन्याः मांश्चत्वे मोश्चतोस्थाः एतानि पदानि। यानीक्षणं मांस्पचन्याउखा
याः। मांश्चत्वेवा पृच्छो नेका। मध्वे मांश्चतो वृतुणस्य। ३०। इमित्येतेन्लोपश्च कुद्रयश्च गर्भमावावत
म झें ति पृच्यते। सस्वाधोविद्याचतुनाविणंतिचयथमित्यन्वयः ऋतु संधिचेवृसः। इदानीं वर्तलोपस्य
तोऽमित्यस्यो तल्लोपोम्भवति रपुद्रयश्चुसत्तुः। गर्भंगावः। वस्तं मझें ति। पृच्यते। सस्वायः विद्याचापुनः।

त्रिकां निपात्यां इति किं वर्णः समासे विप्रत्ययेनैः। अन्य स्य समसंधिरे व सोदर्यं वेदि न्यः। योयस्मात्प्रतिपादितः स्वस्य
स्स्य चेत्स्वसा स्यः पूर्वस्य इत्यादि कर्म। यमीगर्भमेत्ता र्थः। यमीगावोमत यो येति। समीवत्सेन माले के त्रिः। न
मीमसेत्या यवेः। समीप च्यनेसमनेव। समीसम्बाधो अस्वयन्त्रा। समीवि व्यच्च सव नापुत्रमि। सेव स
येवा देधे ज्ञ्य समीपुत्र्वुः। रत्नि अन्तिबाहि विप्रियं गिरा। समीप यं नमु पिडोय हेपते। पुत्र पद्यादि पूर्वपुत्र
कारुव ज्ञा यते। उस्य पूर्वपदघांते चंड्रत्वा हर्षयंडलयापुत्रपुत्र। आद्धि एतत्पुत्रे वे पदे हस पुत्रस्य च
पूर्वपदस्य अंते सति चंद्रत्वा हेच पदे अंतरया गौकोागमउपजायते। मा हस्ते पुत्रस्य दिर्दिविदा
पपुत्रेंडमवसा। अधिश्चंडरे हस्यया। हस्वे च पूर्वपदघांते। हरिश्चंद्रोन कुरुणाः। कस्य ग्रहण विपदायं
दीर्घोत्परस्य पदस्य चंद्रशब्दस्याभावात्। पूर्वपदघांतइति कस्मात्। अपि चेद्रं मनीवे नो हरत्या।
पप्रिति पदे स्य परे षुकारेः। पञ्चीत्येतस्मिन् पूर्वपदे स्य परे सति अंतचापकागमउपजायते। पचि
ष्कव न्न पिष्कतो। उ। व ने निरेफः। सदना ष्ठउत्तये। वनइत्येतस्मिन् पूर्वपदे सदनाष्ठउत्तमे
नि

अंतस्था रेफो ऽभावने ॥ तेष्ठऽवं न धष्ठ्येदं न नर्षदं । पवि क्षुल्व नित्येभ्रसः । पवि क्षुल्वं नी तिनिपात्यते बंधा नागमः ।
तेत्वा विष्राव चो विदः पविक्षुल्वं तिष्ठेत्वे सः । अपघार्यंव च नं वेयमसइति किं । मध्ये प्रत्युदाहरणं । ५ । अस्खलितो ष्म
अस्खलितो लिनिपात्यते सुकारो पडनः । निरुस्व सार्यमस्खलितो बलं । ऽवसमिति किं । पुडांद्यो ऽन्यमवेतप्र
वेपनीहे । ओषधमहुतः । मिवमएनरुक्तः । पृणते षु संधये युद्ध्य स्थादसं ब्यस्तो वो ह्यसयसंज्ञावेदित
व्याः । ओहसपागमो पेतीत्यादि संज्ञाप्रयोजनं । मेधातिथौ वरुणानांत्र धेनौ तो स्पर्शौ तस्छा प्रत्ययो नि
हसे ते मेधातिथ्यां ऋषौ अग्निं दूतं वृणीमहे इत्यादौ ऽमन्त्रस्य न नमितिनि पाव मेधातिथिः वरुणौ तेषस्य स
मास्य वरुणांतः । एवमेव ध्वनौ तो दिग्वस्थाने स्पर्शो प्रत्यये अं तस्छा प्रत्ययो नि ईसते ऽस्यो भवतः ।
वरुणौ तः इंद्रावरुणानेन्द्रवो । इंद्रावरुणयो अर्कुवो वृगते । पुवेदसे ध्वतवृतमि त्री वरुणाद्वयोः ॥ मेधातिथावे ति
किं । इंद्रावरुणामदे अस्य । इंद्रावरुणा पुवम घ्नेनायनः । स्पर्शौ तस्छा प्रत्ययाविति किं । तामित्रौ वरुणाद्वयो । आदित्या
देवा वरुणा सुयेति स्थादिषु । आदित्या देवा । वरुणाद्यो स्तुपा । एतानि पदानि उक्ष्याम वेर्तियाइत्यादि ॥

ये

नि

श्री·सा·प्र·

षु पदेषु परतस्तेषु तान्निमित्तं परिशिष्टाद्भवति। अनुपसर्गादेवोदाहरिष्यामः। वयमित्यत्र मित्रावावयमित्येत
स्मिन्पदे परतः तेमि त्राहस्त्वेन त्वदं कस्मी भवति। मित्रवयं च कस्य च। यास्तु पत्नीकं निष्कृतं पुत्रो हि निं सन्त्रेदारे
नि शावसा निष्कृत्य यः। यांस्तु पत्नीकं निष्कृतं। पुत्री निः। सन्त्रां। दीसाति। शावसा निष्कृत्य यः। एतेनेत्युपादेयाधियस्तादि
दिष्टाः। वा। पुत्रान्नि निष्कृत्य या। माहि। सु पत्नीकं कान्त्येषु वेनु तास्तुपत्नीकं। निष्कृतं। बलि खादे वा निष्कृतं मादि
न्यास्तु वो हि निः। युवं देवत्वत्र हि तिः। सन्त्रां। युष्मान्पुत्र वतु कुलसन्त्रां। दासानिदं ... वो वत्कुला दासानि। त्रावसाय आ
दित्यत्रा बसाः नमस्वा नो ... पस्यये। ... दशमे निष्कृत्य यः। सोचिन्त्य गस्य दशमेन्च मंड ... सा चिरं निमिपात्य
तिन्त्रो वं विसर्जनी। अस्य। अगस्त्ये। सुधादशमे मंडलात्। सोचिंनु नम मानेनावये। सोचिन्तु सरस्वा नमेद न
तिलः। अगस्त्ये दशमे च मंडले इति किं। सचिन्त्वा सं पत्नीयवी। सुचिद्धि वेदमि हितो। सान्वी पते। सान्वीयु त
सान्वीयश्च न इति विसर्जनीयस्य आत्वे मे पात्यत। सा चावि। स्वीयते। सान्वीयते इयनइति किं। प्रत्युदाहरणं
प्रत्येष्वोसः पलिक्नीः। विसर्जनीयस्यालोपो भिपातितः। नता अनुनोन डानि इहिसः पलिक्नीः। हिमस्त वा। अत्र

विसर्जनीयस्थाने यो निपात्यते। नहि षत्वं न मम। सिति किं। सन्वोनी गोडुगंता। नहि ब्येनत्ये दहीति यत्पदाव
यवयुह्मणा नवृंदो नंगमयान। दुगुसनो दुदूसन्गा अदुसन्वृधेस्यदुक्षिता नुदक्षि। दसन्नमंद सुषाम्निदस दुस २
हो सो दक्षि हि पाजस्यद सुषो। यथा पहेना न्येना निनि पातिता नि। दुगुसनः। सुमति नदुगुसनः। मप २
दुदुसना सहस्वधी गांवदस्त्री। दुदुसना गा अदुसश। नि श्रोति षानमसोगा अदुसन्। गाइति किं। अधुसधि
सुषी मिषं। दुसन्वृधे। हविंयते मदिनं दुसन्वृधे। वयेद इति किं। मिदुसन्वदसना गा। अस्यदुसने। मिवाहा
सुरूपषो अस्यदुसने। आस्य नि किं। मन्दाभाय वधु दसन दिना। अनुदक्षि। त्वं विभास्य नुद। सिदावने। नि
न्विति किं। नीचातं धस्य नसन्ना सुर्ग। व सन। दसन्नो विष्वंतन्त्र षाममिा षन। नेति किं। दुविनंद्रा वय
तिदानुदुसन। पत्मन्दसुषः। तस्यपत्मन्द सुष। पत्मन्निनि किं। प्रत्यदाह पणं मृग्यो। अग्निर दसन्। सद्यो
स्नादमिदसदुर्वी। अनीति किं। दुविनंद्रा वपति दुदुध सन्न्। दुला सो दक्षि। आरस्य मेदूला सो दक्षि
स्सपः। दुलास इति किं। नीचा नेधस्य नसन्ना सुषं। हियाथीनस्य दर्षौ। सो दधिचस्य हियानस्य दर्षौ।

हियानस्येतिकिं। घसो नं वातः परिसे त्यब्यता॥ ॥३॥२॥७ इति श्रीपार्षदव्याख्यायां कुवत्सलो प्रातिशाख्येच
तुर्थपटलं। महागला पतये नमः॥ ॥अंतःपादं न्नाम्युपधोसकारः षकारमापद्यते पर्वधोरुः। अन्येरिकामात्। अं
तःपादमितिपादस्य मध्ये नामिनो पस्योपधातोः ते सत योरुः सकारः। नकारादयो नामिनं स्वपाहत्यके
सकारः षकारमापद्यते। इत्येतदविकुर्त वेदितव्यो षपरेनामिनि उपहितः अप्यषकपरेनापि शाहुः
पयोरुमित्याधिकारोपसंहृतीय वचनं। अन्येरेकामादिति नामिसामान्यग्रसण्णावक्ष्यानिरेभिवचनो पद्यो गो
पुरुषः। अंतःपादमितिकिं। तन्नइंदुस्तद्दुषस्तदग्निस्तदय। नाम्युपधाइतिकिं। पयस्तो अस्मिन्नारतन्मे
रायद्योरूपं। किं। नामिर्यातिस्वपुक्तिमिः। अन्येरेकामादितिकिं। येस्ताममनोर्यद्रिया॥१८॥ नतिपन्न
नो व्याप्यते भवतीतिविधातः। एकस्मिन्निविषये यत्र का पंद्ध पं प्रवर्तेनेनत्राद्वयं भावी कमस्तत्र यथायोगं की
यैकस्मा भवती। त्येतद्दर्शनाया हा। नतिच अपूर्वेतियदिहि व्यापत्तिपूर्वं द्विपतेत न्यश्चान्नतिस्तदातमिवाप्य
नख्यतीति सकारो नाम्युपसकारस्य व्यवधायकस्यान्नामिनिमित्तहतेनोनप्रवर्तेननतिचतः पूर्वमेवन
तिक्षियतेपश्चान्नमेवोहमाणामृषाणीति॥४॥३॥ नतीनतिः खिव्यसुनक्षमिनिमित्तिहीतिसा २॥ नकिः। ॥२॥

श्री

५८ श्री·प्रा·मा स्येः। विश्वेदुर्मो हि। अग्रिर्श्री नि हि। इत्येते नाम सिंदुप हितः सकारः षकारमापद्यते। स्तु। प्रस्तुष विश्वा मतुल
ष्ठ नी। ऋती षव्द हतो दिवः। नकि। न किष्वो अस्य रथो ऽकु हितो। स्येः। स्वे षाश्वे वेपि पिषी षु ... नेः। वि। अ
ग्रे अप्रायो दसो विष आवेः। नुतु। नेनुषसा। च थे सा यथे यक्ष। नहि। नहिषस्तवनो ममा। अगि ष ... उत
श्री। श्रीषप विश्रो हषं ... त्तसादयो। नि वि नि हि। यतां न्वा इत नाचा। हि। पृषाद ... चो अ ... क्षाणि ष हि षः। २०
... स्तयेणो व स ...ः। ... स्तयेणो व पदं। न नाम्यते नो पाहितः सनुक्ष इत्येतयोः सकारः षकारमापद्यते। सन्
दि विषह्मा ददे। स्थः। युदिं ... मी दिवि ष्ठा पन्द्र यि व्यां। ... क्षयेणा वेति किं। पवं हि ... स्व येति। स्वे बहु ...
... णा। स्तु इत्यत स्पर्द नम्यते। अ बहु सजेणा नामि नाप ... तं चेत्र। मो ष ... हु ईणा। वी नं। अनी षं ... षेः पी
स्ये मेवेम। ... बहु ... ने ... ति किं। सुरा ति नि ... हि। पदा टप ... स्येति ति स्यि ति। स्यि ति। पदा नाम
दि कृतः। पसकारः षकारमापद्यते। पकार कुकार नकार पयाः संतः। इति कृ रणः प्रकायार्थे। स्थि
ति। गोमि षा मस धमादः। स्यिति। पञ्चक न्ते प्र यमं देवयाने। स्यिति। अधि ष्णु ना घन्व सा नो अ वे

अबहुस्वरेणो वेत्येव। नवश्रियासस्म त्रिपुस्यामि। उपधीं स्कंमसुस्कं नमेन। ह्व अचेकस्यचास्मिति
अचेफस्य च पदस्यास्मिति पूर्वादिर्नं न्यते। नहि षमा तेप्रातं च नो। अचेफस्यति किं। प्रतिसमये धेनुडु
पङ्क्तिर्वैः। अबहुस्वरेणा वेत्येव। वहोमिस्मभूषणा मेनुरेणा। २४। ३२। एकाजेणापितिस्मिति नः पुं
सेत। एकीया तेनाति नामिमा उपास्तितेरुद्र गोनत्यादं नम्यते नापूर्द्दपदं चेद्रु भवति। तेषुणो मकुरोमद पं
कुमें। प वामिनि किं। स्वस्तुदृश्ये शावस। अप्रान प्राप्ति व चनापि शरीरिष्टः। दीर्घो न विहिति। दीर्घो नास्तुपघ स्यिच
म्रनापि स्या। पूर्वादिन्ने नमतेर्ग्रीश्चिः स्यानसध्येमादः। दीर्घ ग्रहणं किं। गोश्रिप्यामसगधेमादः। २५
स्यि तुच नामपद्यूर्पिवं। ग्रहत्येतेप्यदस्यस्मिति पूर्वादि नन मति। तुस्वर्गेपिवं यदि न भवति। एषउस्मुदुनु
ब्रेतः। ओस्य पृष्वं ग्रामिति किं। उद्धु पञ्चमुपलादिवः। इत्येत न्यदस्यि न पदादिन्ने मतेः। नकार वर्गस्य द
को न वर्गमतः पदस्योपि षकार पूर्वे। नकार वर्गस्य पुनः ष्टकार वर्ग मापद्यते। यथा संख्यमतः
पदस्योपि अंतः पदस्यापि षकार पूर्वस्मिन्। कस्मिन् हृष्टो मिति किं नामध्ये अर्वोस्तः। आपोहिष्ठा

मयोनुवः।एकाव पूर्वे इति किं।पुवं हि स्त स्व र्ववती २०।३। स्मि ता स ध स्त्या स्त्र त्रि स्त वाम स्ता वे स्त वे ति।स्तो हि
सीस्तु त स्त्वा स्मा इ स्त्रेः स्त प स्त त्रि स स्त स्त नी ति स्तो मे त्यादि स्या।पिब ह स पो तेः।सि ता।स ध स्त्वा र।स्त मि हि
स्तवामा।स्तु वा।स्त वे ति।स्ता हि।सी।स्त नेः।स्त्व।सा हि।स्तः।स्त प।सा स्मि।स स ते।स्व ति।इ त्येन बा पदा नां म
दिः स्तो मे त्यनस्य च परस्य स घ वा इ स्यादि न्नं म्यते।अपिब हु स नीत्यन्नो मा त्रि रु पो हि ता प्य स्व हु स ना त्यै
त्यि पि शा ष्टः।सि तो।प दि षि ता म मु च ली य ड ते ताः।स ध स्त्वा र।निष्टी म ह्ला य म यो नि ष्ठ स्त्वा रः।स्त नि हि
निष्ठ नि हिर्दु पि ता वी य मानः।स्त वा म।त नु स्तो प वा म र्य गिरः।स्त वि।वि म्बा य द्वा म नु ष्टु वे।स्त वे ति।अनु ष्टु
निष्ठ नि हिर्दु पि ता वी य मानः।स्त वा मा।त नु स्तो प वा म र्य गिरः
वे ति पूर्वे था।स्ता हि।न मु ष्टु हां ई पो र स त्या।सी।नि ष्टी म ह्ला ध म यो नि ष्ठ घ स्त्वा र।स्त नेः।नूष्टु तं ह न्ने
ग वा नो स्त्वा।आ पो इ ष्ठा म यो भु वेः।सा हि।वि षा स्य ग्र न त्ता त म नी षा।स्तः।ना स्य ते म हि मा न प रि ष्टः
स्त प।सो मा।वि रा ड म नु या न ति ष्टु ष्टु।स स्मि।अग्ने नि ष त्सि न म सा धि ब र्हि षि।स स त।ने हि ब स दे तेः
पूर्वो अस्मत।स्व नि।य दि स्तो शा म नु ष ति।स्तो मे त्यादि।प नि ष्ठो म ते वि र्हा ति ः।प नि ष्ठो मं तु ना गि रः।२९

७४ निपर्वाति स्वसी त्वा दिव्य कार वर्गीयो दयौ । नि । पसि । इत्येते नामि नो स्वसि इत्येतं न लोपदादीन मतः । किम
विशेषणेनेत्याह । चकार वर्गीयो दयोचे त्यो तौ । चकार वर्गीय गावित्यर्थः । मतौ तं को शा सुद त्या दिषिंच । पुनि
स ह स्वधी यः । परिषि च्य ते ह सि । परिषिड ध्वं स्त्रो वृक्ष्या । निः । परिषिड ते नून यो यथावर्ति । चुकार वर्गीयो
दयाविति किं । प्रवेतीप रिस्वपु ॥ दका पवे चो ते [illegible] स सी ति स्व यो दये । दका ये च उत्तरे च कारः स
स्य पार्थी परि निरपि सम सुति द [illegible] नो निपया न्य दादी नमतः । कुर्थे न लादा न्य दादीन त आहासे । समी इति
कचणः प्रदर्शनार्थः । स्वयो दये दकारस्य विशेषणमि तत्र । सिसमी ति पदादी न्द कार स्व रे पया नः । नमत इत्यर्थः
। सेपविपर्षं निषद्युः । स । निषदापीत पुमत्युः सुनन्न रः परिषद्ग्नुपसे । सी । निषीद होत्रस्य थानु यस्व । निपसीदति कि ।
इमं यम प्रस्तर मा हि सीद । दकार इति किं । विसमना नमिः । स्व यो स्य इ किं । दिवश्चर्वं निपरिसयो अंतान् । ३ । २ । ३ । ५ । ५ । २६
सि य स्वापय स स्वजसस्वजाते ससाद चासिधा । सस्वापय । सस्वजे । सस्वजाते । ससाद घ । कारो चकी रपादेतान्
दादीन निपरी नमतः । सिय । वाचस्पते निषेधे मा नः । स्वपय । निषापय्यामिथ्र्य दशा । सस्वजे । तमिंदुः परिषस्वजे ।

प्रा॰ मा॰ श्रीः तो। समानेऽचि परे सिष स्वंडौतो। ससाः। निषसाद ष्ट नवतः । रसंत सन्तः सन्ति सुवीस्पुः स्त्यः स्त्याः सितवो नन नः सन्न सिनः सोति ६०
सुः स्त्वाः। स्त्वान् इति वपदादि सकृत्मानुरं यो नामी नमति। कृष्णो न नः पाठ कुमेपापमीति। संतौ। अस्मिन् संपरिषिंतौ। संतः
नाइयः परिषिंतौ व संतौ। सन्ति सुवीः। नाहीविष्व नः परिषितं पूर्वीः। पूर्वी विकितिं घसो जैवानाः प्रसिदं च्युतानः। सुः अवी
वीदन्ति तोषिंचतानि षनः। किमु स्विन्। स्पिजि ध्यामदि विषं तुकेम प्रति स्तुनत्रीष घस्त्वा कमु स्विन्। नित्रिषिं वा सुहि
६-च वानः सुवीदहार तो हिंमेतु। अभिषवः। किमु श्विनुः स्पिजि ध्यामा। दिविषं तुकेषा प्रतिस्कुन। त्रीषघस्त्वा। कमु स्विन
स्तानि यवास्हीना। जिनिया यतो। हिषिं चाम चर्द्दवानुहि हिंचा। आनूषिं च रुपिंसीदिरु उपस्थे। नञः सुषीदन्तु बुध्ने नदी
तरानत्वभिषत इति निपातनं च घ आ स्तुतमेवयस्हीनं न्याय्यमते। अभिषवतः। महो विश्वी रश्मिषनः। अभिषवः स्त्वा
व सिनाः सुस्वप्रदीर्घ सा स्त्यमेवमित दर्शि तामाधु स्तौ देवपति नाम्नि तत्र चासामवशास्त्वे येयोगेयतनि षष्य
मवादजीवतिनदुस्थ तेन स्तामववशास्ति यापवादेशारीयादतु नमोमानामवसार संबंधीनां ०

देवादिक्षाञ्चिदिति। तथा च द्रापकेभवति नुषप्रिति। भसं नूषप्रद्धर्थ इत्यन्ददारुवला ऊर्ध्वं प्रतिपद्धिशेषणं नस्मान्नूसमनेः श्रावस
त्यन्ता मित्रे नमाः शेषमिनुदीर्घोदीर्घोपविद्यानं षत्वस्य न कुर्यो। नेदाप्रज्ञा छ्गुरूणां सार्थकं स्याद्विति। तस्मात्सा भवत्याः संयमो
पयादकीअ ऊन्नोभा नामनुरू संयोगे नान्यत्रेति सिद्धम्। किं सुघल। किं सुघिदसो मिविदा मनेन। किंमिति किं सुदृङ्के ऊ स्थिव
वकेस्रा यक्तिध्यामा। ध्रंनोदृजाति मपिमिध्याम। दिवि वं नु। ऊनल्ला नामोदिवि वंल्येः। केस्थान नञ्श्रष्ठ नमाः। प्रतिस्थन। प्रति
स्तुनति ऊर्डावीह्रहः। वीपयस्ता। वीपयस्ता। संघवास्थि। किं सुघिन। किं सुघिदस्यास नया। किंमिति किं। ऊन्क्रौकेऊ निर्दलमः। ऊ
ऊषुवाणा दिवि यंन्सयोमिः। ध्याम ध्वंति ध्मन्नू स्थि नं वं सुपीदिति। नुषप्रहिष्ठो यदासा महीषा विषा। स्यामोषु यति स्तुनो
ऊषुवाणाः। दिदि धनामरिपिमिस्याम। अध्वं निध्यान्नूषिर्वं। वं सुपीदति नुषप्रहिष्ठो यदासा। महीषा। विषा। स्यामोषुय
ति षुमह्यति चेयपथा प्रहीनानि पदानि भवंति। ऊषुवाणाः। सोमऊषुवाणाः। सोऽव्ययभिः। दिविधन। दिविधन्वभूकैआनतेः। स्वपिमि
ध्याम। आवां सुम्नैर्वरामन्हस्तुपिमिध्याम। अध्वं निध्या मिध्यदो स्पुदृव्रा नी। नूषिवं। नूषिवं मऊनो वीरवनो। वं सुपीद
ति। स्यचस्यनोन वं सुपीदति। नुषप्र। भसं नुषप्रमृद्धेः श्रीतिकिं। प्रनूसमर्यो ज्ञानमा। हूनेवहिष्ठोय दासा लेनेष्ठु। हिष्ठोयदासा

ना०ऋ०श्री यथासेनिषिं।युवंहिस्थःस्वर्पती।महीषु।विदेहिमातामहोमहीषु।विश्वा।विश्वाहि।त्वाविश्वमस्तोति।भूयामोषु।भूयामोषु ६८
त्वावतः।यतिष्ठनाविश्वेदेवासोमनुषोयतिष्ठन।३५१२८।वाजीस्तुतोवहंतितिस्रीपतिःस्यांदिक्षसिस्तृतः।आपोसु
३ऋ म्यक्ष।भूरविस्तुत्रिसमस्तहिनदुत्येतशुपंचयाआदोषघत्वेश्वतिविश्येतो।वाजीस्तृतः।वाजीस्तृतोविदथेदातिवाडी।
वहेतितिस्री।वहंतिस्रीमसुणासोउर्वीतः।पनिस्यां।अस्यपनिस्यांसुगवस्तुवीतः।दिक्षसिस्तृतः।यदिक्षसिस्तृतोमघा।अ ११
पासुम्यक्ष।अपासुम्यक्षवरुण।म्यक्षेतिवे।अपाशुणइयेशूराउः।धियोयोरचेष्ठामेडनयन्तवीयेः।येकोपधेः।स्वर्षा
मपस्नां।धितमोपयेः।धितनोपाघ्यायेनच।३७।२८०।५५।ॐमिककर्तास्वर्कायस्पस्पदोसोद्धयोऽइष्टानीमपवादः।पिपक्केका आ
स्पस्ककेकायस्पर्शसस्कामः।प्रकृयांभवतिस्पक्पमनुनातितपस्मिनुतं।केकास्पसः।इद्धस्यायंतुप्रस्वेविसर्गः।
श्री केकास्पसः।तिरस्सृणांसमृतीनां।८०।संस्वध्वनयस्यस्येविति।वाह्वरसाणां।संस्वकृभ्युस्वपूर्वस्यसा।तेषांवाहरसाणांसका
सु रः।प्रकृत्याभवंतिपघाहावपघादौवसतांसमिक्षानन्नावहपस्वकृ।दिक्षिस्वगपास्वरगाणि।नियच्छ।तेस्वाःपरिस्व ३
तेषुषुलोपेषुप्रणांस्वापनडोनाममेत्येनुनवेद्दुहरसाणां।आभ्यनगाणांहितंवन्नवेआंनामास्युदाहरणांहतो
तेवे

अखिद्युः। इड्क्ष। खिद्युमेहवों। खिस्मा। खिस्मम। इः॥ अथ योवै तसेनास्कारिस्त हिस्का हिस्कहीदिते ख्याते ॥ १३२
युग्मांतस्मादंतमूलीयपूर्वे चेतः पदन्न म्या तेतः पदस्थे:। युग्मांतस्था पूर्वे नामिनि उपहितः सको
पः। पफ व का पूर्वे पि त्वर्थैः। दंतमूलीयपूर्वे च नामिनि उपहितः सकोजानुमन्यते। दंतमूलीया स्स
कार सकारा व वर्गोष्ठ्या। अंतः पदेम कुस्मिन्नपूर्व अंतस्थ्य दस्थे: पदांते वर्त्तिनि युग्मा तस्था पूर्वे:। वे क्षु आह्वा
वे क्षु सेवि पतत्सता। विपिनस्का कारोदसीन मयाः। दंतमूलीयः पूर्वे:। सुप्रावसो ममंडिमि:। सु
पुरुषो मनीषा। हुच्र स्म च न्दपानी:। युग्मांतस्थादंतमूलीयपूर्वे पितिकिं। १२ यंसुषोमि वि
खाडू वाजुडन। अंतःपादमितिकिं। सनाद्योति सनास्थ:। अंतःपदस्थेति किं। पूरुहतपु
रुवसो सुरघ्न:। २०। अन्यपूर्वे पिपघातिमी कसते। अन्यपूर्वे पि नामिनि उपहितः स
कारो नम्यते। युग्मांतस्थादंतमूलीयपूर्वे पित्यपि त्राद्य:। पद्यादिमडंते यदि। अन्यपूर्वे:।

ग्रा·भा०श्री
बा

वमूषध्येनः। शकुनः। पितामहः। तच्चिणा वेधसः। युग्मां तस्यादं तमस्तीपपूर्वैः। इंदुस्य त्रिष्टुबि
हमोगो अर्कः। स्वसोस्ति यो विशिष्टः। संगच्छायति। वेदि पदे प्रिय यामा यसु घुते। ३०। एकारे पप
पतनोपपथ्यश्चा। एकारोपधोपफापघः। पतनोपधेः चेरणां न्त्यते। पद्यादिः सकारे एका
नोपधः। धूपारे श्वेष्ठा मडनन्त्वेधीमिः। पेफोपधः। स्वबामिक्ता। पतनोपधः। पतनो पाघ्याश्चचा। ३५। १५०।५५७।
पेफकोरकोरपपेः। प्रहत्यो। इदानीमपवादः। पेफ सकारे र्कारे प प स्य सकारः प्रहत्यो भवति
पेफपपः। पु नानि ते पविस्तुते। सकारे पपः। इंदुस्य पं तु प्र सबे विस्तच्छोः। र्कारे पपः। निहितां स
तानीनी। ४०। सस्य कृ स्य सस्वेपि लि- नासु गुणौ। से। स्कृ। स्य। सक्षु। स्वपा। एतेषां चाक्षीपानीस
कानाः प्रहत्या भवंति। पद्याद्यपद्यादे। वसेना। सुसमिद्धान आवहा। स्वके। दिविस्पृश्या स्पृशुपाभि
स्याने रे वाः पविस्य तेषु लोके। शौरवायने भाल्लि तामनते। ननु नये न दुदाहृपदो। बोलिंगोप्यते न च भास्यापास्तुदाहतैर्
नणेभुत॥

शी·पु·प·श्री
६०

१६ त्रयविधानो न ॥ एवं तर्हि यियोर्हिका ॥ हास्य मत्स्याह ॥ मां पुष्पा ॥ हास्य फल्गु ॥ हयां ॥ अविरुद्धमेव मेतदपि ॥ सर्वे वि श
समर्थानि पूर्वाणि ॥ स्वरसेषं विपरा ॥ ऽसव ॥ ११७ ॥ सेति वा ॥ स्वपरि पन्नो पधावेत । सद्ग्रहं तस्य वाक्षर स्याद्विसर्गः
ः अनुस्वारो भवति यदि तदक्षरं सकाराघनुस्वारस्यो पधा ॥ तस्मात् सु संसन्निमित्तौ अतिथि ॥ श्रीवान ॥ पयसि पंने
दा पधा वेदितिकिं ॥ निष्पीतये मधु ॥ १७ ॥ संयोगस्य वाप्यनुनासिकादेः ॥ संयोगस्य वा पिकथं ॥ तस्यानुना
सिको वा ॥ ऽप्रादि भ तो यस्य तस्य यः सकार लक्षणो ऽक्षर विशेषस्तु पधा ॥ तः सप्रत्ययो भवति सुसंघृष्टं सुघु
तीवेः सुसंकाश मातरमेव । वसंयोगस्येति किं ॥ अभिस्य मति षट्गा ॥ अनुनासिकादेरिति किं ॥ यच्छ्रेगे सुदुष्
षद्यां ॥ १८ ॥ आप ॥ ११ ॥ सहस्रं ससनि ताः ॥ छात्त्रां सावित्रं सरवरी सनुषो सुमुद्रं सदृशा पसार सायकः ॥ साधना सहा पकर
सनितः स्व सः ॥ सदृशाः सरवाय संसप्तेति ते सानुशाब्दम् अप घाः ॥ सहस्रं पसनि ताः ॥ छात्रां ॥ सावित्रं सरवरी
सनुषे समुद्रं सदृशापसारं साधनाः सहा सनितः ॥ स्वषः ॥ सदृशाः ॥ सरवाय ॥ सप्तो ॥ एते पघोः सानुशाब्दस्य सप

सायकः १

वादेः प्रकृत्या भवंति।सहस्रं।बहुः ससहस्रं।गव्यस्य।सनिता।समेतः सुसनिता।सनित्वाभिः।स्तोत्रांभरि स्तोत्रं
भयविश्रयं तं।प्रसावित्र।सुसावित्र।मासा।विषदति।प्रैषे।कदेष्वः।सं।स्तवरी।सुषमा।बहुस्तवरी।स्नुषे।सुपु
त्र।आदुः।सुस्नुषे।परमुं।बहुः समुद्रं।घरांपयी।सदृक्षा।विसदृक्षा।जीवितामिश्र।वक्षे।सोरं।हिरण्य
वे।प्रायुञ्ज।सोविसोरं।प्रायकां।घुम्ना।सुशिप्रो।हरिमन्युसायकः।साधनी।आप्यता।साधनीं।प्रहायव्यावः
सुसहायः।सनितः।सुसनितरु।गर्ग।प्रपद्यः।अनुस्पष्टं भवत्येषां।अस्पर्ध।सदृक्षाः।प्रमदुवसुसदृक्षा।सुपर्णः।
सखायं।तौ।प्रसोमं पिबति।गोसखायं।सप्तर्षिः।त्रिसप्त।अरस।त्तमिः।सानुष्टुबः।पदाकु।सानुयद्भ्रतो
गवेषणाः।उदाहितश्चेषा।अद्रिः।सानो।५५ प्रसुतं सोमे वक्षत्।आ: वर्षाणि चभिषग्यैव मुपधा सर्वा
सुतं सोमेवक्षत्।आप्रामि।वर्षाणि च मिश्रि ये वं ब्राह्मणोपधा।ताः सर्वा एव पद्यादिसकाराः प्रकृत्या भवंति।

श्री

सुतेऽसुतेषु ते न्योकसः । स्तोमे । यः स्तोमे सोमे अस्रवः । वक्षणा । सुसंशिता ता वक्ष्यो वक्षणा स्तोः । अप्रामि ।
अप्रामिसत्य मघवन् । वर्षीः । हर्यश्वं स त्वर्ति वर्षीः स हा स्व मिषि । ततु स्थिमिं द्रुस्व मि षि सुमन ॥४५॥७५।
अमिसत्य अर्यस्थानो यासिसीष्ठाः सिसक्षि वा तिस्ति यतिस्ति मा ॥ वसिस्थि वेसिसिस्तुष्टना त्वको ...
सुश्रयार्थः । अमिसत्यादयः । एतेषु यथाप्राप्तं ... त्वं प्रतिषिध्यते अमिसत्वा । अपि वा सो अमिसत्वा सहो
जाः । रयिस्थानः । रयिस्थानोऽपि प्रसमा सुखेहि । यासिसीष्ठाः । देवस्य हेलो वयासिसीष्ठाः । सिसक्षि । ... विश्वं
सुवनं सिसक्षि । तिस्तिरे । तिस्तिरे वर्हिरानुषक् । तिस्तित मा ॥ यत स्व ... वर्हिस्ति तिस्ति मा ॥ सिसि वो । सर्वैतेषु वको
शौ सिसिवे पिवध्यै । सिसिस्तु । वसु साके सिसिस्तु । समुद्रि ॥७॥७५॥७८॥ गोषादि वं गोषतमा । उपहूत । सप्रवादः । ना
र्षदः । पर्युषस्वडत स्वादुषंसदः । पुरुषंति शश्व । सुषंसदं सुषामिधा अनुसे षि यत ॥ एतेषु पदेषु षत्वं निपात्य
ते । गोषा । दिव गा वो गा घा द्विस्वरते गोषतमाः । द्वि वि ... म पार्य गोषतमाः ॥ उपहूत । शिक्षा सावीवस्तीवता उ घा२
पहूत ॥ सप्रवादी नार्षदः ॥ सर्वेवि म ... त । यन्नार्षदाय श्रवः । पुरुस्तं ... नार्षदं ॥ पर्युषस्व ... डत ॥ यं तोम्य

नाधितः पर्य्यषस्वजत। स्वादुषंसदः। स्वादुषंसदः पितरो वयोधाः। सितिकास्य परिपन्थोपघविद्यस्यो निषे
घस्य प्रतिप्रसवः। पुरुषंति शत्रुः सद्वे विमर्स्वंतः॥ यामिघ्नेसंतिं पुरुषंतिमावतां। घस्यो। पुरुषंये॥
संयोगमयाप्यनुनासिकादेरित्यस्य प्रतिप्रसवः। सुषमिधा। अनेन सुषमिधा। सुमित्यत्रानि
सेधि षेधस्य प्रतिप्रसवः। अनुषसिषिधलापचापदः सकारस्य षत्वे प्राप्ते परस्य षत्वं निपात्यते। षड्ढौ। ऽअनुष्टि
सिषिधलापचापदः सकारस्य षत्वे प्राप्ते परस्य षत्वं निपात्यते। षड्ढ गोत्वादिके स्यादिषं वस्य षत्वे नव वना।
पा.६।२० रषर्तव। रषर्वपधांतो व्यापन्नो रस्य संहिते। नामिरवं तकारपर आवस्थितेरषर्वपधस्य वंतः कथंस्त। व्यापन्नो।
सच्चं प्राप्त अरे पुरसंलग्नता रे नामिपरवंइति रषर्वपधां तेष्वंति व्यापन्ना विशेष णां षकार मापद्यते। प्रपाकं चाग्निस्स प्रदि
श्रो विदुष मः रषर्वपधां तइति किं। त्वमग्नेप्रमतिस्त्वंपितासि तासिनः। व्यापन्नो आ यां पदे ऽ ६।८ स्यस कारस्य ष
त्वंयथास्या रेफसंहितइति किं। वत्सुखिंम्रबाडिमोदं वर्बंधो। नामिपरवंग्रहाणां पुनः क्रियमाणमेकारस्य
संग्रहंकरोति। अग्नेष्ट्रास्य नप्राप्नामिाधर्म्। विग्रहे तुत्वाते इति स्यनुदात्तयो। विग्रहे तु पुनः त्वातेइ सेतयो। एतद्यो
यो गोवस्थितयोरनुदात्तयो व्यपि नंषत्वमापद्यते। त्वा। हविष्टासं तं त्वा हविषाय सामतान्निषिष्ट प्रघमाम्सिर्गांतः।

अनुदात्तयोरिति किं । यदु अधिदुस्तेऽस्मतत्त्वं ॥ ५९७६ ॥ अग्निरेकाक्षरस्यादेः ॥ अग्निरित्ययं विसर्जनीयो
व्यापन्नसकारोपि काक्षरस्य पदस्यादौ वर्त्तमानो नम्यते अग्निषंव नि ॥ ... सहाए काक्षरस्या द्वावितिकिं । अग्नि
रुक्मिन्नवस्त्रं ॥ ५० ॥ नकिः ॥ नकिरित्ययं विसर्जनीयो नम्यते वकारो व्यापन्नसकारादावेकाक्षरे पदे परस्मिते ।
नकिष्वं कर्तमिनशाय ॥ ५१ ॥ अथो तन्नष्ठितिः अपि च तन्नषित्सेतस्मिन्नपदे परतो नकिरित्ययं विसर्जनीयो व्यापन्नो नम्यते ।
नकिष्टं नृणुयेन्लिरेन ततन्सुरुत्ततष्टुस्तं तोऽग्नामि सुनेरणुनिः ॥ तत्रात तन्सुः ॥ ततष्टुः ॥ तमुः । तोऽस्मादुस्येते षु उत्तरे पदेषु
सु५ सुनिरित्ययं विसर्जनीयो व्यापन्नो नम्यते तत् निष्टुऽसारवमसंन्नवक्षा ॥ ततन्सुः ॥ मिहन्नसरो अतिनिषतन्सुः । मी५
ततष्टुः ॥ ...वनादेवं स्वधयानिषतष्टुः ॥ तं ॥ निषमहष्टुसुसुडा आरथेन ... निष्ठा ... पारथः ॥ ५० ॥ पायुभिः ॥ पयुभि नौ४
ष्टुभिर्दद्विवरस्मयुश्शुचिः ॥ उत्तरस्त्वामिति इत्येतेषां पदानां विसर्जनीयो व्यापन्नः ॥ त्वामित्येतानि
पदे उत्तरेण नम्यते । पायुभिः ॥ अदद्भुभिः सवितः पायुभिष्टं । यत्रेभिः पर्षिता कृतनयथरंमिष्टं । त्रिभिः । त्रिभि
ष्टं देवसवितः ॥ ददिष्टुभिडा ॥ पामिवाज्ञान्नु । संतिकामासोहरिवाददिष्टुंविः । पावकस्त्वेविष्टं । अस्मासु ४

एतं त्रासमिंद्रास्त्र युष्ट्वा। गुचि॥ सुविष्ट्वमसिष्ट्विवानमित्रः॥ ५४॥ इयुष्टवाष्ट घुष्ट सखि ष्टवनो॥ हरिम क्रतुष्टामृते
वदेपदाः व्यापन्नो ष्मकृतषत्वानि पा। एतेत्वाइ युष्टाइ युष्टयेष्ट वंतरामपरमेन्द्रा वावृष्टेपुरु त्रासेनवा घृष्
ष्ट्वइं। अस्यचगृ सखि ष्टवा। गोमि ष्टरे मामतिंद्र रवं। क्रतुष्ट मिंद्र क्रतुष्टमारमापधा॥ नाहु निषिधुषी
ग्नमौः। मंवद्धतुष्वघृष्टराविष्टिबी॥ अप्रनुदत्तयोः॥ ५५॥ मांवातइ अनुदात्तयोस्तदेतेषांपदानांसं
धिर्नोविसर्जनीयस्यनभवति। आकुः। आकुरस्तेमित्रासि स्त्री॥ त्रिविबंधनानि। निष्षिध्वरीः। निष्षिधुर्नमीसा
ओषधीः। प्रमोत्तः। प्रमोक्ताम्नतः। परियत्रिके तव॥ वंदारुः। वंदारुस्ते तत्व वंदेयग्ने॥ पषिः। त्रिषषिस्त्वामहे
तोवाव धामाः। आविः। आविस्तेषु गोम वतुषिः। त्रिस्ते अन्नं कृ॥ वत्सस्मिन्न हुनावा॥ कोस्ते वक्ते हि ता॥ ५६॥
अं कारे कषकारसनकारं समानपदे वर्त्तेन मति। अंतः पदस्थमकंकारपर श्रीस्रुपिसंधयः। कंकारस्य
रेफस्य चोषकारस्य कंकारे कषकारसनकारं न मंति समानेपदे एकस्मिन्पदे वर्त्तेमानानकारे॥ समा
१० कथं स्ततेपदे ऽवम त्वि हि षंडाकं पं ष्म तेन कारमंतः पदस्थं पद मध्ये मते मानं त्वकं कारमवडिते॥

स्वकायादीनांविशेषणतां [illegible] दृश्यविसंख्या प्राप्तेता ःस्वकारस्य । संख्या मनुप्रविद्वापि [illegible] रस्य
प्रयोगोज्ञातवेदसात [illegible] स्य दुहितेत्यत्र कारस्य । विदुर्विधाणांपरिपानंस्मा नपदद्भतिकिं । त्रि सनु क्र
तेऽने ःस्ववर स्वदुरिति किं उपुनांलिंगातिशतातोऽतःपदस्थमित्तिकिं । दुहुराताछिन्नमनस्तापरिपना
श्वकारस्यवाडितिकिंयमास्वाकूपनीलोयोधिनःकव्यवाहनःश्रुष्टानहोनेत्वतनोतस्योप्याः । अनुक्र
तेन स्यत्रज्ञानानो ता त्रिवैनं तानतिषुन स्यमुत्तमिति वक्वनान्नसंपद्वति । ५० । संख्या उष्मापप निंग्ये ।
स्यासवःसंख्याःसंविडाउष्माप्तनिंम्यपदेवर्तमानोनकारं न मेति । यदिकोन्नमनुष्वसा । संख्या
प्रतिकिं । महीमेन्त्र स्वनाम स्वास्यपदे । १५० । २८ । नमध्यमे स्पर्शविगैर्व्यवेतान मिति । नकारमकाय न
रफूपकारान म मध्यमे स्पर्शविगैर्व्यवहिति । वर्गादिवर्गान्तवर्गामध्यमाः । अनुनीतिनावसा । स्मानि
प
वर्तनवर्तते । छन्सिषने दडिवः । ५० । परिपूर्वकस्य दिशादिषुवोन मनापरिपंचाशिषद्वाउत्पवमादिषु

65

पदेषु ।७०३। उत्तमे नापि स्पर्शवर्गे णप कारादिनाव्यवहितं नकारम् ऋकारे रेफषकाराः नन मंति । परिप
रिपा न मंति ते । यमस्य माता यथ्युत्व माना । प्रातमि नतीमनुषमा पुमानि । ऋषिमनमिअ षिकस्थि
र्वी: । इंद्राइंद्र समाप्त मि प्रपानां । आदिग्रहणादिह न भवति निषे ... पातां भवन्ति ध्यायः ॥ ॥ ६७ ॥
तथा सकारा शकार व्यवेतौ सर्वादिषु । यथा घहीन योमे ध्यमात्र मवाप्यवेतं नकारम् ऋकाररेफषका
रान्नमंति तथा शकार सकार व्यवेतं नकारम् ऋकार रेफषकारा नमंति । सर्वादिषु पदेषु । अ
र्न्नहि परिशयान मार्गे ... इति हित उपाधि सा नोऽसर्वादि ग्रहणात् परिप्रेक्षीड्यादि एवं नेति निव
यर्थो ... पूर्वपदांत गं वा पूर्वपदस्य वांतग तं नकारम् ऋकार रेफषकारा नन मंति । कमक्रमी
छ तमस्ति: । छद्म पपरा ॥ नामि निर्णि विश्ववादादा । नामि नि धार्कि प्राब्द यासादि षत नकारं ऋ
कार रेफषकारा नन मंति । नामि स्थेनच्छ पनामि नानि निर्णिका अतः सहस्ये निर्णिशा । पत रेवववमा

वं प्रनिर्गिकृशब्दो ह्यप्सरांपरस्य ॥ त्वं साधयति । घ्नायँकारसंतो घुम्नौ सुशिशौ हरिमन्युसौ
यँकः । यकारस्पर्शसहितं । यकारसंल्लोगनस्पर्शसंल्लोगं नकारमकार रिफाषकारन मनंति । यकारस्पर्श
संहितं । घुम्न । सुशिशो हरिमन्युसा यकारस्पर्शसंहितं । व त्र द्येपसिषि व्यासः सुगुम्नवित [illegible] ता ।
यकारस्पर्शसहितमिति किं । प्रातर्यवा । सहस्कृता । ६३ कर्मनिष्ठादीर्घा । नार्थे । उरुये तयोः पदयोः
नकारमकारमेपषकारनन मंति । कर्मनिष्ठांग्निर्वीमस्त्रुसं कर्मनिष्ठा । दीर्घनार्थे । दीर्घनार्थेद
मनसि । ६४ मानुशब्द । मानुशब्दस्य नकारं ऋकारादयो यथासंभवं नोरमंति स्वमानो मध्ये ६५ ॥
हिनोमिवाहिनेमाति व नकारमकारा ऋदयो नन मंति । यांवां होत्रां परिहिनोमि मेधया ॥ ६६ १५ याऋस्वो
द्यं खेषपूर्वेब मादिषु । ऋस्वउदयोयस्य नकारस्य संतयो ... पंत्वेषपुरु ... एवमादिषु पदेषु वर्त्तमा

नोरेफषकासे न न मतः स्वेषोपदेन इउण् नेषान् मा॥ःपुरू न माायम्न त्वे नेङ्क न्योऽ यांमितिकिं पुरुा॥
यजातवेदोर लस्व दृशा॥ मिति यत्पुमादिषु नोपसयोदयं॥ त्रिष्टुमं स्यपुष्मादि से नामादिषुपदेष्वेव लयोदय ३
न कृष्योवर्णदो व्रीहिर्य नेकारेस्फेषु कारेन न मतः॥ त्रित्रिनाकेत्रिदिवेरिवः॥ त्रिनाभि वक्रा मित्र सामनुनामिति
दी४ णि किं वासई इत्येनामिसिद्धोनात्रिप्रतिषेधः॥ प्रुगवहेषे पिष्टुम् पानापुष्मानीतोऽपसर्वा ध्दोजि
अ रष्टुविकेमक्षुर पुत्रपुरपुनर्दुष्कृतु पेंतिसादिषु॥ कारव ह्रितिषधिक त्यक्ष सुव पदे पुनदु
दिषु नेसर्पः॥ कुप्ययविद्याबा॥ विद्यैषाम् निपद्यानि ग॥ इयंते पुरः पुनः॥ दुः स्वबुः॥ ङ्योतिः॥ इत्यादिषु
नरकारे न तेमा न नपेन न तिन लपस्तापुसपुरुया वान मा हिषु॥ पुनः पुनरागाः पुनर्नवा इति
पत्रिप्रीतः स्वलुः॥ स्यालिङ्क्यावतुरनी कः॥ ङ्योतिः॥ साम्नो ज्योतिरसऽजिन ऽयोतिरनीको व्यस्मेऽ तो १
श्रि श्रीति लिं बुन दिला नपतपुनः॥ ा॥ यमके यक्षरेचेति निडु॥ मायाविमापूर्णा॥ ६॥७॥८॥

उस्वयामोनुस्वयामो सुषामो ह्रस्वमध्ये वाधिपवत्सरात्रम्य: इति तेषु पदस्सु पदेषु नकारं निपात्यते तकारस्सवर्णौ संहित
मित्यनेन निषिद्धं सती । उस्वयामो: प्रस्तमे उस्वयामोऽनुस्वयामोऽस्वरमनुस्वयामोऽयुवं वरो सुषामो । स्व
रासंहितानि त्रीण्युदाहरणानि । ऋषमाण्येव: स्समाऽमे ऋषकं ऋषमाण्येव: इत्यक्षराधि । कायापत्र द्वाविवड
वानाधिपवाघाकृता प्राप्य: ऊमाऊ ते प्रोपये वर्द्धमानाः एतानि त्रीणि पकारसंहितानि ७० । दूळ्भ दूणाशा दूलभ
७५ प्रवादादुर्दृस तमक्षरं तेषु नकार । दूघेदनीशा दूलभा । ए तेषु प्रवादा: कुतदं समर्थं पस्या वा निपातितः । न नाप्व त्रं ७५
ग कारे रेफषकाराणामैव तमोपिविधेते तः कारणमपिदृश्यविति । दुरित्येतदक्षरं मात्रिकं दुर्भतद्धि मात्रिकं । स्वरा
त तेषु नकार घकारनकारदकारे पूर्वे दूढ्या । न दूढ्यो अनुदात्तसिवामंमं मुंडुन स्पदूढ्य: । दूणाना दूणाशा सवर्णत
उ३ तवाश्रितुत्तमा दूणाशा । दूलभा ऊ मभित्रो व दूणा दूलभासा स: । पर इति दूलभासा रथ: । ७१ । पिपर्षु । अब्बे वेता विग
हविघ्न: तौ रेफाक्षराणां सर्वपदैर्वैयधा तां अव्यवेतमव्यवहितं नकारं विगृह्णे नानापदेमवर्तमानेन नकारमेव
विघ्नाङ्गिर्विघ्नकर्त्ता स्वयापामध्यमावगस्तिरव्यवेतं नकारमेव रेफाक्षराणां रेफषकारेण नकारं न मत: स्वर्वि

कारातस्सवकार्यं माचिको ऽकारः सलक्षणाववशाद्धि माचिकुः सन्नह्लुतकैन्यतो ह्लुतो ऽकारं तो यस्यापर
तत्तथोत्तं स्वहपुकारेणाव चर्ण्ड्रुति सपकारपदं इं अंतेस्तुम्भेतिनातिप्रा पेहस्तुस्मदूस्येतेपदेस्ववनेषुपाषि
नः। च्चः। अप्रर्यमाजे लिपप्रिडुस्येतेः पदेरूपाहितसद्बुडस्येतत्पदंनम्यते। पुरुप्रियापुरुप्रियाताडुतये। बुह्ला। ऊ३
घस्नाताङ्गहोपयोहि विद्यान्तस्तुतेषु भेकायथास्तुतेषुताःनेविनोविता यथापुमाह्लुताकारंतं सपक
रं नैस्तमातो अपिवार्यं प्रपणाः सामसंगवोह्लुताकारंतामितिविंतेनसा माप्निम्ह्वतेः सपकारवि ने५
तिकिंयथा [illegible] क्राडारसंतनन्नाह्लुतगहत्ताेदिहनसवति प्रक्षानोयथोवेदसामस्स द्वधेइंद्रास
गो३ सिंद्राम नसानेषिमैभिः। नेतस्तुष्मेतिप्रा। साषुताः पूमस्वीनां। मोषुताः परापरात्तद्युताम होयडवा
सुषा पोदू [illegible] मधवंनिंद्रवस्तुनतेडतिकिं। प्रसून आयुडीवसेतिमतनइंद्रस्थीसलुस्मानो। स्त हि२
इं। सहनेषु। शाधिवेनपुताः। पषी। वषीताः पारमेहेः स्वास्ति। स्वः डिशानो सा पद घेतस्वराः। अपम

श्री॰ग्रा॰म॰

उत्तरपत्रे अयं शोधः [illegible]

अर्यमाणो ग्रादिति:। आस्याहीति [illegible] श्रुतिसि:। ॐ रु उह्याणो वा। अस्मा। तयो। अदिति मिमि। त्र:श्र। र्मियं स्या। ७ पा। १ धह्र। २ [illegible]

न॰ मुं चें तं मित्रा। परा। या। पूषा। गध्य विष छेका। स्व हृा। न श्वो। मि स्त्व श्वि वा। आ। नुह [illegible] न वस [illegible] नाहेल:। गु चे [illegible] न॰

मित्रा। वा। यव। पूषा। गधि। ग्र विष ता। छे का। स्व तु। छ का। स्व यु त्तों पदं। न [illegible] स्मिन। वा। आ। [illegible]

स्या। नां वर्णा नां मह्र ड्वन्यस्य वोम। तास्त्य स्मिधा। ये ते। न तिस्व आ। पा:। प्रपो। इ ने। न तिन्न तो। पा। व [illegible] ता। ७ र्दर स [illegible]

इति श्री आषादि द्या स्वा। यां मानंद पु स्वा [illegible] ता। पा। ति श्रा [illegible] पवमं पदं लं समाप्तं॥ छ॥ [illegible]॥

श्रीनृसीं हाय नमः॥ श्री वक्रतुंडाय नमः॥ ॥ स्वना तु स्वा नो [illegible] हि दु च्यन न स पा गारि [illegible]

स्व रेण अनुस्वारे ता च उ प हि त स पो गारि र्षे गो अ [illegible] मान: स्व हि इ स्य ने। स [illegible]

म सं इ शो वे हि त व्ये:। आ त्वा न थं य थो न ये। सो मा न स्व रु णा। स्व रो व हि न इ। [illegible]। त्वा व न:। दु रु व स। स

गो गा रि नि [illegible]। आ नो पित मी हु नो। अ [illegible] स्व रा म र्षे रा। अ वि चि म इ नि [illegible]। पः। प्रा ता नो [illegible] मि म त: [illegible]

यो ष्मा नु पू [illegible] स हो ष्या ने। [illegible] सन्न [illegible] स्थ न। सो ष्मा नु स्व। [illegible] व्यो वा स्व वे गी ये पा [illegible]

अवि क्र म इ नि वि दि य [illegible]

श्रा॰ द्वि॰ [illegible] म व [illegible]